

Q.T.Mustafayev, İ.R.Babayev

QUŞLARIN QORUNMASI

(monoqrafiya)

*Kitab “Quşların Ekologiyası və Mühafizəsi” və
“Bioloji Müxtəliflik Mərkəzi” İctimai Birliklərinin
Elmi Şuralarının keçirdikləri birgə iclasın (07
yanvar 2012-ci il, Protokol № 01) qərarına
əsasən çap olunur.*

Bakı – “Elm” – 2012

Elmi redaktor və rəyçilər

Redaktor: *Biologiya elmləri doktoru,
professor N.A.SADIQOVA*

Xüsusi rəyçilər: *AMEA-nın müxbir üzvü, əməkdar elm xadimi,
professor T.H.TALIBOV*

596

M 85

*Biologiya elmləri doktoru,
professor R.V.HACIYEV*

Müəlliflər: *Q.T.Mustafayev, İ.R.Babayev*

2/82/480

ISBN 978-9952-453-33-1

Monoqrafiyada quşların əsas növlərinin timsalında heyvanların qorunmasına münasibətdən bəhs olunur. Oxuculara konkret faktlarla çatdırılır ki, insanların vahsi heyvanlara qayğıkeş münasibəti yeni deyil. Bu qayğının kökünü “Allah yaradani məhv etmək olmaz” prinsipi təşkil edir. Hazırkı dövrdə təbii şəraitdə yaşayış quşlar (elə başqa heyvanlar da) iki əsas tədbirə əsasən qorunur: əhali tədbirləri və dövlət tədbirləri. Birincisi el adətlərindən, ikincisi dövlət qanunçuluğundan ibarətdir. El adətləri qədimdir, doğmadır, dini-ruhani inama əsaslanır, effekti yüksəkdir. Dövlət qanunçuluğu elmi faktlara və təcrübəyə əsaslanır. Bunun da icra edəni əhalidir. Amma əhali üçün doğma deyil, ona görə zooloji maarifziliyi və tədrisə ehtiyacı var. Monoqrafiyada bu tədbirlərin hər iki qrupu ətraflı açıqlanır.

Təbiət ilə maraqlanan hər kəs monoqrafiyadan faydalana bilər.

Monoqrafiya haqqında rəy və təkliflərini bildirən oxuculara əvvəlcədən təşəkkür edirik.

M $\frac{1906000000}{655(07)-2012}$ Qrifli nəşr

**© Q.T.Mustafayev, 2012
© İ.R.Babayev, 2012**

Giriş

Müasir dövrдə boloji müxtəlifliyin bütün komponentləri qorunur, biri az, digəri çox. Geniş qorunanlara məməlli-ləri və quşları misal göstərmək olar. Bu kiçik monoqrafiyada quşlardan bəhs olunur. Quşların qorunması müxtəlif ölkələrdə fərqlənir, bu baxımdan hər ölkənin öz ənənəsi var. Azərbaycanda quşlar iki böyük tədbirə əsasən qorunur. Birincisi əhali tərəfindən qorunmasıdır, biz buna el adəti demisik (Mustafayev, 1970; Mustafayev, Məmmədov, 2008). İkinci tədbir Dövlət qanunçuluğuna əsasən qorunmasıdır. Dövlət qanunçuluğu da xalq tərəfindən icra edilir. Əhalinin iştirakı olmadan heç bir təbii sərvəti qoruyub saxlamaq mümkün deyil.

Təbiətin qorunmasına dair el adəti Dövlət qanunçuluğundan daha çox uğurlu olur. Ona görə ki, Dövlət qanunçuluğu elmə əsaslanır, el adətləri isə əhalinin, xalqın özünün istəyi nəticəsində formalasılır. Ona görə də 1000 illərlə fəaliyyət göstərir, hamını əhatə edir, ucuz başa gəlir və effektli olur. Bunu nəzərə alaraq, müasir ekoloji qanunçuluq xalqın iştirakı ilə geniş müzakirə olunur, el adətləri mümkün qədər nəzərə alınır. Dövlət qanunları cəmiyyətin ierarxiyasında yuxarıdan aşağıya yayılır, təbliğata ehtiyacı var. Amma el adətləri aşağıdan başlanır, avtomatiya idarəciliyinə əsaslanır. Ona görə daimidir. Təbiət komponentlərinə əhalinin münasibəti uzun müddət halal-haram, savab-günah, faydalı-zərərli, xəstə-sağlam, yeməli-qeyri-yeməli, az əhəmiyyətli-müqəddəs kimi kateqoriyalara ayrılmışla tənzimlənib. Bunlar müasir ekoloji qanunçuluqdə nəzərə alınmalıdır.

Oxuların əlində saxladığı bu kiçik monoqrafiyanın

adı onun içərisində olan informasiyadan genişdir. Əslində Azərbaycan faunasına daxil olan bütün quşlar (369 növ) burada bioloji müxtəlifliyin üzvləri kimi qorunur. Biz bu adı kitabın gələcəkdə genişlənəcəyi ümidi ilə seçmişik. Hələlik seçdiyimiz quşlar 100 növdür. Bunların çoxu Dövlət qanunçuluğuna əsasən qorunur, az hissəsi isə el adətinə görə qayğı altına alınıb qorunur. Əhali bu tədbirləri fərdi, ailəvi və kollektiv formalarda həyata keçirir. Dövlətin heyvanları qorumasının ən geniş statusu "Faydalı fauna" adlanır. Bioloji müxtəlifliyin qorunması anlayışı heyvanları, eyni vaxtda bitkiləri və mikroorganizmləri də əhatə edir. Bunların hamısına dair monoqrafiyalar seriyası yazılır. İnşaallah!

Kitabın quruluşu və məzmunu haqqında dəyərli məsləhətləri üçün prof. N.A.Sadiqovaya, prof. Tariyel Talibov və prof. Rauf Hacıyev cənablarına dərin minnətdarlığımızı bildirir, b.e.n., baş elmi işçi Aftandil Musayevə "Toyuqkimilərin qorunan növlərinə dair" əlyazmasından istifadə etdiyimizi təşəkkürlə bildiririk. Monoqrafiyanın nəşrə hazırlanmasında təmənnasız köməyinə görə BDU-nun Onurğalılar zoologiyası kafedrasının laboratoriya müdürü R.R.Şixəliyevaya və AMEA Zoologiya İnstitutunun baş laborantı S.S.Rəcəbovaya təşəkkür edirik.

Material və metodika

Monoqrafiyanın materialı müəlliflərin 1950-ci illərdən başlayaraq apardıqları çöl tədqiqatları, ornitologiya sahəsində XIX əsrдən indiyə qədər toplanmış faktiki materialın və mövcud ədəbiyyatın qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Bundan əlavə, cəmiyyətin inkişafı tarixində əhalinin quşlara münasibəti də nəzərə alınıb. Son 10-15 ildə aparılmış monitorinqin nəticələri və nəşr edilmiş əsərlər diqqət

mərkəzində olub. Quşların qorunması üçün xüsusi rejimlə qorunan ərazilər və dövlət tədbirləri əsas götürülüb (Bağırov, 2002, 2002 a, 2002 b, 2002 c, 2008).

Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabına daxil edilmiş (Mustafayev, Tuayev, 1989) və onun II nəşrinə əlavə və tövsiyə olunmuş (Mustafayev, Babayev, 2010) quşların göstəriciləri kitabıın əsasını təşkil edir.

Əsas metodika kimi müqayisəli qiymətləndirməyə üstünlük verilib. Quşların kəmiyyət göstəricisi marşrut üsuluna və nöqtəvi monitorinqə (Hawe et al, 1997) görə müəyyən edilib. Monoqrafiyaya daxil edilmiş quş növləri kəmiyyət baxımından 3 statusa ayrılib: çoxsaylı, adı sayılı, nadir. Sayğı aparılan ərazidə 0,1-0,9 quş nadir, 1-9 quş adı sayılı, 100 və daha çox quş çoxsaylı qəbul olunub. Lakin sayığının əhatə etdiyi ərazi quşun böyüklüyündən (kiçik, ortaboy, böyük) və həyat tərzindən (dinc, yırtıcı) asılı olaraq 5 km-dən 150 km-ə qədər fərqlənib (Mustafayev, Qasimi, 2011).

Nadir quşlar İUSN (Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqı) tərəfindən qəbul edildiyi kimi 6 kateqoriyaya ayrılib: Böyük (iri) quşun statusu üçün qəbul edilən ərazi kiçikboylu quşdan 30 dəfəyə qədər çox götürülüb. Statusun kateqoriyası növün kəmiyyətinin dəyişməsini bildirir: 1- məhv olmuş, son 10 ildə tapılmayan növ; 2 - kritik vəziyyətdə olan növ (CR), son 10 ildə təbii şəraitdə 80 % azalmış; 3 - təhlükə altındadır (EN), ötən 10 ildə 50-80 % azalıb; 4 - mənfi təsirə həssasdır (VU), ötən 10 ildə 30-50 % azalıb; 5 - təhlükə həddinə yaxındır (NT), ötən 10 ildə 30 %-ə qədər azalıb; 6- sayının dinamikası haqqında məlumat yetərli deyil (DD).

Nadir quşlara dair autekoloji məlumat verilərkən Qırmızı kitabıın tələbləri əsas götürülüb. Əlavə olaraq növün genofond əhəmiyyəti və əhali üçün əhəmiyyəti də (iqtisadi əhəmiyyəti) vurğulanıb. Növün genefond əhəmiyyəti bioloji müxtəliflikdə həmin növün özündən böyük taksonların

(cins, fəsilə, dəstə) saxlanılmasında iştirak səviyyəsini göstərməyə xidmət edir, iqtisadi əhəmiyyəti isə əhalinin ona münasibətinin səbəbini açıqlamağa yönəlib. Bu hissədə bəzi növlərin əvəzinə onların cinsindən və ya fəsiləsindən bəhs olunması əhalinin həmin quşlara münasibəti ilə əlaqəli olub. Məsələn, əhali Oraqqanad(Apus), Ağacdələnkimilər (Picciformes), Qızlarquşular (Meropidae), Ariquşlar (Paridae), Qur-qur (Streptopelia) kimi taksonların bütün növlərini eyni qayğı ilə qoruyur. Ona görə də həmin taksonlardan ümumi halda bəhs edilib. Taksonların adı 3 dildə yazılmışdır: azərbaycan, latin və ingilis. Kitabın hər başlığına, hətta quşların hər növünə dair məlumat mənbələrini ayrı verməkdə məqsəd həmin mənbələr ilə oxucunun əlaqəsini asanlaşdırmaq olub.

Məlumat mənbələri:

1. Bağırov H. (red.) Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitinə dair qanunlar toplusu. Bakı, "El – Alliance", 2002, 404 s., 2002 a, 424 s, 2002 b, 404 s., 2002 c, 424 s.;
2. Bağırov H. İlham Əliyevin uğurlu ekoloji siyaseti, Bakı, "Şərq-Qərb", 2008, 399 s.;
3. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Quşlar-Aves. Azərbaycanın Qırmızı Kitabı. Bakı, "Işıq", 1989, s. 51-125;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Quşlar-Aves. Azərbaycan Respublikası Qırmızı kitabının 2-ci nəşrinə daxil etmək üçün tövsiyə olunan növlər haqqında mətn (əlyazması), 2010, 120 s.;
5. Mustafayev Q.T., Qasimi H. Onurğalı heyvanların Regional kəmiyyət statusları və kateqoriyaları. Bakı Dövlət Universitetinin əsərləri. Təbiət seriyası, 2011, N 4, s. 24-29;
6. Беме Р.Л., Флинт В.Е. Пятиязычный словарь названий животных. Птицы. Латинский-русский-английский-немецкий-французский. М.: Рус. яз., РУССО, 1994, 845 с.;
7. Hawe R.W. et. el. Standart method for monitoring songbird populations in the Great Lakes Region. Passenger Pigeon, 1997, 59 (3): 83-94.

Fəsil 1. AZƏRBAYCANDA QUŞLARIN QORUNMASI TƏDBİRLƏRİ

Quşların qorunması tədbirləri 2 əsas hissəyə ayrıılır.

1.1. Əhalinin tədbirləri. Quşları qorumaq üçün əhalinin qədim dövrlərdən indiyə qədər həyata keçirməklə geniş yaydığı tədbirlər çoxsa həlidir. Azərbaycanın yerli faunasında bir növ qur-qur olub – *Streptopelia turtur* – adı qur-qur. Əhali onu “Peyğəmbər quşu” kimi etiraf edib qoruyur. Rəvayətə görə, Peyğəmbər (Ə.S.) və onu müşayiət edən bir neçə nəfər yaxınları səhrada yol gedərkən onlara qarşı çoxsaylı qoşun gəldiyini görüblər. “Nə edək” sualına Peyğəmbər cavab verib ki, onu yaxındakı quru (susuz) quyuya salsınlar və düşmən yerini soruşanda düzünü desinlər. Belə də ediblər. Quyunu yoxlamaq istəyən düşmən görüb ki, onun girəcəyinə hörümçək tor çəkib, qur-qur da yuva tikib kürt yatır. Düz söz deyənə bir neçə şallaq vurub, yaxındakı dağı axtarmağa tələsiblər. O vaxtdan indiyə qədər hörümçək və qur-qur Peyğəmbərin (Ə.S.) xilaskarları kimi qayğı altına alınıb qorunur. Hörümçək və qur-qur müasir elmi baxımdan da faydalı heyvanlardır. 1970-1980-ci illərdə Azərbaycana 2 növ də yeni qur-qur gəlib (*Streptopelia senegalensis* – kiçik qur-qur və *Streptopelia decaocto* – Xaltalı qur-qur). Bunları da əhali adı qur-qur kimi tanır və müqəddəs bilib qoruyur.

Çöl göyərçini (*Columba livia*) ev göyərçinlərinin bir neçə yüz əhli cinsinin genetik mənşəyidir. Bunu yerli əhali göyərçinlərin valideyni kimi etiraf edir. Keçmişdə nəqliyyat olmayanda bir-birinə qənim kəsilmiş qəbilə başçıları poçt göyərçini vasitəsilə əlaqə saxlayıblar (məktublaşıblar). O vaxtdan bəri hələ də göyərçin “sülin quşu” kimi etiraf edilir.

Göyərçindən başqa heç bir ov quşu şəhərlərdə yaşayıb nəsil verə bilmir (qorxur). Göyərçinin də (*Columba livia*) iki populyasiyası var: a) əhali ilə qonşuluq edənlər (*sinantrop*); b) əhalidən uzaq qaya və yarğanlarda nəsil verənlər. Əhali-nin qonşuluğunda yaşayan populyasiya kütləvi quş olduğu halda, təbii landşaftda yaşayan populyasiya ildən-ilə azalıb nadir olur. Ona görə ki, əhali ilə qonşuluq edən göyərçin populyasiyası toxunulmaz (“sühl quşu”) qəbul edilib qorunur.

Qaranquşlar – Hirundinidae və Oraqqanadlar – Apodidae bahar bayramının (Novruz bayramı) müjdəcisi (xəbərcisi) kimi etiraf edilib qorunur. Bunlar çoxdur: qaranquş 4 növ – *Hirundo rustica*, *Delichon urbica*, *Riparia riparia*, *Ptyonoprogne rupestris*; Oraqqanad 2 növ – *Apus apus*, *Apus melba*. Baharda Ən tez gələni adı kəndqaranquşudur – *Hirundo rustica*. Bu qaranquş mart ayında qışlaqdan (Afrikadan) uçub gəlir, özünü novruz bayramına çatdırır. Əhali bu quşları da toxunulmaz dost kimi qoruyur. Bayquşların kiçik bir növü var: *Otus skops* – meşə bayquşcuğu. Azərbaycanda bu quşun xalq adı “İsa-Musadır”. Rəvayətə görə, bunlar Isa və Musa (Ə.S.) Peygəmbəri axtarırlar. Hava qaralandan səhər açılana qədər biri “İsa”, digəri “Musa” deyib çağırır. Şübhəsiz ki, bu rəvayət sadəcə bənzətmədir. Bizim üçün maraqlı tərəfi budur ki, gecə həşərat ovlayıb yeyən faydalı quşdur, xalq da onu müqəddəs kimi tanır. Qoy belə olsun. Xeyirli səhv, zərərli doğrudan yaxşıdır (Mustafayev, 2011).

Bir qrup quşlar aqrar təsərrüfatı ziyanvericilərin gözlənilməz hücumundan xilas edirlər. Məsələn, siçan və çeyirtkə kütləvi peyda olduğu sahəyə çoxlu qağayı (*Larus canus*, *Larus cachinnans*), zağca qarğı (*Corvus frugilegus*), ala sığırçın (*Sturnus roseus*) tökülüşüb onları qırırlar. Ala sığırçın ziyanvericilərdən yeyib doyduqdan sonra onları

qırıb tökür. Onun belə fəaliyyəti əkinçini muradına çatdırır, ona görə də "Murad quşu" adlanıb.

Cənub bülbülü – *Luscinia megarhynchos* – özü çox gözəl quş deyil, amma nəğməsi hamını məftun edir. Bu bülbülü Azərbaycan xalqı özünün təbii müğənnisi kimi qəbul edib qoruyur. Ona görə təkcə meşədə, bağda, parkda, kolluqda deyil, hətta həyətyanı sahələrdə nəsil verir. Yediyi də həşəratdır. Azərbaycan əhalisi ağacdələnlərin (*Picidae*) və arıquş (*Parus*) cinsinə mənsub olan növlərin meşə və bağların həkimi, şanapipik hophopu isə (*Upupa epops*) torpaq həkimi kimi etiraf edir. Onlar meşələri, bağları və parkları zərərli cücülərdən təmizləyirlər, xəstə ağacları müalicə edirlər. Hophop nəm torpağına dimdiyini batırıb eşir, oradakı həşəratı və onun yumurtalarını tapıb yeyir. Bu işi zağca qarğı yer şumlayan aqreqatın arxasında töküllüşüb edir.

Ağ leylək (*Ciconia ciconia*) "Məkkə quşu" kimi məhsurlaşışb. Azərbaycanda nəsil verən ağ leyləklər qışlamaq üçün Afrikaya qədər köçürlər. Onlar buradan gedəndə ayaqları və dimdiyi solğun-boz, erkən baharda qayıdır gələrkən isə xına rəngli olur (qışlaqda ayaqlarının və dimdiyinin dərisinin üst qatı təzələnir). Əhali hesab edir ki, ağ leylək Məkkədə xinalanıb qayıdır. Ona görə də leyləyi müqəddəs quş kimi qoruyurlar. O da ot tayalarının və damların üstündə, həyətdə hündür ağacda yuva tikib nəsil verir və çoxalır. Son illərdə ağ leylək düzənlik rayonlarda hündür ağac tapa bilmədiyi üçün yüksək gərginlikli elektrik xətlərinin metal dirəkləri üzərində yuva tikib nəsil verməyə başlayıblar (Mustafayev, Sadıqova, 2005). Əsas yemi siçan, ilan, qurbağa və çeyirtkə olan bu quşa əhalinin nə ad verməsi yox, qayğılı münasibəti əhəmiyyətlidir. Maygülü – *Podiceps*, vağlar – *Ardeidae* və çibis – *Vanellus* kimi quşların gözəlliyi və dərisindən düzəldilən suvenirlər əhalinin

xoşuna gəldiyi üçün qorunurlar.

Təəssüf ki, Azərbaycanda faydalı quşların yaşama yerlərinin qorunması, əkinə yararsız yerlərdə kolluqların saxlanması, canlı çəpərlərin əkilməsi, quş evcikləri və quşlara yem təknələri düzəldib qoyulması, alaq cəngəlliliklərinin və taxıl biçildikdən sonra onun yerinin yandırılmasına qarşı mübarizəsi arzu olunan səviyyədə deyil.

1.2. Dövlət tədbirləri. Azərbaycanda quşların qorunmasına dair Dövlət tədbirləri çoxdur və müasir beynəlxalq standartlara uyğundur:

- Ekoloji qanunçuluğun inkişafı (Bağırov, 2002, 2002 a, 2002 b, 2008; Mustafayev, Tağıyev, 1989).
- Dövlətlərarası və beynəlxalq müqavilələr (IUCN, AEWA, CITES, Bonn, Bern, Ramsar və s.).
- Xüsusi rejimlə qorunan ərazilər ayrılmazı, onların beynəlxalq standartlara uyğun olması (8 Milli Park, 12 Dövlət Təbiət Qoruğu, 18 Dövlət Təbiət Yasaqlığı).
- Ovçuluğun müasir məzmuna yönəldilməsi.
- Heyvandarlığın müasir ekoloji tələblərə uyğun inkişafa yönəldilməsi.
- Zooloji introduksiya qarşısında müasir ekoloji tələblər qoyulması.
- Nadir quşların qorunan ərazilərdən kənardə optimal yaşama yeri ilə təmin edilməsi (Mustafayev, 1985).
  - Ekoloji elmə, tədrisə və maarifçiliyə dövlət qayğısı.
  - Təbiət abidələri statusunun nadir quşlara da aid edilməsi.
- Nadir quşların pitomniklərdə yetişdirilib təbiətə buraxılması (repatriasiya).
  - Quşların təyyarə ilə toqquşmasının qarşısını almaq tədbirləri.
  - Bəzi quşların xəstəlik yayması ehtimalının azaldılması tədbirləri.

- Heyvandarlığa və quşçuluğa alternativ müasir ovçuluq təsərrüfatlarının yaradılması.

Azərbaycanda müstəqil Respublikanın Milli Məclisin qəbul etdiyi Ekoloji qanunçuluğu müasirlik baxımından nümunəvidir (Bağırov, 2007, 2008). Lakin onun həyata tətbiqi özündən geri qalır. Qanunçuluğun tətbiqi baxımından problemlər çoxdur. Dövlətlərarası və beynəlxalq müqavilələrə daxil edilmiş quşların Azərbaycanda olan populyasiyalarının qorunmasına dair taktik tədbirlər tələb olunan səviyyədə deyil. Xüsusi rejimlə qorunan ərazilərin Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən ayrılmazı və onların təbii kompleksləri əhatə etməsi (repräsentativlik) yüksək səviyyədədir. Lakin bu ərazilərdə bioloji müxtəlifliyin populyasiya səviyyəsində öyrənilməsi ləng gedir, nadir populyasiyaların kəmiyyət göstəricilərinin bərpasına uğurlar azdır, bəzi populyasiyalar üzrə hətta geriləmə davam edir. Belə azalma ov quşlarına və qızılquşkimilərə daha çox aiddir (Mustafayev və b., 2011).

Son illərdə heyvandarlığın ətraf mühitə zərəri konkret faktlara əsasən vurğulanır. Bu problem də regionlardan başlayıb qlobal miqyas alır (Mustafayev və b., 2011). Azərbaycan dağlıq ölkə olduğu üçün burada ilin fəsillərindən asılı olaraq ev heyvanlarının yerləşdirilməsi və onun kəmiyyət göstəricisi çox önemlidir. Torpaq eroziyasının, quraqlaşmanın və səhralaşmanın səviyyəsini azaltmaq üçün Ekologiya Nazirliyinin tələblərinə riayət edilməlidir.

Azərbaycanda zooloji introduksiya XX əsrin birinci yarısında elmi əsassız olaraq çox güclənib (Hacıyev, 2004; Mustafayev və b., 2011). Bu tədbirlər nə ekoloji, nə də iqtisadi baxımdan özünü tam doğrulda bilməyib (Hacıyev, 2004). Bir qrup heyvanların introduksiyasına sərf edilmiş vəsait və əmək hədər gedib (şinşilla, Skuns, norka, sayqa, zubr və s.). Amerika yenotu Respublikanın dağətəyi meşə-

lərində törəyib-artıb və aborigen faydalı faunaya, xüsusən də quşlara ziyan vurur (Mustafayev, Sadıqova, 2005).

Xüsusi rejimlə qorunan ərazilər nə qədər çox və geniş olsa da bioloji müxtəlifliyi qoruyub saxlamağa kifayət edə bilməz (Mustafayev, 1985; Flint, 2000). İqtisadi istifadə altında olan ərazilərdə quşların qorunması üçün işlənib hazırlanmış taktiki tədbirlər (Mustafayev, 1985; Mustafayev, İsmayılova, 2006) tətbiq olunmadan qalib və ya az tətbiq tapıb. Halbuki bu tədbirlər "istifadə edərkən qorumalı, qoruya rəykarlı istifadə etməli" prinsipinə tam uyğundur.

Floranın qorunmasında özünü doğrultmuş olan "Təbiət abidələri" statusu tətbiqi zoologiya yox səviyyəsindədir. Respublikada bu tələb də çoxdan qaldırılıb (Mustafayev, 1984, 1985 və s.). Təəssüf ki, icrası hələ də yoxdur. İndiki vaxtda nadir quşların nəsil verdiyi ada formalı kiçik əraziləri "Təbiət abidəsi" elan edib qorumaq ekoloji və mədəni baxımdan çox əhəmiyyətli olar. Nəslinin kəsilməsi qorxusu yaranmış quşların yuva yerlərini GPS-də fiksə edib "Təbiət abidəsi" statusu ilə daimi nəzarət altında saxlamaq uğursuz qalmaz.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində nadir quşları pitomniklərdə yetişdirib təbiətə buraxmaqla sönmək üzrə olan populyasiyalara "ikinci nəfəs" verilir (Flint, 2000). Bu tədbirin xüsusi adı var – repatriasiya. Təəssüf ki, Azərbaycanda belə bir təcrübə yoxdur. Amma repatriasiya sahəsində kadrlar hazırlamağın vaxtı keçir, bu baxımdan gecikmək də zərərlidir.

Quşların təyyarə ilə toqquşmasının ekoloji və iqtisadi zərərlərini nəzərə almış Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi bu problemin həllinə xüsusi əhəmiyyət verir. Hava limanı (aeroport) yaxınlığında olan su anbarları, kiçik göllər, izdihamlı əhali toplayan ticarət mərkəzləri havadan baxmaqla yem axtaran və suda üzən quşları cəlb edir (Mustafayev, 2005).

fayev, Sadiqova, 2010). Bunu nəzərə alan ekoloji nəzarət qrupu Bakı, Gəncə, Naxçıvan kimi hava limanları ətrafına da quşları cəlb edən şəraiti ləğv edirlər.

Azərbaycanda ovçuluq təsərrüfatına münasibət bizi qane etmir. İnkişaf etmiş ölkələrdə ovçuluq təsərrüfatları quşçuluğun və heyvandarlığın alternativi kimi uğurlu işləyirlər (Flint, 2000). Ovçuluq təsərrüfatının məhsulu quşçuluq və heyvandarlıq məhsullarına nisbətən daha çox keyfiyyətlidir və ucuz başa gəlir. Təəssüf ki, Azərbaycanda bu sahə də yox səviyyəsindədir (Mustafayev və b., 2011).

Azərbaycanda çoxsaylı qışlayan ov quşlarının reproduktiv populyasiyaları (qaşqaldaq, ördəklər, qazlar, bəzi cüllütlər və s.) nadir olduğu üçün onların ovlanma müddəti qısaldılıb, reproduksiya şəraiti qorunur. Kəklik – Alecto-ris chukar, bildircin – Coturnix coturnix kimi ov quşlarının ov norması və onun vaxtı ciddi nəzarət altında saxlanılır.

Optimizm yaradan proseslərdən biri də budur ki, müstəqil Azərbaycanda ekoloji elmə, tədrisə və maarifçiliyə dövlət qayğısı var. Ümumtəhsil orta məktəblərində (Əliyeva, Mustafayev, 2011), və ali məktəblərdə Ekologiya ətraflı tədris edilir. Bakı Dövlət Universitetində “Ekologiya və torpaqşunaslıq” fakültəsi yaradılıb. Azərbaycanda Ekologiya 26 elm sahəsinə ineqrasiya olunub (Mustafayev, 2009).

Məlumat mənbələri:

1. Bağırov H.(red.) Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitinə dair qanunlar toplusu. Bakı, “El –Alliance”, 2002, 404 s., 2002 a, 424 s, 2002 b, 404 s., 2002 c, 424 s.;
2. Bağırov H. İlham Əliyevin uğurlu ekoloji siyasəti, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2008, 399 s.;
3. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, 194 s.;
4. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, “Çaşioğlu”, 2005, 419 s.;
5. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, “MBM”, 2006, 231 s.;

6. Mustafayev Q.T., İslmayilova T.R. İslmayılılı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, 206 s.;
7. Mustafayev Q.T. Ekologiyadan konspekt. Bakı, "Ekokomitə", 1993, 183 s.;
8. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycan faunasının taksonomiyası və coğrafiyası (onurğalılar). Bakı, BDU, 2011, 207 s.;
9. Mustafayev Q.T. Düşünək və düşündürək. Bakı, "Sabah", 406 s.;
10. Mustafayev Q.T., Tağıyev Ə.N., Sadıqova N.A. Onurğalılar zoologiyası. Bakı, "AzTU", 2009, 483 s.;
11. Əliyeva R.Ə., Mustafayev Q.T. Ekologiya (9-11). Bakı, "Elm", 2011, 434 s.;
12. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Quşlar-Aves. Azərbaycanın Qırmızı kitabı. Bakı, "İşıq", 1989, s. 51-125;
13. Talibov T.H. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabı. Cild 1. Onurğalılar. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, 209 s.;
14. Мустафаев Г.Т. Охрана птиц в Азербайджане и задачи общественности. Баку, Азернешр, 1984, 60 с.;
15. Мустафаев Г.Т. Птицы наземных экосистем Азербайджана. М., МГУ, 60 с.;
16. Мустафаев Г.Т. Успехи и проблемы охраны птиц в Азербайджане. Кавказк. орнитол. вестник, вып. 2. Ставрополь, "Краевой комитет", 1991, с. 41-62;
17. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Результаты прямого преследования наземных позвоночных животных в Азербайджане. Первая международная конф. "Беккеровские чтения". Волгоград, 2010, с. 319-321;
18. Флинт В.Е. Стратегия сохранение. редких видов в России (теория и практика). М., "ТЕОС", 2000, 328 с.

Fəsil 2. AUTEKOLOJİ MƏLUMATLAR

1. Çəhrayı qutan – *Pelecanus onocrotalus* Linn., 1758, White Pelican

Dəstə: *Pelecaniformes* (Kürəkayaqlıkimilər,
Pelecaniformes)

Fəsilə: *Pelecanidae* (Qutanlar, Pelicans)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Antropogen təsirlərə həssasdır.
Mənfi təsirlərdən təhlükəli vəziyyətə (EN) düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin 2 növündən biridir.

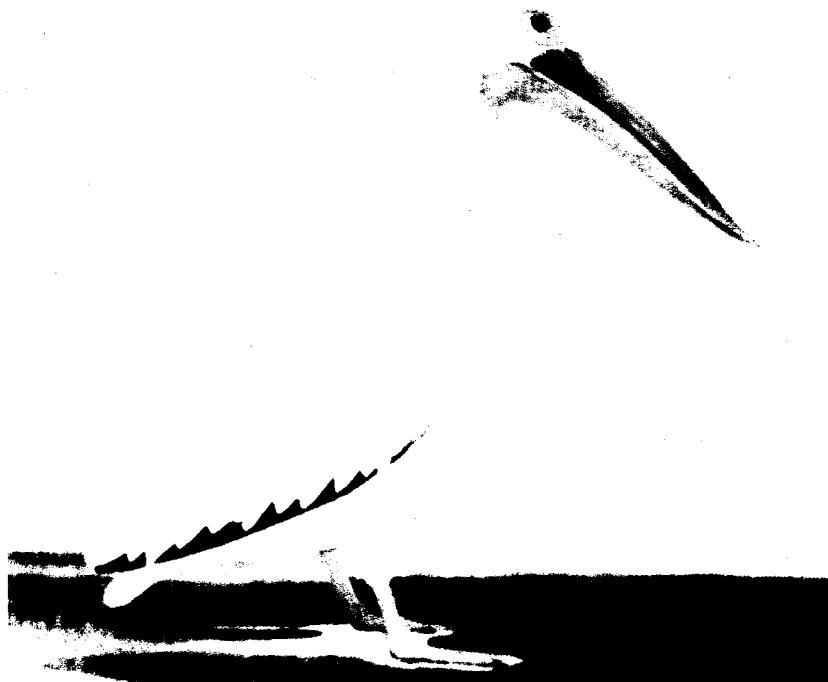
Qısa təsviri: Rəngi çəhrayıya çalan ağdır. Dimdiyinin alt hissəsində boğaz kisəsi vardır. Qanadının ucu qaradır. Bu növ qıvrımlılək qutandan çəhrayı rəngi və boynunda qıvrım lələklərin olması ilə fərqlənir [11, 14].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda əsasən Xəzərin sahil sularında, Böyük və Kiçik Qızılıağac körfəzlərində, Kür-Araz və Samur-Şabran ovalıqlarının su hövzələrində, Araz dəryaçasında və Arpaçay su anbarında qışlayır [1, 13, 14, 15], Cil, Alxovka, Kələdəhənə, Qarasu, Şilyan, Sor-sor və s. göllərin qurudulması nəticəsində təbii yaşayış yerləri azalıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Balıqla zəngin olan iri su hövzələrində məskunlaşır. Gündüz fəal olur. Balıqla qidalanır. Azərbaycanda qışlayan və ötüb keçən populyasiyaları var. Payızda soyuqlar düşəndə gəlir, yazda uçub getməsi və ötüb keçməsi aprelədə olur [4, 7, 11,].

Sayı: Çəhrayı qutanın sayı Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1937-ci ilin aprel ayında (Kiçik Qızılıağac körfəzin-

də) 500-600 [2], 1959-cu ilin yanvar ayında (Böyük Qızılağac körfəzinin Burunki adasında) 78, 1959-cu ilin mart ayında (Sarap-Zeynal qurusunda) 1300, 1965-ci ildə (İvanov bankasında) 500-600 [3], 1979-cu ildə 23, 1980-ci ildə 40, 1982-ci ilin yanvar ayında 6 [5], 1989-cu ilin fevral ayında 19 [6], 1996-ci ilin dekabr ayında 40, 1997-ci ilin yanvar ayında 80, 1999-cu ilin dekabr ayında 200, 2002-ci ildə 99, 2004-cü ilin fevral ayında 120, 2005-ci ildə 210, 2006-ci ildə 720 [9, 10, 12, 14], 2009-cu ildə 1100 [17], Kürün mənsəbində 1999-cu ilin yanvar ayında 40, 2006-ci ildə 14, 2007-ci ildə 11 [16], Kür-Araz ovalığında 1974-1975-ci illərin qışında 300-350 [8], 1999-cu ilin qışında isə 23 fərd olub [7].

Məhdudlaşdırıcı amillər: XX əsrə qədər Xəzərin neft məhsulları ilə, daxili su hövzələrinin isə kənd təsərrüfatın-

da istifadə olunan zəhərli kimyəvi maddələrlə çırkləndirilməsi nəticəsində qida ehtiyatının azalması, bəzi su hövzələrinin qurudulması, mühərrikli qayıqların fasiləsiz hərəkəti, qanunsuz ovlanması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar əsas yaşama yerləridir. Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan MR-in (2007) Qırmızı kitablarına, Bonn, Bern, Ramsar konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Sarısu gölünə qoruq statusunun verilməsi, Şərbət qobu və Boz qobu göllərinin ciddi nəzarət altına alınması, növün qorunmasının fəal maarifçiliyi vacibdir.

Məlumat mənbələri:

- Судиловская А.М. Отряды веслоногие // Птицы Советского Союза, 1951, т. 1, с. 59-60;
- Иванов А.И. Весенние наблюдения на птицам на юго-западном побережье Каспия // Тр. Зоологического института АН ССР, т. IX, вып. 4, 1952, с. 1061-1062;
- Греков В.С. Колонии голенастых и веслоногих птиц в Кызылагачском заповеднике // Орнитология Изд, МГУ, 1965, вып. 7, с. 85-86;
- Tuayev D.Q. Kürəkayaqlıkimilər // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 75-77;
- Бабаев И.Р. О современном состоянии численности некоторых видов редких водоплавающих птиц в Ленкоранской низменности // Современное состояние ресурсов водоплавающих птиц (тезисы всесоюзного семинара). Москва, 1984, с. 96-97;
- Бабаев И.Р. Численность и распространение некоторых редких и исчезающих птиц Ленкоранской природной области (Талыш) // Экологические проблемы Ставропольского края и сопредельных территорий. Тезисы докладов краевой научно-практической конференции. Ставрополь, 1989, с. 154-156;
- Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водоно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы

- экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
8. Tuayev D.Q. Çəhrayı qutan-*Pelecanus onocrotalus* L., 1758 // Azərbaycan SSR-nin Qırmızı kitabı. Bakı, "İşləq", 1989, s. 53-54;
9. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahilində nadir, nəslİ kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə. Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-rı., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-309;
10. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
11. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 81-82;
12. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda su-daüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya institutunun əsərləri. XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-127;
13. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir quşların növ tərkibi və say dinamikası // Zoologiya İnstitutunun əsərləri. XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 562-563;
14. Babayev İ.R., Əsgərov F., Əhmədov F.T. Bioloji müxtəliflik: Xəzərin Azərbaycan hissəsinin sudaüzən quşları. Nurlar nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı, 2007, s. 43-45;
15. Talibov T.H. Çəhrayı qutan-*Pelecanus onocrotalus* Linn. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 63-64;
16. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin Cənub-Şərqi Şirvan düzünə həmsərhəd hissəsində qışda sudaüzən quşların növ tərkibi, sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I cild. Bakı, "Elm", 2008, s. 603;
17. Babayev İ.R. və b. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyyətlər" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 372-374.

2. Qıvrımlələk qutan-*Pelecanus crispus* Bruch, 1832, Dalmatian Pelican

Dəstə: *Pelecaniformes* (Kürəkayaqlıkimilər,
Pelecaniformes)

Fəsilə: *Pelecanidae* (Qutanlar, Pelicans)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Antropogen təsirlərə həssasdır.
Mühafizə tədbirləri gücləndirilməsə mənfi təsirlərdən təhlükə həddinə (EN) düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin 2 növündən biridir.

Qısa təsviri: Rəngi bozumtul-ağdır. Dimdiyinin alt hissəsində boğaz kisəsi vardır. Qanadlarının ucu qaradır. Boynunun arxa hissəsində və başındakı lələklər bulanıq ağ rəngli qıvrım "papaqcıq" əmələ gətirmişdir [12, 14].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [2, 7, 12]. Azərbaycanda əsasən Xəzərin sahil sularında, Böyük və Kiçik Qızılıağac körfəzlərində, Şirvan Milli Parkında, Araz dəryaçasında və Arpaçay su anbarında [11, 14, 15], Mahmudçala-Ağçala, Ağgöl və Sarisu göllərində qışlayır. Sarisu və Ağgöldə nəsil verib [5, 12]. Cil, Alxovka, Kələdəhnə, Qarasu, Şilyan, Sor-sor, Mehman və s. göllərin qurudulması nəticəsində təbii yaşayış yerləri azalıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Balıqla zəngin olan iri su hövzələrində məskunlaşır. Uçub gəlməsi və ötüb keçməsi payızda oktyabrın ortalarında, noyabrda, yazda isə martda olur. Gündüzlər fəal olur. Balıq yeyir. 3 yaşında cinsiyyət yetişkənliliyinə çatır. Koloniya halında nəsil verir. Apreldə yuva tikir, yuvasında 2-3 yumurta olur. 40 günə qədər kürt yatır [2,12].

Sayı: XX əsrin başlanğıcında Xəzərin sahili boyu, əsasən, Kür çayı mənsəbində və Lənkəran ovalığında çoxlu

miqdarda qırımlılələk qutanlar qeydə alınib [1]. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1958-ci ildə 88 [3], 1979-cu ildə 800, 1980-ci ildə 36, 1981-ci ildə 130, 1982-ci ildə 50 [6], 1998-ci ildə 15, 1999-cu ildə 180 [9], 2002-ci ildə 130 [11], 2004-cü ildə 190, 2005-ci ildə 260, 2006-ci ildə 1225 [13,14], 2009-cu ildə 3640 [17], Kür çayının mənsəbində 1999-cu ildə 80 [9], 2006-ci ildə 590, 2007-ci ildə 39 [16], Ağgöldə 1961-1963-cü illərdə 9 [4], 1989-cu ildə 5 [8], 2009-cu ildə 11 [18], 1989-cu ildə Mahmudçala-Ağçala göllərində 31 [8], 1998-ci ildə Sarışu göllər sistemində 8 [10] fərdi qeydə alınib. Ağgöldə reproduksiya dövründə sayı 1961-ci ildə 41 [4], Sarışuda isə 1990-ci ildə 3 [8], 1998-ci ildə 8 fərd [10] olub. Son illərdə reproduksiya dövründə müşahidə edilməyib. Rusiyada qış sərt keçən illərdə Xəzərin şimalından köçən quşlar hesabına Azərbaycanda sayı artır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: XX əsrдə Xəzərin neft məhsulları ilə, daxili su hövzələrinin isə kənd təsərrüfatında istifadə olunan zəhərli kimyəvi maddələrlə çirkəndiril-

məsi nəticəsində yem ehtiyatının azalması, qanunsuz ovlanması, yaşayış yerlərində mühərrikli qayıqların fasiləsiz hərəkəti qızan populyasiyasına mənfi təsir edib.

Əhəmiyyətli üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar əsas yaşama yerləridir. CITES, Bern, Bonn, Ramsar konvensiyalarına, AEWA sazişinə, Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan MR-in (2007) Qırmızı kitablarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Sarısu gölünə və Kürün deltasına yasaqlıq statusunun verilməsi, Şərbət qobu və Boz qobu göllərinin ciddi nəzarət altına alınması, növün qorunmasının fəal təbliği lazımdır.

Məlumat mənbələri:

1. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Зап. Кавк. отд. Русского геог. об-ва, 1907, кн. 26, вып. 3, с. 142-143;
2. Судиловская А.М. Отряды веслоногие // Птицы Советского Союза, 1951, т. 1, с. 55-57;
3. Греков В.С. Материалы по веслоногим, куликам и пастушкам Кызылагачского гос. заповедника // Труды заповедников Азербайджана. вып. 1. М.Л., 1965, с. 85-86;
4. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Мильской степи, их производительность и перспективы хозяйственного использования // Труды заповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 72-74;
5. Tuayev D.Q. Kürəkayaqlıkimilər // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 77-78;
6. Бабаев И.Р. О современном состоянии численности некоторых видов редких водоплавающих птиц в Ленкоранской низменности // Современное состояние ресурсов водоплавающих птиц (тезисы всесоюзного семинара). Москва, 1984, с. 96-97;
7. Скокова Н.Н., Виноградов В.Г. Охрана местообитаний водно-болотных птиц. Москва, 1986, с. 17-20;
8. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных

- птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
9. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində nadir, nəslİ kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə.Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-rı., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-309;
10. Babayev İ.R. Kürətrafi göllərin ornitofaunası // Kürətrafi göllərin biologiyası. Bakı, 2001, s. 280-287;
11. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
12. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 82;
13. Babayev İ.R. və b. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-131;
14. Babayev İ.R., Əsgərov F., Əhmədov F.T. Bioloji müxtəliflik: Xəzərin Azərbaycan hissəsinin sudaüzən quşları. Nurlar nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı, 2007, s. 46-48;
15. Talibov T.H. Qırımlılək qutan-Pelecanus crispus Bruch. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 66;
16. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin Cənub-Şərqi Şirvan düzünə həmsərhəd hissəsində qışda sudaüzən quşların növ tərkibi, sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I cild. Bakı, "Elm", 2008, s. 603;
17. Babayev İ.R. və b. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 372-374;
18. Məmmədov A.T. Bakı Dövlət Universitetinin dosenti, ornitoloq. Şəxsi gündəliyindən, 2009.

3. Kürən vağ—*Ardea purpurea* Linn., 1766, Purple Heron

Dəstə: Ciconiformes (Leyləkkimilər, Ciconiformes)

Fəsilə: Ardeidae (Vağlar, Herons and bitterns)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Antropogen təsirlərə həssasdır, yeni qorunma tədbirləri görülməzsə mənfi təsirlərdən təhlükəli vəziyyətə (EN) düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 2 növündən biridir.

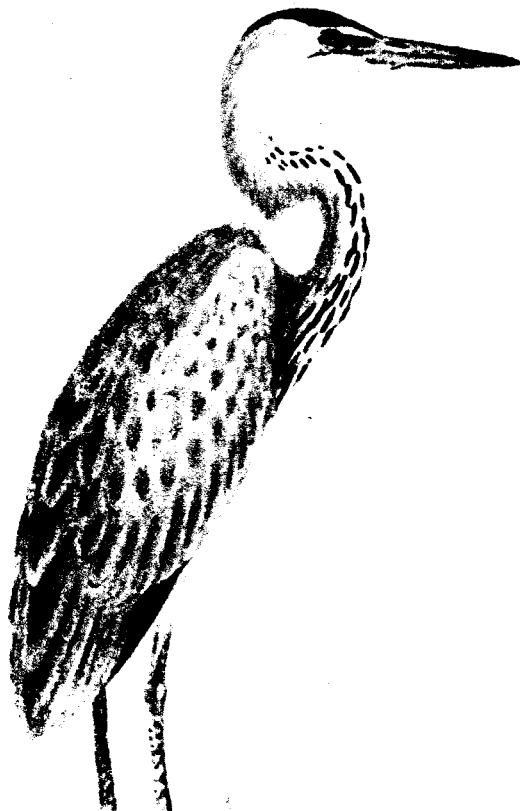
Qısa təsviri: Leylək formalı iri quşdur. Ayaqları, boynu və dimdiyi uzundur (10 sm). Dimdiyi düz və ucu biz kimidir. Bel tərəfi boz-qonur, qarın tərəfi qaramıldır. Başı, boynu və döşü kürəndir. Qanadları çirkli-boz, amma ucları qaradır. Ayaqları və dimdiyi sarımtıl-bozdur [1, 2].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [6]. Azərbaycanda yayılması genişdir, təbii və süni su hövzələrinin kənarlarını əhatə edir [2, 4].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Təbii və süni su hövzələrinin sahillərində, qamış cəngəlliyyində yaşayır [2]. Çox vaxt qamışların arasında sakit dayanıb şikarlarını gözləyir. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, buradan miqrant populasiyası da keçir. Əsasən alaqqaranlıq vaxtda fəal olur, sutkanın qalan vaxtında qamışlıqda gizlənib sakit qalır [4, 5]. Aprel ayında qamış cəngəlliyyində quru qamış hissələrindən yuva tikir. Yuvası sudan 0,5-1,2 m hündürlükdə yerləşir. May ayında 4-5 ədəd yaşıltəhər-mavi yumurta verir, 28-30 gün kürt yatıb bala çıxarır. İyul ayının axırlarında müstəqil uçan pərvaz cavalarına təsadüf olunur. Balıq, qurbağa, suilanı, siçan, xərcəng və iri həşəratlarla qidalanır [2, 6]. Əsas yemi qurbağadır.

Sayı: XX əsrin 40-ci illərinə qədər sayına görə reproduksiya dövründə adi quş [7, 8, 9], miqrasiya vaxtında isə

baliq bol olan su hövzələri sahilində hətta çoxsaylı olub [1]. Sarisuda 20-25 cüt, Dəvəçi limanında 15 cüt, Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda (Pirman limanında) 1983-cü ildə 440 cüt, 1984-cü ildə 52 cüt, 1991-ci ildə Mahmudçalada 15-20 cüt, Kürün deltasında 15-20 cüt, Şirvan Milli Parkında 13-14 cüt olub. Sayı kəskin azalıb. Son 5 ildə Azərbaycanda reproduktiv populyasiyası 82 cütdən ibarət olub (Mustafayev, Babayev).

Məhdudlaşdırıcı amillər: Əvvəller baliqyeyən quş bilib tələf edilməsi, sonralar böyük göl və bataqlıqların quru-

dulması, kiçik su hövzələri sahəsində qamış əvəzinə ciyəm bitməsi (ciyəm üzərində vağ yuva tikə bilmir), qamış cəngəlliyyinin yandırılması halları.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Faydalı faunaya daxil edilib. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Nadir olmasının əhaliyə bildirilməsi, qamış cəngəlliyyinin yandırılması hallarının aradan qaldırılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.) // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 91-92;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 90-91;
3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 113-114;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 265;
5. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 67;
6. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том II, с. 404-410;
7. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 18;
8. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 314-315;
9. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изд. Кавк. отд. Русского геог. об-ва, Тифлис, 1907, с. 140.

4. Adı ərsindimdik-*Platalea leucorodia* Linn., 1758, Spoonbill

Dəstə: *Ciconiiformes* (Leyləkkimilər, Ciconiiformes)

Fəsilə: *Threskiornithidae* (İbislər, Spoonbills)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Antropogen təsirlərə həssasdır. Mənfi təsirlərdən təhlükə vəziyyətinə (EN) düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Dimdiyi alt hissəsindən genişlənib ərsinə oxşayır. Rəngi ağdır. Ayaqları qaradır. Peysərindən bir topa kürən-qəhvəyi lələk (kəkil) arxaya sallanır. Boynunun dibində eyni rəngli enli halqa var [6].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [1, 6]. Azərbaycanda Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda, Ağgöl Milli Parkında, Mahmudçala-Ağçala və Sarisu göllərində nəsil verir. Xəzərin Samur-Şabran sahil zolağında və digər su hövzələrində köç vaxtı rast gəlinir [6]. Ağçala və Mehman gölünün əksər hissəsinin, Şilyan, Sor-Sor və digər göllərin qurudulması nəticəsində təbii yaşayış yerləri kəskin azalmışdır [8].

Yaşayış yeri və həyat tərzisi: Qamış və qarğılıqlarla zəngin su-bataqlıq biotopları əsas yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Azərbaycana mart ayında gəlir, sentyabrda köçüb gedir [7]. Martin axırı aprelin əvvəllərində yuva qurur. Yuvasında 2-3 yumurta olur, 24-25 gün kürt yatır. İyul ayında sərbəst uçan balaları müşahidə olunur. Xırda balıqlar və müxtəlif növ bugumayaqlılarla yemlənir [7].

Sayı: XX əsrin 50-ci illərinə qədər Azərbaycanda adı sayılı olub [1]. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sayı 1957-ci ildə 1350 [2], 1977-ci ildə 4 [4], 1990-ci ildə 800 [7], 1996-ci ildə 300, 1998-ci ildə 300 [5], 2002-ci ildə 500, 2004-

cü ildə 260, 2005-ci ildə 485, 2007-ci ildə 460 [8], Ağgöldə 1964-cü ildə 5320 [3], 1989-cu ildə 160 [8], 1990-ci ildə 1790, 2002-ci ildə 1200 [7], Mahmudçala-Ağçala göllərində 2002-ci ildə 900 [7] fərd olmuşdur. Sayında azalma müşahidə olunur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su-bataqlıq biotoplarının qurudulması, Mahmudçala-Ağçala, Sarisu göllərinin sahil-lərində böyük miqdarda mal-qaranın otarılması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, su-bataqlıq biotoplarda yasaqlıqlar

təşkil edilmişdir. Azərbaycanın Qırmızı kitabına (1989), Bonn, Bern və Ramsar konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Sarısuvə Mahmudçala-Ağçala göllərinə qoruq statusunun verilməsi, növün qorunmasının geniş təbliği vacibdir.

Məlumat mənbələri:

1. Спангенберг Е.П. отряд голенастые птицы // Птицы Советского Союза, 1951, т. 2, с. 360;
2. Дюнин А.П. Изменение состава орнитофауны Малого Кызыл-Агачского залива в связи с его опреснением // Охрана природы и озеленение, вып. 4, М., 1960, с. 53-54;
3. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Мильской степи, их производительность и перспективы хозяйственного использования // Труды заповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 62-63;
4. Коновалова Н.А. Состояние гнездовых колоний гооленастых и веслоногих птиц в Кызыл-Агачском Заповеднике. Природная среда и птицы побережий Каспийского моря и прилетающих низменности // Тр. Кызыл-Агачского Государственного Заповедника. Вып. 1. Азербайджансское государственное издательство, Баку, 1979, с. 83-88;
5. Babayev İ.R. "Hirkan təbii vilayətində nadir, nəсли kəsilməkdə olan quş növlərinin ekoloji xüsusiyyətləri və onların qorunması" elmi-tədqiqat işinin yekun hesabatı. Zoologiya İnstitutu. Bakı, 2000, s. 22;
6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 91-92;
7. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "MBM", 2006, s. 42;
8. Babayev İ.R. Şəxsi gündəliyindən, 2008;

5. Ağ leylək – *Ciconia ciconia* Linn., 1758, White stork

Dəstə: *Ciconiiformes* (Leyləkkimilər, Ciconiiformes)

Fəsilə: *Ciconiidae* (Leyləklər, Storks)

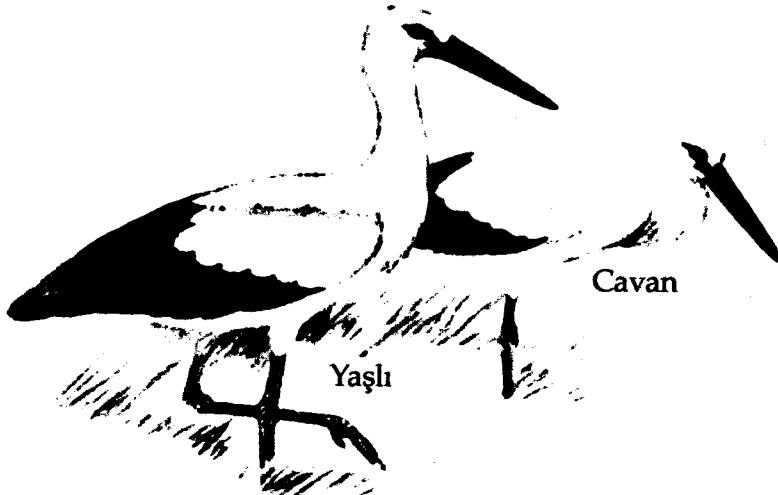
Statusu: Adı sayılıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 2

növündən biridir.

Qısa təsviri: Böyük quşdur (3,0-4,4 kq). Ümumi rəngi ağ, çalma lələkləri qara, dimdiyi və ayaqları uzun və qırımıztıldır [1].

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb, amma qışlamaq üçün çoxu Afrikaya köçür. Azərbaycanda reproduktiv və miqrant populyasiyaları olur. Burada aran rayonlarda, bəzi yerdə (İsmayıllı) həm də dağətəyi sahələrdə yayılıb. Miqrant fəndləri müxtəlif sahədə görünə bilər. Fevral ayında gəlir, avqust-sentyabrda köcüb gedirlər.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yerli əhali leyləyə Hacı leylək deyir və onu müqəddəs quş kimi etiraf edib qoruyur. Ona görə Muğanda, Şirvanda, Lənkəran düzənliyində və Naxçıvan MR-də tam sinantropdur (yanız əhali yaşayan sahələrdə nəsil verir), başqa sahələrdə isə natamam sinantropdur [3]. Evlərin damında, hündür ağacda və yüksək gərginlikli elektrik xəttinin dirəkləri üzərində uzaqdan görünən böyük yuva tikirlər. Eyni yuvadan bir neçə il istifadə edir, lakin onu hər il təmir edib

təzələyirlər. Zoofaqdır [3]. Yem spektri genişdir: balıq, qurbağa, suilanı, kərtənkələ, siçan, çayırtkə və s. Taxıl və ot biçən texnika sahəni açır, leylək yem obyektlərini asanlıqla görüb ovlayır. Ona görə tarlada hərəkət edən aqreqatları izləyir. Siçanı və çayırtkəni acgözlük'lə tutub yeməsini görən əhalinin rəğbətini daha çox qazanır [2, 4, 5].

Sayı: Kürqıraqı tuqay meşələr normal olarkən ağ leylək daha çox olub, hətta kiçik koloniyalar əmələ gətiriblər [2]. 1950-ci illərdən sonra tuqay meşələrimiz azaldıqca leyləklər bağlarda və həyətyanı sahələrdə olan hündür ağaclarда (palid, qovaq, qarağac və s.) yuva tikməyə başladılar. Suvarma sahələrində şoranalışmanın çoxalması nəticəsində köhnə ağaclar quruyub aradan çıxdıqca leyləklər geniş düzənlikdən (yarımsəhra, bozqır) keçən elektrik xətti dirəkləri üzərində yuva tikməyə başladılar. Beləliklə, meşədən kəndə, bağa, parka, sonra da açıq sahələrə keçməsinə baxmayaraq leylək populyasiyasının sixlığı dinamik stabilliyini saxlayıb adı sayılı qalıb (2-9, orta hesabla 3,4 km²).

Məhdudlaşdırıcı amillər: Tuqay və aran meşələrinin azalması, ziyanvericilərə qarşı kimyəvi mübarizənin intensiv tətbiqi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Xüsusi mühafizə statusu yoxdur. Həmişə faydalı faunaya daxil edilib. Əhali tərəfindən qorunub saxlanılır. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
2. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları.

- Bakı, "MBM", 2006, 231 s.;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. "Onurğalı heyvanların ekologiyası". Bakı, BDU, 2011, 342 s.;
4. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Təbiətin sırları. Bakı, "Elm", 2010, 289 s.;
5. Стапненберг Е.П. Рассказы натуралиста. М., "Молодая гвардия", 1958, 293 с.

6. Qara leylək—*Ciconia nigra* Linn., 1758, Black Stork

Dəstə: *Ciconiiformes* (Leyləkkimilər, Ciconiiformes)

Fəsilə: *Ciconiidae* (Leyləklər, Storks)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Kritik vəziyyətdədir. Xüsusi mühabizə tədbirləri görülməsə nəslə kəsili bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin 2 növündən biridir.

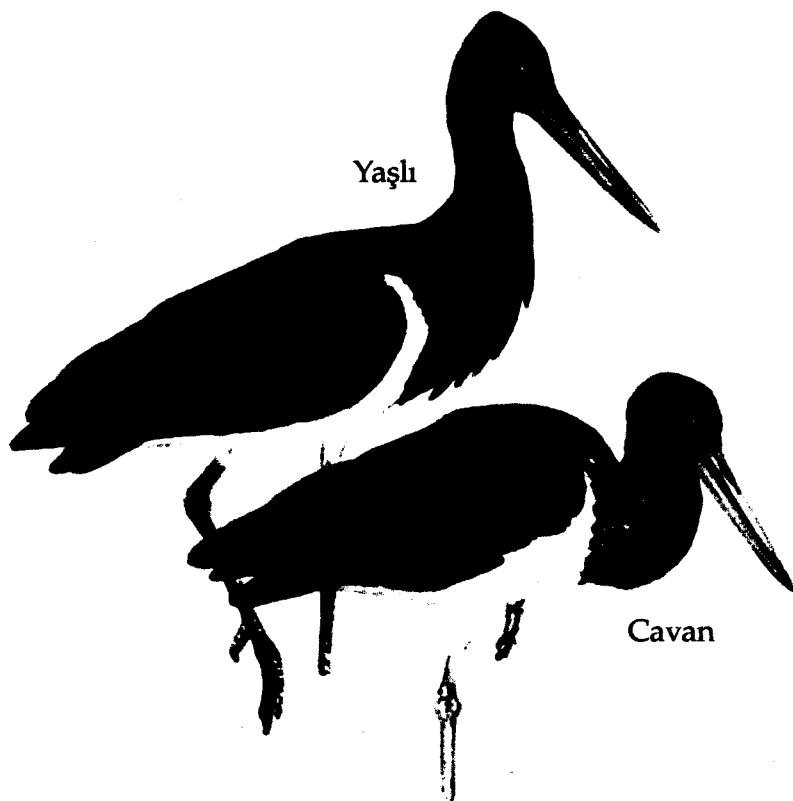
Qısa təsviri: Ümumi rəngi qara-qonurdur. Dimdiyi və ayaqları qaradır. Qarnı ağdır.

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıb. XX əsrin əvvəllərinə qədər Azərbaycanın düzən və dağətəyi ərazilərində geniş yayılıb [1, 7]. Son illərdə Qarayazı Qoruğunda, Talışın, Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarının ətəklərində nadir hallarda məskunlaşır. Meşələrin intensiv qırılması nəticəsində Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında daha yuvalamur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Göllərə, çaylara, sututarlara və digər su hövzələrinə yaxın meşələr yaşayış yerləridir. Azərbaycana nəsil vermək üçün mart ayının əvvəllərində gəlir, sentyabrda köcüb gedir [5, 7]. Yemini balıqlar, az miqdarda suda-quruda yaşayanlar, ilanlar və quşlar təşkil edir. Martda hündür ağaclarда yuva tikir. Yuvaya 2-5, bəzən isə 6 yumurta qoyur [3].

Sayı: XX əsrin birinci yarısında Kür çayının deltası ilə İran sərhəddi (Lənkəran ovalığı və Salyan düzü) arasında çox olub. 1934-cü ildə buradakı yuvalar arasındaki məsafə təsadüfi hallarda 1 km olub [1]. 1980-ci ildə Qarayazı Qoruğunda 10 cütü [3], 2000-ci ildə 2 cütü [5], Talişin dağ ətəklərində 1980-ci ildə 6, 1986-ci ildə 11 fərdi [2], 1996-ci ildə 6, 1997-ci ildə 4, 2000-ci ildə 5, 2006-ci ildə 4 [4] fərdi qeydə alınıb. Büyük və Kiçik Qafqaz dağlarının ətəklərində tek-tək fəndlərin yaşaması güman edilir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su-bataqlıq sahələrinin qurudulması, meşələrin qırılması, çayların çırkləndirilməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac, Qarayazı, Turyançay, Zaqatala, İlisu Dövlət Təbiət Qoruqları, Altıağac, Şahdağ Milli Parkları və meşə-kolluq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Azərbaycanın Qırmızı kitabına (1989), Bern, Bonn, Ramsar konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsinin toxunulmaz təbii abidə elan edilməsi, televiziya, radio və dövri mətbuat vasitəsilə qorunmasının aktiv təbliği.

Məlumat mənbələri:

1. Спангенберг Е.П. Отряд голенастые птицы // Птицы Советского Союза, 1951, т. 2, М.Л., 1951, с. 380;
2. Бабаев И.Р. Численность и распространение некоторых редких и исчезающих птиц Ленкоранской природной области (Талыш) // Экологические проблемы Ставропольского края и сопредельных территорий. Тезисы докладов краевой научно-практической конференции. Ставрополь, 1989, с.154-156;
3. Tuayev D.Q. Qara leylik // Azərbaycan SSR-nin Qırmızı kitabı. Bakı, "İşıq", 1989, s. 59-60;
4. Babayev İ.R., Şəxsi gündəliyindən, 2006;
5. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı "Elm", 2000, s. 22;
6. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahilərində nadir, nəslİ kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə.Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-rı., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-310;
7. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 95.

7. Adı flaminqo (Qızılqaz)-*Phoenicopterus ruber* Linn., 1758, Greater Flamingo

Dəstə: *Phoenicopteriformes* (Qızılqazkimilər,

Phoenicopteriformes)

Fəsilə: *Phoenicopteridae* (Qızılqazlar, Flamingos)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (NT). Məhdud ərazilərdə məskunlaşır. Son 20 ildə sayı artıb. Təhlükədə deyil. Lakin mənfi təsirlər-dən təhlükəli vəziyyətə düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda dəstənin (*Phoenicopteriformes*) yeganə bir növüdür.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi çəhrayı-ağdır. Qanadlarının uc hissəsi qaradır, qalanı isə çəhrayıdır. Boynu və ayaqları uzundur. Dimdiyi əyri, ucu qara, qalan hissəsi isə çəhrayıdır.

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılmışdır. Azərbaycanda, Kür-Araz, Samur-Şabran ovalıqlarının

göllərində, Böyük Qızılıağac körfəzlərində, Xəzərin sahil sularında, Naxçıvanda Araz çayı sahillərində yayılıb [1, 2, 3, 4, 17, 18]. 1955-ci ildə Kiçik Qızılıağac körfəzinin torpaq bəndi vasitəsilə Xəzər dənizində ayrılmış və şirin su hövzəsinə çevrilməsi [15], min hektarlarla su-bataqlıq biotoplarının qurudulması nəticəsində adı flaminqonun qışlama sahəsi kəskin azalmışdır. Bu növün əsas qışlaq yerləri isə Böyük Qızılıağac körfəzidir. Şirvan və Ağgöl Milli Parklarında, Xəzərin dayaz sahil sularında və digər su hövzələrində az miqdarda olur. 1955-ci ildə Ağçala gölündə, 1982-ci ildə isə Qızılıağac Qoruğunda yuva qurmuş [7, 10, 11], lakin Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda yumurtlamamışdır. 2002-ci ildə isə bu qoruqda normal nəsil vermişdir [18]. Sonrakı illərdə nəsil verməsi müşahidə olunmayıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dəniz sahillərinin, dəniz körfəzlərinin, şor göllərin şoranlıq və bataqlıqlarla əhatə olunmuş dayaz su sahələrində yaşayır. Gündüz və alatoranlıq vaxtı fəal olur. Azərbaycana əsasən qışlamağa gəlir, bəzi illərdə yuvalayır, 3 yaşında cinsiyət yetişkənliyinə çatır, koloniya halında yaşayır. Yuvasını bitki və heyvan qalıqlarından, yaşı torpaqdan qurur. Yuvaları təndir formasında olur, 1-3 yumurta verir, 30-33 gün kürt yatır. Kiçik yengəclərlə, ilbizlərlə, həşərat sürfələri və xırda yosunlarla qidalanırlar [4, 6].

Sayı: Böyük Qızılıağac körfəzində 1934-1935-ci illərdə 20 min [3], 1942-ci ildə 15-20 min [5], 1949-cu ildə 15 min, I. 1950-ci ildə (şaxtalardan sonra) 250-300, 1952-1953-cü illərdə 3-4 min, XII. 1956-ci ildə 5 min, II. 1957-ci ildə (şaxtalardan sonra) 300-400, 1958-1959-cu illərdə 2,5-3 min [6, 8], 1971-1972-ci illərdə (şaxtalardan sonra) 800, 1976-ci ildə 1,3 min, 1977-ci ildə (şaxtalardan sonra) 200 [9], 1979-cu ildə 2,5 min, 1988-ci ildə 5 min [11], 1997-ci ildə 1,8 min, 1998-ci

ildə 7,1 min, 1999-cu ildə 2,2 min [12], 2002-ci ildə 8,1 min [13], 2003-cü ildə 15,2 min [14], 2004-cü ildə 9,5 min, 2005-ci ildə 12,4 min, 2006-ci ildə 15,2 min [16], 2009-cu ildə 14,2 min [19] fərd olub. Şirvan və Ağgöl Milli Parklarında 50-500, Xəzərin sahil sularında isə 50-300 fərd qışlayır. Digər su hövzələrində isə bəzi illərdə çox az miqdarda rast gəlinir. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 2002-ci ildə nəsil verdikdən sonra ümumi sayı 3620 fərd olmuşdur [18].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Xəzərin səviyyəsinin vaxtaşırı dəyişməsi və su-bataqlıq sahələrinin qurudulması, qışın sərt keçməsi sayına təsir edən əsas amillərdir. Narahatçılıq amilləri də sayına mənfi təsir göstərir. Son 30 ildə Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda Xəzərin səviyyəsinin artması ilə əlaqədar adı flaminqonun sayında artım müşahidə olunur. Əsas toplantı yeri olan Böyük Qızılıağac körfəzinin sahəsi 1935-ci ildə 85 min ha idi. Xəzərin səviyyəsinin enməsi ilə əlaqədar bu sahə 44,5 min ha azalaraq 1975-ci ildə 40,5 min ha olmuşdur. Bu dəyişiklik körfəzdə flaminqonun yaşayış şəraitinin kəskin pişləşməsinə səbəb olmuşdur. Flaminqo 70-ci illərdə ona həmsərhəd olan Kürdili adasının şərq sahilində qışlamışdır [9]. 1976-ci ildən Xəzərin səviyyəsinin qalxması ilə əlaqədar olaraq Böyük Qızılıağac körfəzinin sahəsi 22,2 min artaraq 2003-cü ildə 62,7 min ha-a çatır [15]. 1982-ci ildə körfəz şimal-şərq hissəsindən yenidən dənizlə birləşir. Flaminqonun qidalanması, yırtıcı məməlilərdən müdafiəsi üçün əlverişli ekoloji şərait yaranır. Əgər 1975-ci ilin fevral ayında Böyük Qızılıağac körfəzində flaminqonun sayı 0,2 min olmuşdursa, 2006-ci ildə 15,2 min fərd olmuşdur.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan,

Abşeron və Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar köməklik edir. CİTES, Bern, Bonn və Ramsar konvensiyalarına, AEWA sazişinə, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvanın (2006) Qırmızı kitablarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kür çayıının deltasına və ona həmsərhəd Xəzər dənizinin sahil sularına, Yenikənd subasarına və Yaşma körfəzinə yasaqlıq statusunun verilməsi, qanunsuz ovçuluğa qarşı təsirli mübarizə təşkil edilməlidir.

Məlumat mənbələri:

1. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис. Изд. Кавказ. музея, 1885, с. 348-350;
2. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Зап. Кавк. отд. Русского геог. об-ва, 1907, кн. 26, вып. 3, с. 130;
3. Тугаринов А.Д., Козлова Е.В. Жизнь птиц на зимовке в Кызылагачском заповеднике им. С.М. Кирова // Тр. Аз ФАН ССР, Зоол. серия., т. XXXIV, 1938, 734 с.;
4. Исаков Ю.А. К вопросу распространения фламинго в СССР // Чайка хохотунья и фламинго на Каспийском море. Москва, 1948, с. 55-60;
5. Верещагин Н.К. Зимовка и промысел водоплавающей птицы в Азербайджане // Труды Института Зоологии. Баку, 1950, том. XIV, с. 149;
6. Спангенберг Е.П. Отряд фламинго // Птицы Советского Союза, 1951, т. 2, М. Л., с. 341-349;
7. Туаев Д.Г. О случае гнездования Фламинго (*Phoenicopterus roseus* Pal.) в Азербайджане // ДАН АН Азерб. ССР, т. XI, № 8, 1965, с. 348-350;
8. Греков В.С. О зимовке фламинго в Кызылагачском заповеднике // Орнитология. Изд. МГУ, 1962, вып. 5, с. 356-361;
9. Морозкин Н.И. О зимовке фламинго в Кызылагачском заповеднике // тезисы докладов VII Всесоюзного Орнитологической конференции. Киев, "Наукова думка", 1970, Ч. 2, с. 234-236;
10. Туаев Д.Г., Самедов З.М. Новая родина фламинго // Природа Азербайджана 1982, № 5, с. 23-24;
11. Бабаев И.Р. Воздействие изменения уровня Каспия и хозяйственной деятельности человека на редких птиц в Ленкоранской низменности и Каспийского моря. Баку, 1991, с. 16-18;

12. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahilində nadir, nəslİ kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə.Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-ri., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-310;
13. Babayev İ.R. Azərbaycanın Cənub-Şərqində su-bataqlıq quşlarının yaşayış yerlərinin müasir vəziyyəti // Görkəmli alim və ictimai xadim, akademik H.Əliyevin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktiki konfransın tezisləri. "El-Alliance" şirkəti, 2002, s. 272-273;
14. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin Azərbaycan sahil zonasının cənub hissəsində su-bataqlıq quşları // Azərb. Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktiki konfransın tezisləri. Bakı, 2003, s. 144-146;
15. Qasımov Ə.H. Xəzər dənizinin planktonunun ekologiyası. Bakı, 2004, s. 318-323;
16. Babayev İ.R. və b. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 47-49;
17. Talibov T.H. Adı flamingo-*Phoenicopterus roseus* Pall. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 72;
18. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "MBM", 2006, s. 42;
19. Babayev İ.R. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 373-374.

8. Qırmızıdöş kazarka—*Branta ruficollis* Pall., 1769, Red-breasted Goose

Dəstə: *Anseriformes* (Qazkimilər, Anseriformes)

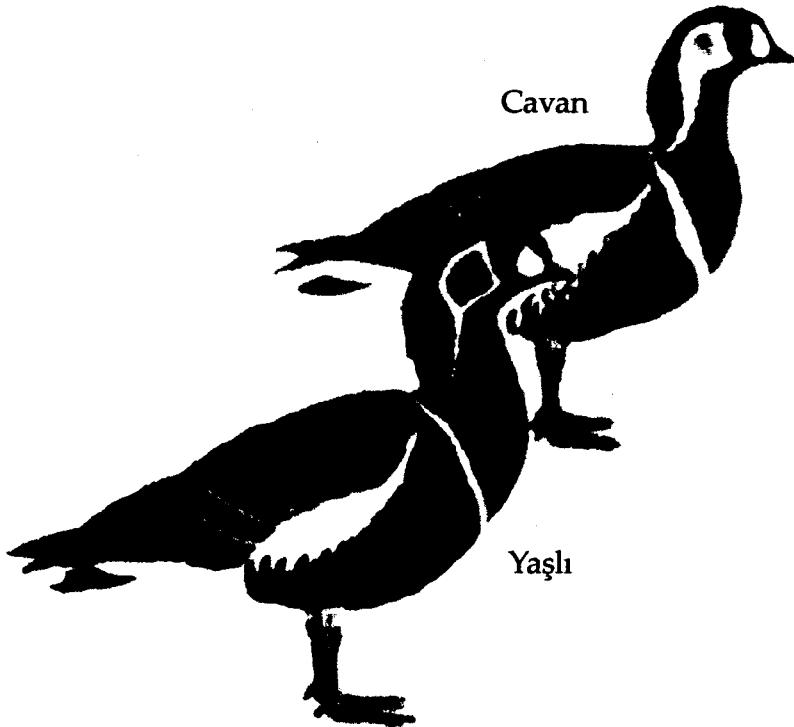
Fəsilə: *Anatidae* (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Kritik vəziyyətdədir. Xüsusi mühabizə tədbirləri görülməsə nəslİ kəsilə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin regionda tək növüdür.

Qısa təsviri: Başının üst hissəsi, qanadları və qarnı qaradır. Boynunun aşağı hissəsi, döşü qırmızı-qəhvəyi rəngdədir. Bədəninin yanlarında ağ xətlər vardır. Quyruğunun altı ağdır [13].

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda XX əsrin 70-ci illərinə qədər Lənkəran və Kür-Araz ovalıqlarında geniş yayılıb [1, 2, 10, 13]. İndi isə nadir hallarda Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda, Şirvan Milli Parkında, Mahmudçala-Ağçala göllərində və bu göllərin ətrafindakı yarımsəhralarda qeyri-müntəzəm görünür. Bəzi su hövzələrinin qurudulması, yarımsəhralardan pambıq, üzüm və meyvə-tərəvəz bitkilərinin əkini üçün intensiv istifadə edilməsi nəticəsində yaşayış yerləri kəskin azalıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Müasir arealı daxilində axmaz və göllərlə zəngin olan yarımsəhralar, taxıl və düyü sahələrində yaşayır. İri su hövzələrində dincəlir. Axşam və alatoranlıq vaxtı fəal olur. Azərbaycana qışlamağa gəlir. Oktyabrın sonundan noyabrın ortalarına dək payız gəlişi və ötüb keçməsi, martin əvvəli isə yaz köçməsi dövrü olur. Bitki toxumları, cürcətiləri və kök hissələri ilə qidalanır [10,13].

Sayı: Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1959-1960-ci illərdə 11000, 1962-ci ildə 7500-8000 [4,5], 1967-ci ildə 23800 [6], 1973-cü ildə 4, (1972-ci ilin şaxtalı qışından sonra), 1975-ci ildə 50 [7], 1979-cu ilin yanvarında 18, 1979-cu ilin martında 63, 1980-ci ildə 23, 1981-ci ildə 31, 1982-ci ildə 31, 1989-cu ildə 19 [8], 1997-ci ildə 200 [11], 2002-ci ildə 65 [12], 2004-cü ildə 240, 2005-ci ildə 75, 2006-ci ildə 48 [14], 2007-ci ildə 25 fərdi [15] qışlamışdır. Lakin sonrakı illərdə burada müşahidə edilməyib [15]. XX əsrin birinci yarısında Kür-Araz ovalığında qırmızıdöş kazarkanın ağalın və aqqaş qazın bəzi qarışıq dəstələrində 10 mindən çox quş qeydə alınıb [3]. 1989-1990-ci illərdə Kür-Araz ovalığındaki Qızılıqaz göllərində (Şirvan Milli Parkı) 6, Mahmudçala-Ağçala göllərində isə 4 fərdi qeydə alınıb [9].

Məhdudlaşdırıcı amillər: XX əsrin ortalarına qədər yarımsəhralarda pambıq, üzüm, meyvə-tərəvəz bitkilərinin əkininin genişləndirilməsi, həddindən artıq mal-qaranın otarılması nəticəsində qida ehtiyatının azalması, qışın sərt keçməsi, Xəzərin səviyyəsinin dəyişilməsi sayına neqativ təsir göstərib, lakin sonrakı dəyişilmələr kosmik təsir nəticəsində Dunay çayı vadisində qışlaması ilə bağlıdır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağan edilmişdir. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şir-

van və Ağgöl Milli Parkları, su-bataqlıq sahələrində təşkil edilmiş yasaqlıqlar növün qışlaq tələblərinə cavab verir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın Qırmızı kitabına, CITES, Ramsar, Bern konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunun, Şirvan və Ağgöl Milli Parklarının, Sarısu, Ağgöl, Mahmudçala-Ağçala göllərinin ətrafindakı yarımsəhralarda taxıl bitkiləri əkininin, Lənkəran ovalığında isə düyü əkininin genişləndirilməsi, növün əhəmiyyətinin maarifçiliyi gələcəkdə fayda verə bilər.

Məlumat mənbələri:

1. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис. Изд. Кавказ. музея, 1885, с. 370-372;
2. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Зап. Кавк. отд. Русского геог. об-ва, 1907, кн. 26, вып. 3, с. 350-352;
3. Верещагин Н.К. Охотничьи и промысловые животные Кавказа. Баку, 1947, с. 72;
4. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Методы учета массовых скоплений водоплавающих и степных птиц на зимовках в Кызыл-Агачском заповеднике // Организация и методы учета птиц и вредных грызунов. М., 1963, с. 83-90;
5. Доброхотов В.П. Современное состояние зимовки птиц в Кызыл-Агачском заповеднике // Орнитология, Изд-во МГУ, 1963, вып. 6. с. 355;
6. Михеев А.В., Орлов В.И. Зимовка водоплавающих в Кызыл-Агачском заповеднике // Фауна и экология животных. МППИ им. Ленина. М., 1972, с. 103-117;
7. Виноградов В.В., Морозкин Н.И. Краснозобая казарка (*Rufibrenta ruficollis* Pall.) на Западном Каспии // Природная среда и птицы побережья Каспийского моря и прилегающих низменностей. Тр. Кызыл-Агачского заповедника. Баку, 1979, вып. 1, с. 244-245;
8. Бабаев И.Р. Численность и распространение некоторых редких исчезающих птиц Ленкоранской природной области (Талыш) // Экологические проблемы Ставропольского края и сопредельных территорий. Тез. док. Ставрополь, 1989, с. 154-156;
9. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы

- экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
10. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı. "Elm", 2000, s. 27;
  11. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin jənub-qərb sahilərində nadir, nəslİ kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə.Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-ri., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-310;
  12. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
  13. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. "Çaşıoğlu", 2005, s. 99-100;
  14. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda su-dəüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər//Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-127;
  15. Babayev İ.R., Şəxsi gündəliyindən, 2009;

9. Ağqas qaz—*Anser erythropus* Linn., 1758, Lesser Whitefront

Dəstə: Anseriformes (Qazkimilər, Anseriformes)

Fəsilə: Anatidae (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Nadirdir.

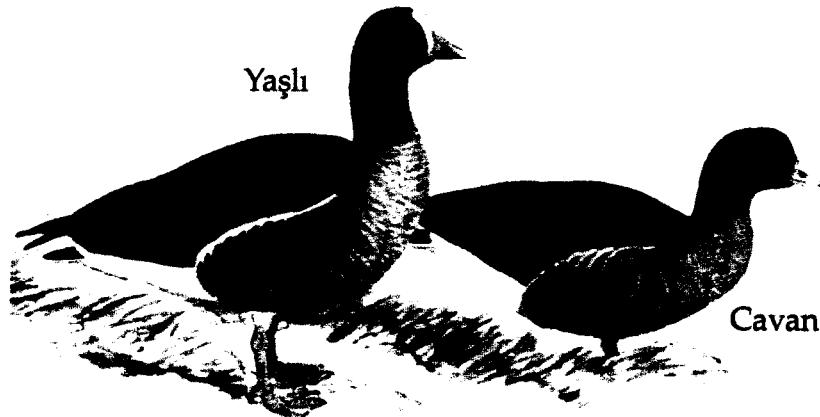
Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır. Yeni qoruma tədbirləri görülməsə mənfi təsirlərdən nəslinin kəsilmə təhlükəsi yaranı bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Digər qazlardan gövdəsinin nisbətən kiçik və rənginin nisbətən tünd olması ilə fərqlənir. Üst tərəfi

qonur-boz, alt tərəfi ağdır. Dimdiyinin dib tərəfində 20-30 mm enində ağ zolaq vardır. Dimdiyi et rəngində və çəhra-yıdır. Ayaqları sarıdır. Gözlərinin ətrafında sarı rəngdə çil-paq halqa vardır. Boynu və dimdiyi daha qıсадır [4].

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda Xəzər dənizinin sahillərində, düzənlilik sututarlarda, daxili su hövzələrində (Ağgöl, Sarisu, Qızılıqaz gölü və Candar-göldə) qışlayır [1, 4]. Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2008-ci ildə qeyd edilmişdir [5].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Azərbaycanda qış dövründə taxıl sahələrində qidalanmağa üstünlük verir. Göllərdə, Xəzərin dəniz sahillərində kiçik adalarda dincəlir. Qışlama dövründə sürü halında yaşamağa üstünlük verir. Qidalanma vaxtında digər qazlarla birlikdə olmağa üstünlük verdiyi halda, gecələmək üçün onlardan ayrılib adalara çekillirlər. Payız miqrasiyası noyabrda kütləvi şəkil alır, yaz miqrasiyası isə martın ortalarında başlayır. Ot bitkiləri və dənli bitkilərin cavan budaqları ilə qidalanırlar.

Sayı: Qızılıqac Dövlət Təbiət Qoruğunda sayı 1998-ci ildə 360, 1999-cu ildə 530, 2002-ci ildə 1430 [1], 2004-cü ildə 2850, 2005-ci ildə 1200 [2], 2009-cu ildə 900 [3] fərd olub.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qidalanma və dincəlmə yer-

lərində narahatedici faktorlar sayına pis təsir edir. Onlar yerini dəyişməli olurlar. Yemlənmə sahələrinin qamış cəngəlliyyinə çevrilməsi də quşların sayına neqativ təsir edir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: AEWA sazişinə, Ramsar, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilmişdir. Azərbaycanın Qırmızı kitabına və BTMI-nin Qırmızı Siyahısına daxil edilib. Ağgöl, Candargöl və Qızılıağac kimi qışlama yerləri dövlət tərəfindən qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qışlaşlığı ərazilərdə narahatlılıq amili aradan qaldırılmalıdır. Qidalandığı ərazilərdə dənli bitkilərin əkilməsi, qarlı və şaxtalı aylarda əlavə yemləndirilməsi lazımdır.

Məlumat mənbələri:

1. Babaev I.R. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
2. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-131;
3. Babayev İ.R. və b. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyatlar" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 372-374;
4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 101;
5. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühüm ornitoloji ərazilərinin indikator növləri. Avtoreferat. Bakı, 2008, s. 24.

10. Fısıldayan qulələk—*Cygnus olor* Gm., 1789, Mute Swan

Dəstə: *Anseriformes* (Qazkimilər, Anseriformes)

Fəsilə: *Anatidae* (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (NT). Təhlükəli həddə yaxındır. Son 20 ildə sayında artım müşahidə olunur. Lakin mənfi antropogen təsirlərdən təhlükəli (VU) vəziyyətə düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Rəngi ağdır. Dimdiküstsüyü, dimdikalthığının dibi və kənarları qara, qalan yerləri narincidir. Kiçik və harayçı qulələkdən dimdiyinin narinci rəngi və onun dib hissəsində qara şişin olması ilə fərqlənir, həm də üzmə vaxtı boynunu "S" hərfi formasında, başını isə maili saxlayır.

Yayılması: Avropada və Asiyada yayılıb [1]. Azərbaycanda əsasən Xəzərin sahil sularında, Kür-Araz, Lənkəran, Samur-Şabran ovalıqları və Abşeron yarımadasının su hövzələrində rast gəlinir. Kələdəhnə, Cil, Mrdov, Qarasu, Şilyan, Sor-Sor və s. göllərin qurudulması nəticəsində yaşayış yerləri kəskin azalıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dənizin sahil suları, körfəzlər, göllər və axmazlar əsas yaşayış yerləridir [1, 3, 6]. Gündüz fəal olur. Qışlamağa gələn və miqrasiya dövründə olan populyasiyaları vardır. Noyabrda gəlir, fevralın 2-ci yarısında köçüb gedir. Qidasını xırda onurğasız heyvanlar, su bitkilərinin vegetativ hissələri, xara və sapvari yosunlar təşkil edir [6, 10].

Sayı: Azərbaycanda sayı adətən bir neçə yüz quşdan ibarət olur. Rusiyada qış sərt keçidikdə Xəzərin şimal sahil

hissəsindən köçüb gələn fərdlər hesabına sayı artır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1952-ci ildə 152 [1], 1959-cu ildə 350 [2], 1979-cu ildə 100, 1980-ci ildə 210, 1982-ci ildə 9 [3,4], 1997-ci ildə 30, 1998-ci ildə 1550, 1999-cu ildə 20 [7], 2004-cü ildə 40, 2005-ci ildə 60, 2006-ci ildə 1775 [11], 2009-cu ildə 4730 [13], Kür-Araz ovalığının su hövzələrində 1989-cu ildə (Ağgöldə 4, Sarısuda 10, Qızılqaz göllərində 4, Mahmudçala-Ağçala gölərində 12) 30 [5], Xəzərin Azərbaycan sahil zolağında 2003-cü ildə 26445 [12] fərdi qeydə alınıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: 1992-ci ilə qədər əsas biotoplarının zəhərli kimyəvi preparatlarla, neft və neft məhsulları ilə çırkləndirilməsi, su hövzələrinin qurudulması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması

qadağan edilmişdir. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron və Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilib. Azərbaycanın Qırmızı kitabına, Bern, Bonn, Ramsar konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Abşeron yarımadasında daxili su hövzələrinin, Xəzərin neft və neft məhsullarından təmizlənməsi, Kür-Araz, Lənkəran və Samur-Şabran ovalıqlarındaki su hövzələrində narahat-edici amillərin aradan qaldırılması vacibdir.

Məlumat mənbələri:

1. Птушенко Е.С. Род краснозобой казарки // Птицы Советского Союза. Советская наука, М., 1952, т. 14, с. 326-331;
2. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Методы учета массовых скоплений водоплавающих и степных птиц на зимовках в Кызыл-Агачском заповеднике // Организация и методы учета птиц и вредных грызунов. М., 1963, с. 83-90;
3. Бабаев И.Р. Материалы по численности им размещению редких птиц в Кызыл-Агачском заповеднике // Изв. АН Азерб. ССР, сер. биол. наук, 1982, № 1, с. 68-71;
4. Бабаев И.Р. О современном состоянии численности некоторых видов редких водоплавающих птиц в Ленкоранской низменности // Современное состояние ресурсов водоплавающих птиц (тезисы всесоюзного семинара). Москва, 1984, с. 96-97;
5. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставропол., 1991, с. 143;
6. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı, "Elm", 2000, s. 23-24;
7. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində nadir, nəсли kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə.Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-ri., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-310;
8. Babayev İ.R. Azərbaycanın Cənub-Şərqində su-bataqlıq quşlarının yaşayış yerlərinin müasir vəziyyəti // Görkəmlı alim və ictimai

- xadim, akademik H.Əliyevin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktiki konfransın tezisləri. "El-Alliance" şirkəti, 2002, s. 272-273;
9. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin Azərbaycan sahil zonasının cənub hissəsində su-bataqlıq quşları // Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-prak. konf. tezisləri. Bakı, 2003, s. 144-146;
  10. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 91-92;
  11. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-127;
  12. Babayev İ.R., Əsgərov F., Əhmədov F.T. Bioloji müxtəliflik: Xəzərin Azərbaycan hissəsinin sudaüzən quşları. Bakı, Nurlar nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2007, s. 46-48;
  13. Babayev İ.R. və b. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyyətlər" mövzusunda respublika elmi konfransının materialları (22-23 may), Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 372-374.

11. Harayçı qulələk – *Cygnus cygnus* Linn., 1758, Wooper swan

Dəstə: Anseriformes (Qazkimilər, Anseriformes)

Fəsilə: Anatidae (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Adı saylıdır [1].

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Fısıldayan qulələyə oxşayır, lakin ondan az kiçikdir (5-10 kq). Xoş səsi var: "anqa-a, anqa-a". Rəngi qar kimi ağdır. Dimdiyi qaradır, yalnız ucu sarıdır. Suda və yerdə boynunu dik saxlayır. Dimdiyinin sarı hissəsi üçbucucaq formalı qara rəngə daxil olur; qara və sarı rənglərin birləşməsi iti bucaq əmələ gətirir. Cavan quşun dimdiyi çəhra-yıdır, yalnız ucu qaradır.

Yayılması: Reproduktiv arealı Avropa və Asiyada yerləşib. Azərbaycana qışlamaq üçün gəlir və buradan keçən miqrant populyasiyası da var. Əsas qışlama yeri Xəzər dənizi və düzənlik rayonlarda olan böyük hövzələrdir. Adətən dekabr ayında gəlir, fevralda-martda reproduksiya yerinə (vətəninə) qayıdır [8]. Amma, qalın qarlı-şaxtalı illərdə ləngiyib aprel ayına qədər qalır, hətta populyasiyasının müəyyən qədəri qırılır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Ruhani mədəniyyətli yerli

əhali qulələk cinsinə (*Cygnus*) "Məlakə" adı verib. Azərbaycanda tək-tək acgöz-qudurğan ovçularдан savayı heç kim bu quşa atəş açmır [4]. Ona görə də populyasiyanın sıxlığı dinamik-stabil qalır.

Sayı: XX əsrin ortalarına qədər çoxsaylı quş olub [7]. Sonralar müxtəlif səbəblərdən sayı azalıb: sənaye ovçuluğu, yumurtasının yiğimi, zooloji parklar üçün tutulması, yırtıcıların təsiri, xəstəliyə tutulması və s. 1993-cü ildə Azərbaycanda qışlamış 6560 qulələyin yarıya qədəri *Cygnus cygnus* olub. Bunların çoxu (78 %) Qızılıağac körfəzlərində, Xəzərin Abşeron sahillərində, Mahmudçala, Boz qobu, Şərbət qobu və Şirvan Milli Parkında qeydə alınıb [5]. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 2004-cü ildə 15, 2006-ci ildə 6000, 2007-ci ildə 1900 qulələk qeyd edilib [5, 6]. Səbəbi Rusiyada qışın sərt və ya müləyim keçməsidir. Son illərdə Avropada sayı çoxalır [8].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qışın uzun müddət qarlışaxtalı keçməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Ramsar, Bern konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir. Şirvan, Ağgöl və Abşeron Milli Parklarında, Qızıl-ağac Dövlət Təbiət Qoruğunda nəzarət altında saxlanılır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ekoloji qanunçuluğa tam riayət olunması, qış sərt keçən vaxtlarda əsas qışlaq yerlərində əlavə yemləndirilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
2. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Ataların sözü-xalqın gözü. Bakı, "Sabah", 2009, 383 s.;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Təbiətin sırları. Bakı, "Elm", 2010,

292 s.;

4. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, 194 s.;
5. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılığac Dövlət Təbiət Qoruğunda su-daüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-131;
6. Babayev İ.R., Əsgərov F.S. Bioloji müxtəliflik: Xəzərin Azərbaycan hissəsinin su-daüzən quşları. Bakı, "Nurlar", 2007, s. 61-63;
7. Верещагин Н.К. Охотничьи и промысловые животные Кавказа. Баку, 1947, 147 с.;
8. Рявицев В.К. Птицы Урала, Приуралья и Западной Сибири. Екатеринбург, Уралск. Университет, 2002, 605 с.

12. Kiçik qulələk—*Cygnus bewickii* Yar., 1830, Bewick's Swan

Dəstə: *Anseriformes* (Qazkimilər, Anseriformes)

Fəsilə: *Anatidae* (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə həddinə yaxındır. Qorunma tədbirləri görülməsə nəslinin kəsilmə təhlükəsi yaranı bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 3 növündən biridir.

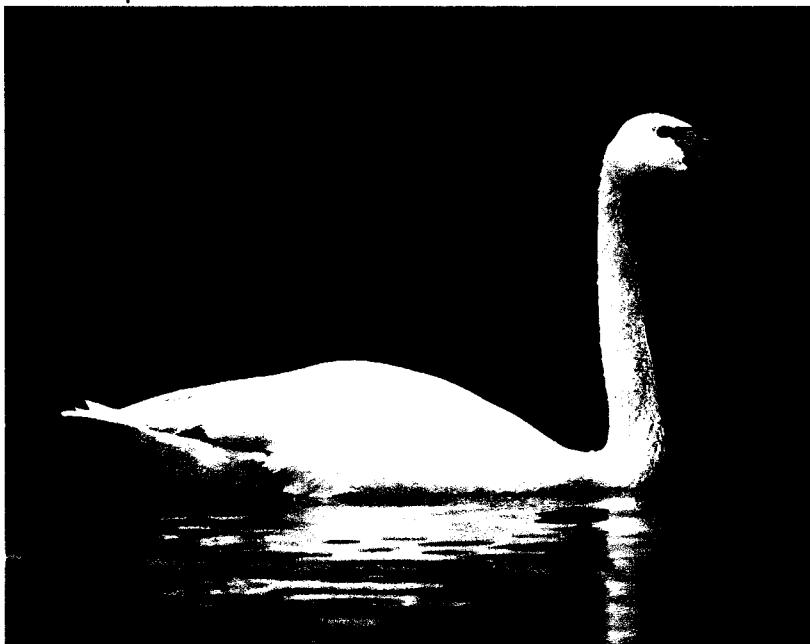
Qısa təsviri: Harayçı quşa oxşasa da ondan kiçikdir. Ümumi rəngi ağ, ayaqları və dimdiyi qaradır. Diri kütləsi 5-6,5 kq, qanadının uzunluğu 48-56 sm, pəncə lüləsi 10-11 sm-dir [3].

Yayılması: Avropa və Orta Asiyada qışlayır. Tundrada yuvalayır. Azərbaycanda Xəzər dənizinin sahillərində və daxili su hövzələrində qışlayır [3].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Azərbaycanda nadir hallarda qışlayan quşdur. Harayçı qu quşları toplaşlığı və yemləndiyi ərazilərdə müşahidə edilir. Fisıldayan qu quşları olan su hövzələrində olmur. Onlar tərəfindən sıxışdırılır. Qışlama dövründə kiçik sürülər əmələ gətirir.

Sayı: 2002-ci ildə Abşeron-Qobustanda 2 [1], 2005-ci ildə Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 12, 2006-ci ildə 12 fərd qeyd edilmişdir [2].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yuvalama ərazilərində subataqlıq biotoplarının çoxu qurudulub. Qışlama yerlərində fisildayan qu quşu tərəfindən sıxışdırılır. Brakonyerlər tərəfindən bəzən ovlanır, qamış pişiyi və çapqalın hücumlarına məruz qalır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: AEWA sazişinə, Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Azərbaycan ərazisində qışlamağa məskunlaşdığı yerlərdə narahatlılıq yaradan amillərin qarşısı alınmalıdır.

Məlumat mənbələri:

1. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
2. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşlarının qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-131;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, 420 s.

13. Qırmızı anqut - *Tadorna ferruginea Pallas, 1774* Ruddy Shelduck

Dəstə: Anseriformes (Qazkimilər, Anseriformes)

Fəsilə: Anatidae (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Azsaylıdır.

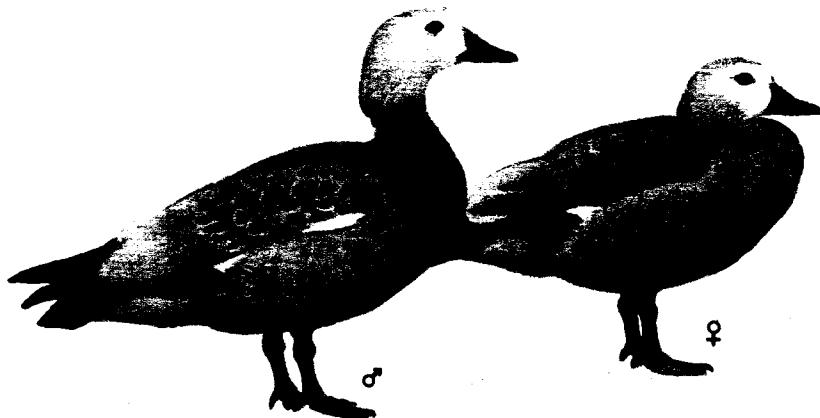
Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 2 növündən biridir.

Qısa təsviri: Bədəninin ümumi rəngi kürəndir, başı və boynunun yuxarı hissəsi saman rəngindədir. Qışda erkəyinin boynunda qara halqa olur. Qanadı uzun, geniş, rəngi qaradır və üzərində ağ aynacıq vardır. Ayaqları və dimdiyi qaradır. Dişisi erkəyinə nisbətən kiçikdir və bədəni açıq rənglidir. Boynunda qara halqa yoxdur [5].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda aran və dağətəyi rayonlarının su hövzələrində məskunlaşır [1, 2, 3].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Su hövzələrinin sahil zolağının açıq sahələri əsas yaşayış yerləridir. Cüt-cüt və kiçik sürü halında yaşayır. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda yuvalayan, qışlayan və ötüb keçən populyasiyaları vardır. Martin sonu, aprelin əvvəllərində cütlərə ayrırlırlar. Tərk

edilmiş tülkü yuvalarında, ağaç koğuşlarında və qaya çatalarında yuva qurur. 8-12 yumurta qoyur. Mayın axırında yumurtalardan balalar çıxır, iyunun axırında pərvazlanır. Bitki və onurğasızlarla qidalanır [2, 3].

Sayı: Əsas toplantı yerləri Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Sarısu gölü, Şirvan və Ağgöl Milli Parklarıdır. Azərbaycanda sayı reproduksiya dövrünə nisbətən qışlama və miqrasiya dövründə bir qədər çox olur [5]. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda qışda 2004-cü ildə 250, 2005-ci ildə 500, 2006-cı ildə 2000 fərdi qeydə alınmışdır [5]. Şirvan Milli Parkında 100 [5], Sarısuda 80-90, Ağgöldə 250-yə yaxın fərdi qışlayır. Reproduksiya dövründə isə Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 35-40, Şirvan Milli Parkında 10-25, Ağgöldə 20-25, Sarısuda 12-14 cütü yuvalayır. Digər ərazilərdə isə çox az miqdarda yuvalayır [6].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su-bataqlıq biotoplarının qurudulması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Dekorativ, elmi və estetik əhəmiyyəti vardır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron və Ağgöl Milli Parkları, su-bataqlıq biotoplarında yasaqlıqlar təşkil edil-

mişdir. Mərkəzi Aranda müqəddəs quş hesab edilərək ovlanır. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWА sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Sarısu gölünə qoruq statusunun verilməsi vacibdir.

Məlumat mənbələri:

1. Птушенко Е.С. Отряд гусеобразные // Птицы Советского Союза. Т. IV, М.Л., 1951, с. 353-361;
2. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu, Bakı, "Elm", 2000, s. 28;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 105;
4. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri. XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-131;
5. Babayev İ.R. Biomüxtəliflik: Xəzərin Azərbaycan hissəsinin sudaüzən quşları, Bakı, Nurlar nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2007, s. 67-69;
6. Babayev İ.R. Şəxsi gündəliyindən, 2008;

14. Mərməri ördək—*Marmaronetta angustirostris* Menetr., 1832, Marbled Teal

Dəstə: Anseriformes (Qazkimilər, Anseriformes)

Fəsilə: Anatidae (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Antropogen təsirlərə həssasdır. Mənfi təsirlərdən təhlükəli vəziyyətə (EN) düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Bədəninin ümumi rəngi bozdur, üzərində açıq rəngli dəyirmi ləkələr və naxışlar vardır. Erkəyin başında kəkil var.

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb [1, 7]. Azərbaycanda Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarının su hövzələrində, Xəzərin sahillərində [5, 7, 9], Araz

dəryaçasında [13] məskunlaşır. Alxovka, Cil, Kələdəhnə, Qarasu, Şilyan, Sor-Sor və digər göllərin qurudulması nəticəsində yaşayış yerləri kəskin azalıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qamış və qarğılıqlarla zəngin olan subasarlar və göllərdə yaşayır. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda yuvalayan, ötüb keçən və qeyri-müntəzəm qışlayan populyasiyaları var. Yazda və payızda gəlməsi və köçüb getmə vaxtlarında sayı çoxalır. Həşərat sürfələri, molyusk, bitki toxumları və vegetativ hissələri ilə qidalanır. Aprelin ortalarında cütlərə ayrırlırlar. Xırda adalarda və qarğı topaları arasında, su keçidləri çox olan dayaz yerlərdə yuva tikir. 7-12 yumurta verir [1].

Sayı: Azərbaycanda əsas qışlaq yerləri Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, yuvalama yerləri isə Ağgöl Milli Parkıdır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda qışda 1998-ci ildə 4, 1999-cu ildə 4, 2000-ci ildə 120 [5], 2002-ci ildə 360 [6], 2004-cü ildə 680, 2005-ci ildə 420, 2006-ci ildə 200 [8], Xəzərin Cənub-Şərqi Şirvana həmsərhəd sahil sularında 2007-ci ildə 7 fərdi [11] qeyd edilmişdir. Digər su hövzələrində isə tək-tək rast gəlinir. Reproduksiya dövründə mərməri ördəyin cücləleri ancaq Ağgöldə (3 ailə)

müşahidə edilmişdir [3]. Reproduksiya dövründə Ağgöldə 1961–1964-cü illərdə hər il 50-60 [2], 1988-ci ildə 90 [4], 2005-ci ildə 10 [12], 1988-ci ildə Sarisuda 70, Mahmudçala-Ağçala göllərində 30 [4], 1998-ci ildə Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 12 [5] fərdi qeyd edilib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Reproduksiya dövründə yayıldığı hövzələrdə suyun səviyyəsi aşağı düşür və ördəyə zərər verir. Yuva yerlərinə çapqal, tülük və s. yırtıcılar asanlıqla daxil olaraq yuvaları dağıdır. Qoruq olmayan su hövzələrinin dayaz hissələrində iribuynuzlu mal-qaranın böyük sürünlərinin otarılması da quşların sayına mənfi təsir edir [10].

Əhəmiyyətli: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağan edilib. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar sayına müsbət təsir edir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitablarına, Bern, Bonn, Ramsar konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yenikənd subasarına və Sarisu gölünə qoruq statusunun verilməsi, növün qorunmasının geniş təbliği vacibdir.

Məlumat mənbələri:

1. Птушенко Е.С. Гусиные // Птицы Советского Союза, т. 4, М.Л., 1952, с. 326-327;
2. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Мильской степи, их производительность и перспективы хозяйственного использования // Труды заповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 72-74;
3. Туаев Д.Г., Курбанов Н.И. К количественной характеристики гнездующихся гусеобразных в Азербайджане // Современное состояние ресурсов водоплавающих птиц (Тезисы Всесоюзного семинара). Москва, 1984, с. 88-100;

4. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
5. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində nadir, nəslə kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə.Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-ri., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-310;
6. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое Разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
7. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. "Çaşıoğlu", 2005, s. 99-100;
8. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-127;
9. Babayev İ.R., Əsgərov F., Əhmədov F.T. Bioloji müxtəliflik: Xəzərin Azərbaycan hissəsinin sudaüzən quşları. Nurlar nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı, 2007, s. 85-86;
10. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin Azərbaycan sahillərində su və sahil quşlarının reproduksiya dövründə yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Görkəmlı alim və ictimai xadim, akademik H.Əliyevin anadan olmasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş "Həsən Əliyev və Azərbaycanda Ekologiya elmi" mövzusunda elmi-praktiki konfransın tezisləri. Bakı, "Çaşıoğlu", 2007, s. 195-196;
11. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin Cənub-Şərqi Şirvan düzünə həmsərhəd hissəsində qışda sudaüzən quşların növ tərkibi, sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I cild. Bakı, "Elm", 2008, s. 601-606;
12. Səmədov Ə.S. Ağgöl Milli Parkının əməkdaşı. Şəxsi gündəliyindən. 2006;
13. Talıbov T.H. Mərmər cürə-Marmaronetta angustirostris Men. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 78;

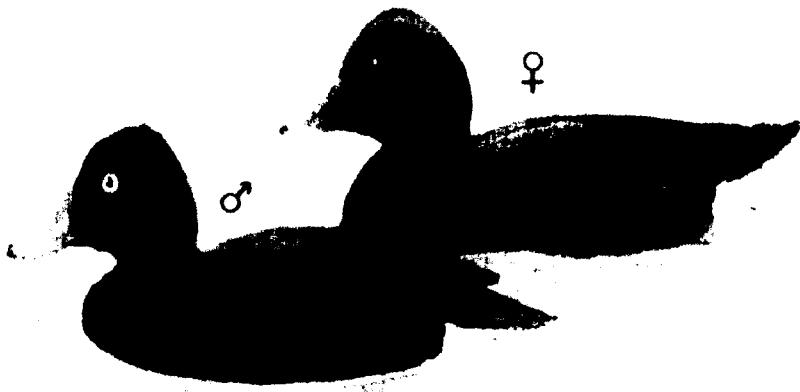
14. Babayev İ.R. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 372-374.

15. Ağgöz qaraördək-*Aythya nyroca* Guld., 1770, Ferruginous Duck

Dəstə: *Anseriformes* (Qazkimilər, Anseriformes)

Fəsilə: *Anatidae* (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Antropogen təsirlərə həssasdır. Yeni qorunma tədbirləri görülməsə, mənfi təsirlərdən təhlükəli vəziyyətə (EN) düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 4 növündən biridir.

Qısa təsviri: Ortaböylü ördəkdir (600-800 q). Erkəyinin ümumi rəngi qonur-qəhvəyidir, amma bel tərəfi nisbətən tünd rənglidir. Qanadlarının üzərində ağ "aynacığı" var. Gözləri ağlımtıldır. Dişisinin rəngi solğundur.

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb [10, 12, 13]. Azərbaycanda düzənlik rayonlarda

yayılib [9, 10,]. Xəzərin sahil zolağında və daxili su hövzələrində (Kələdəhnə, Cil, Qarasu, Şilyan, Sor-sor və s.) göllərin qurudulması nəticəsində yayıldığı sahələr xeyli azalıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Sahil və su bitkiləri ilə zəngin olan su hövzələrində məskunlaşır. Qamış cəngəlliyyini xoşlayır [1, 9]. Qışda gündüzlər göllərin və körfəzlərin açıq akvatoriyalarında olur, axşam hava qaralandan səhər alaşqaranlıq vaxta qədər isə dayaz subasar sahələrdə yemlənir [9]. Azərbaycanda qışlayan, ötüb keçən və reproduktiv populyasiyaları olur. Nəsil verən populyasiyası dərin su və qamış cəngəlliyyi olan körfəzlərə və göllərə çəkilir. May ayında suya yixılmış quru qamış topası üzərində yuva tikir, onun içərisinə çoxlu lələk döşəyir, 7-8 yumurta verir, axırıncı yumurtadan sonra 25-27 gün kürt yatır. Cüçələri hələ kontur lələkləri çıxmazdan əvvəl suda üzür, amma uça bilməsi iki aylıq olanda başlayır [9, 1, 13]. Bitki yeyən ördəkdir, ən çox qamış toxumunu xoşlayır [14].

Sayı: Azərbaycanda 1950-ci illərə qədər qışda çoxsaylı, nəsilvermə dövründə isə adı sayılı olub [12, 13, 14]. Qarasu, Şilyan göllərində 1940-ci ildə 2500-3000 fərd olub [7]. Lakin 1970-ci illərə qədər həmin göllər qurudulub [1]. XX əsrin ikinci yarısından yaşayış yerləri və ümumi sayı azalmağa başlayıb [10,]. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sayı 01. 2002-ci ildə 3750 [3], 01. 2004-cü ildə 900, 01. 2005-ci ildə 1100, 01. 2006-ci ildə 3880 [4], Xəzərin Cənub-Şərqi Şirvana həmsərhəd sahil zolağında 01. 2006-ci ildə 42, 01. 2007-ci ildə 40 [5], Sarısu göllər sistemində 01. 1998-ci ildə 144 [1], Abşeron sahillərində 01. 2006-ci ildə 30 [6], Ağgöl Milli Parkında 01. 1962-ci ildə 72 [8], 01. 2008-ci ildə isə 91 fərdi qeyd edilib [16]. Ağgöz qaraördəyin nəsilvermə dövründə sayı Ağgöl Milli Parkında 06. 1962-ci ildə 144 fərd [8], 1990-

cı ildə 60-70 cüt, Sarısuda 1990-cı ildə 20-30 cüt (Mustafaev, Babayev), Ağzıbir gölündə 1971-1976-cı illərdə 20 cüt, 1979-cu ildə 10 cüt [15] olub. Göründüyü kimi, XX əsrin birinci yarısı ilə müqayisədə, əsrin ikinci yarısında bu quşun qışlamağa gələn populyasiyası da azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun illər ov quşu kimi təqib edilməsi, nəsilvermə biotopunun deqradasiyası, düzənlik rayonlarda təbii göllərin çoxunun qurudulması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahələri təbii abidə statusu ilə qorunmalı, növün vəziyyəti əhaliyə izah olunmalı. Yenikənd su bazasına və Sarısu göllər sistemində qoruq statusunun verilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Babayev İ.R. Kürətrafi göllərin ornitofaunası // Kürətrafi göllərin biologiyası. Bakı, "Elm", 2001, s. 280-287;
2. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
3. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
4. Babayev I.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr

- toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 123-131;
5. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin Cənub-Şərqi Şirvan düzünə həmsərhəd hissəsində qışda sudaüzən quşların növ tərkibi, sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I cild. Bakı, "Elm", 2008, s. 601-606;
6. Babayev İ.R. Xəzərin Abşeron-Qobustan sahil zolağında qışda sudaüzən quşların əsas toplanti yerləri, sayı və onlara təsir edən amillər // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2010, s. 816-824;
7. Верещагин Н.К., Зимовки и промысел водоплавающей птицы в Азербайджане // Труды Института Зоологии. Баку, 1950, том XIV, с. 123-213;
8. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Мильской степи, их производительность и перспективы хозяйственного использования // Труды Заповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 72-74;
9. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 125-126;
10. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 114-115;
11. Talibov T.H. Ağgöz qaraördək-Aythya pyroca Guld. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 79-80;
12. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том IV, с. 488-494;
13. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 67-68;
14. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 366;
15. Туаев Д.Г., Гурбанов Н.И. К количественной характеристике гнездящихся гусеобразных в Азербайджане // Современное состояние ресурсов водоплавающих птиц (Тезисы Всесоюзного семинара, 1984). Москва, 1984, с. 98-100;
16. Babayev İ.R. Şəxsi gündəliyindər, 2008;

**16. Adı göydimdik—*Oxyura leucocephala* Scop.,
1769, White-headed Duck**

Dəstə: *Anseriformes* (Qazkimilər, Anseriformes)

Fəsilə: *Anatidae* (Ördəklər, Anatides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Antropogen təsirlərə həssasdır. Mənfi təsirlərdən təhlükəli vəziyyətə (EN) düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Erkəyin rəngi qonurdur. Başının təpəsi qara, qalan hissəsi ağdır, boynu qaradır, dimdiyi göydür. Üzən zaman quyruğunu vertikal şəkildə yuxarı qaldırır. Dişinin başı qonurdur. Gözünün üstündə ağ zolaqlar var.

Yayılması: Avropa, Asiya, Afrika, Şimali və Mərkəzi Amerika, Avstraliya, Tasmaniya və Yeni Zelandyada yayılmışdır. Azərbaycanda Lənkəran, Kür-Araz, Samur-Dəvəçi ovalıqlarında, Xəzərin sahil sularında [2, 8], Araz dəryaçasında [10] rast gəlinir. Su hövzələrinin qurudulması ilə əlaqədar olaraq yayıldığı sahələr xeyli azalmışdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qamış cəngəllikləri ilə zəngin olan göllərdə və dənizin açıq sahil sularında yaşayır. Su bitkilərinin toxumları, yarpaqları, həşərat və onların sürfələri ilə yemlənir [8].

Sayı: Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1958–1960-ci illərdə az miqdarda [1], 1997-ci ildə 50, 1999-cu ildə 1500, 2002-ci ildə 320 [5,6], 2004-cü ildə 750, 2005-ci ildə 330, 2006-ci ildə 890 [9], 2009-cu ildə 1420 [12], Abşeron-

Qobustandakı Qırmızı göldə 2002-ci ildə 55 [11], Ağgöldə 1991-ci ildə 3000 [4], 2004-cü ildə 450 [7], Hacıqabul gölündə 2009-cu ildə 1370 [13] göydimdik qeydə alınıb. Digər su hövzələrində tək-tək fəndlərinə rast gəlinir [3].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Sayı ildən-ilə kəskin dəyişir. Bunun da əsas səbəbi qışlaq arealının şimal hissəsində qışın sərt və ya mülayim keçməsi, su-bataqlıq biotoplarının qurudulması və çirkəndirilməsidir.

Əhəmiyyətli ümidi: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızlağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Ağgöl və Şirvan Milli Parkları, su-bataqlıq sahələrində yasaqlıqlar təşkil edilmişdir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Naxçıvanın (2002) Qırmızı kitabına, Ramsar və Bern konvensiyalarına, AEWA sazişinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Su hövzələrinin qurudulmasına və çirkəndirilməsinə qarşı mübarizə aparılması, növün qorunmasının fəal təbliği lazımdır.

Məlumat mənbələri:

1. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Методы учета массовых скоплений водоплавающих и степных птиц на зимовках в Кызыл-Агачском заповеднике // Организация и методы учета птиц и вредных грызунов. М., 1963, с. 83-90;
2. Tuayev D.Q. Anseriformes-Qazkimilər dəstəsi // Azərbaycan faunası, Quşlar, VI cild. Bakı, "Elm", 1977, s. 122-123;
3. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
4. Патрикеев М.В. Савка (*Oxyura leucoscephala*) и другие редкие птицы на озере Агель в январе 1991 г. // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных

- территорий. Материалы научно-практической конференции. Ставрополь, 1991, с. 160;
5. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində nadir, nəslİ kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə. Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-rı., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-310;
  6. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
  7. Səmədov Ə.S. Ağgöl Milli Parkının əməkdaşı. Şəxsi gündəliyindən, 2006;
  8. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 99-100;
  9. Babayev İ.R., Abbasov A.N. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda sudaüzən quşların qışlamada sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Zoologiya İnstitutunun əsərləri. XXVIII cild // məqalələr toplusu, Bakı, "Elm", 2006, s. 123-131;
  10. Talibov T.M. Adı göydimdik-Oxyura leucocephala Scop. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 82;
  11. Babayev İ.R., Əsgərov F., Əhmədov F.T. Bioloji müxtəliflik: Xəzərin Azərbaycan hissəsinin sudaüzən quşları // Bakı, Nurlar nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2007, s. 103-104;
  12. Babayev İ.R. və b. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 372-374;
  13. Məmmədov A.T. Ornitoloq. Şəxsi gündəliyindən, 2009;

17. Balıqcıl qaraquş—*Pandion haliaetus* Linn., 1758, Osprey

**Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)
Fəsilə: Pandionidae (Qaraquşlar, Ospreys)**

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (II-EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: İri və səssiz yırtıcıdır. Bel tərəfi qaramtlı, qarın tərəfi ağdır. Döşündə tünd rəngli köndələn zolaq var. Gözlərindən boynuna tünd rəngli enli zolaq uzanır. Başının üstü çirkli-ağdır. Quyruğunun ucu düz qurtarır [2].

Yayılması: Geniş yayılıb: Avropa, Asiya, Şimali Afrika, Yeni Zelandiya [7]. Azərbaycanda Xəzərin sahilində və Kür-Araz düzənlilikdə olur [1,2].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Hündür ağacları, şəffaf suyu və bol balığı olan su hövzələrinin sahilində yaşayır. Azərbaycana nəsil verməyə gəlir, apreldən oktyabra qədər olur. Miqrant populyasiyası da var. Hər cütün ayrıca yuva sahəsi olur. Ağacda, bəzən qayada böyük yuva tikir, 2-3 yumurta verir. Avqustda balaları pərvaz olur. Balıq yeyir

və balalarına da balıq yedizdirir. Şəffaf suda balığı tez tapır və dərhal özünü suya daş kimi atıb, 2-3 kq-a qədər olan şikarını caynağında çıxarıır [7].

Sayı: XIX əsrə adı sayılı [5, 8, 9, 10], XX əsrin 80-ci illərində nadir olub [3, 4, 6], 90-ci illərdə nəslinin kəsilməsi qorxusu yaranıb, cəmi 14 cüt qalmışdı [3]. Son 10 ildə kritik vəziyyətə düşüb, cəmi 6 cüt qalıb [11]. Kürqıraqı tuqay meşlərində, Lənkəran düzənliyində, o cümlədən, Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda nəsil verməkdən məhrum olub [11].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Düzənlik meşələrinin qırılması, tuqay meşələrinin kəskin transformasiyası, qanunsuz ovçuluq, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi, texnosferin genişlənməsi (səs-küyün çoxalması).

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbii sanitar kimi xəstəlik mənbələrini azaldır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. Beynəlxalq ticarəti yasaqdır [11]. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvası olan yerlərin təpilib təbiət abidəsi statusu ilə qorunması, yem bazasının qorunub saxlanması, kritik vəziyyətdə olmasının xalqa çatdırılması, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 134-135;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 121;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves //

- Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 281;
5. Богданов М. Птицы Кавказа // Тр. Общ-ва естествоиспытателей Казанск Унив-та, 1879, том VIII, вып. 4, с. 37-38;
  6. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 71;
  7. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 338-341.
  8. Исаев Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 99-100;
  9. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 60-61;
  10. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 114-115;
  11. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102.

18. Adı arıyeyən—*Pernis apivorus* Linn., 1758, Honey Buzzard

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)
Fəsilə: Accipitridae (Qırqlar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

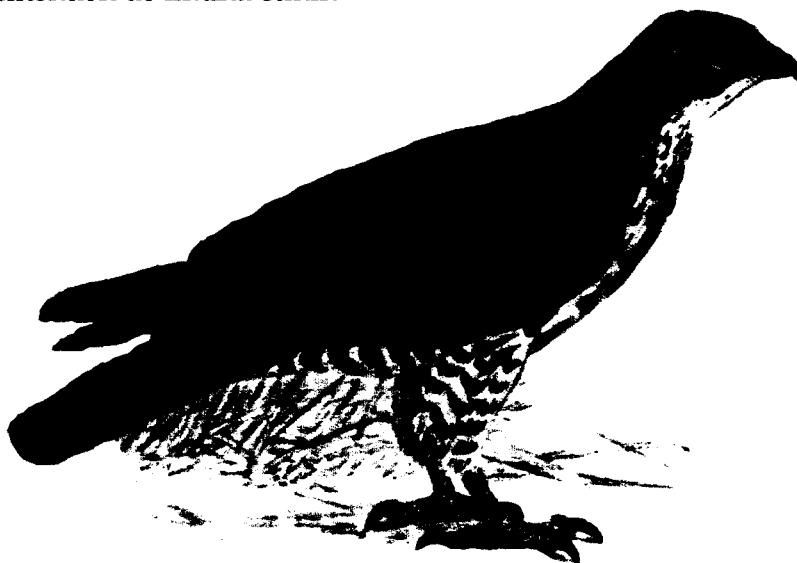
Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Qarğadan iridir. Havada boynu görünmür. Quyruğu uzundur və üzərində 3 enli zolaq var. Qanadlarının altı zolaqlıdır. Bel tərəfi tutqun qonur, qarın tərəfi ürək şəkilli, naxışlıdır. Alnında və gözləri ətrafindakı lələklər ilan pulcuğuna oxşayır [3].

Yayılması: Avropada və Qərbi Asiyada nəsil verir, Afrikada qışlayır [8]. Azərbaycanda düzənlik və dağətəyi

rayonlarda yayılıb [1, 2, 3, 5].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Ətrafında quraq iqlimli açıq sahə olan hündür ağaclardan ibarət seyrək meşəni xoşlayır. May ayında hündür ağacda yuva tikir və ya qarğanın yuvasını zəbt edir. Eyni yuvadan bir neçə il istifadə edir. Yuvasını elə yerləşdirir ki, onun üzərini yaşıl budaq örtür. Adətən 1-2 yumurta verir. Onun forması dairəvi, rəngi sıx şabalıdı xallarla bəzənmiş, ölçüsü 50-52 x 42-43 mm olur [3, 8]. Dişi və erkək quş 27-29 gün köməkləşib kürt yatırlar. Onlar balaları da 40 günə qədər yuvada, 15-20 gün də kənarda yemləyirlər. Ariyeyən yemini yerdən götürür. Zarqanadlı cüçüləri xoşlayır. Arıların koloniyasını tapıb, sürfələrini yeyir. Hymenobtera nümayəndələrini yeməyə ixtisaslaşmış [3, 8]. Lakin tırtıl, böcək, qurbağa, kərtənkələ, ilan, xırda quş və siçan yeməkdən də imtina etmir.

Sayı: XX əsrə qədər adı sayılı olub [6, 10]. 1950-ci illərdən sonra sayı azalıb [3, 4, 9]. Eyni vaxtda yayılma sahəsi

kiçilib. Qanıx-Öyriçayda, Lənkəran düzənliyində, Kürqırğı tuqay meşələrində nəsil verməkdən məhrum olub [3]. XX əsrin axırında 18 cüt olub [3,4]. Hazırda yalnız Samur-Şabran düzənliyində, Şamaxı-Altiağac, Kiçik və Böyük Qafqazın dağətəyi sahələrində nadir hallarda nəsil verir. Cəmi 10 cüt görünlüb [2, 9].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, meşələrin qırılması, bitkilərin ziyanvericilərinə və xəstəliklərinə qarşı kimyəvi preparatlardan çox istifadə olunması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Ətraf aləmin sağlam saxlanılmasında iştirakı.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Altıağac Milli Parkında nəzarət altında saxlanılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanması və heç bir pestisiddən istifadə edilməməsi, qorunmasının vacib olmasının əhaliyə geniş izah olunması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 137-138;
2. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 281-282;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 126-127;
4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
5. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayılli Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 116-117;
6. Богданов М. Птицы Кавказа // Тр. Общ-ва естествоиспытателей Казанск Унив-та, 1979, том VIII, вып. 4, с. 44-45;
7. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей

- низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 71;
8. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 325-330;
9. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri XXI əsrдə "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 290-292;
10. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 76-77.

19. Qara çalağan—*Milvus migrans* Bodd., 1783, Black Kite

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: Accipitridae (Qırğılar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin tək reproduktiv növüdür.

Qısa təsviri: Qarğadan xeyli böyükdür. Rəngi qonur-qaramıldır. Quyruğu uzundur və ucu dayaz oyuqla qurtarır [7].

Yayılması: Arealı genişdir: Avropa, Asiya, Afrika, Avstraliya, Yeni Qvineya [3]. Azərbaycanda düzənlik və dağətəyi sahələrdə yayılıb [1, 4].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Meşədə və hündür qovaq, palid, tut, qarağac, vələs kimi ağaclar olan bağlarda nəsil verir, yem üçün isə əsasən açıq sahəyə uçur. Azərbaycanda nəsil verən populyasiyası mart ayında gəlir, dekabrda köçüb gedir. Apreldə hündür ağacda (10-20 m) yuva tikir, 2-3 ədəd qonur xalları və cizgiləri olan ağ rəngli yumurta verir. Birinci yumurtadan dişi quş kürt düşür, 30 gündən sonra balalar çıxır. Onlar 40-42 gün yuvada bəslənilir. Adətən axırıncı bala ölürlər, 1-2 bala pərvazlanır. Çalağanın yem spektri genişdir: meyvə, tərəvəz, cückü, kərtənkələ, ilan, siçan, les,

ərzaq tullantısı və s. Yemini yerdən, sudan və ağaçdan götürür. Yem üçün yuvasından 5-6 km uzaqlaşa bilir [2, 5, 9].

Sayı: XX əsrə qədər adı sayılı quş olub [7, 8]. XX əsrin birinci yarısında dağətəyi seyrək meşələrdə adı sayılı [6], kəndlərdə və bağlarda isə nadir olub. 1970-ci illərdən sonra Kür-Araz düzənlilikində, o cümlədən, Kürqırığı tuqay meşələrində nəsil verməkdən məhrum olub [4, 5]. XXI əsrin əvvəlində Azərbaycanda nəsil verən populyasiyası 240 quşdan ibarət idi [5], indi isə 150 quş qalib. Son 10 ildə 37,5 % azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı quş hesab edilən ovlanması, meşələrin qırılması, Kürqırığı tuqay meşələrinin susuz qalıb quruması, eyni vaxtda hündür ağacların

qırılması, bitkilərin zərərvericilərinə və xəstəliklərinə qarşı pestisidlərdən intensiv istifadə edilməsi. Bunlar çalağanın yuva şəraitini və yem bazasını degradasiya edib [4].

Əhəmiyyətli: Çeyirtkə və siçan yeməsi, təbii sanitər olması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Hirkan və Altıağac Milli Parklarında, Turyançay Dövlət Təbiət Qoruğunda, Zuvand Dövlət Təbiət Yasaqlığında nəzarət altında saxlanılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

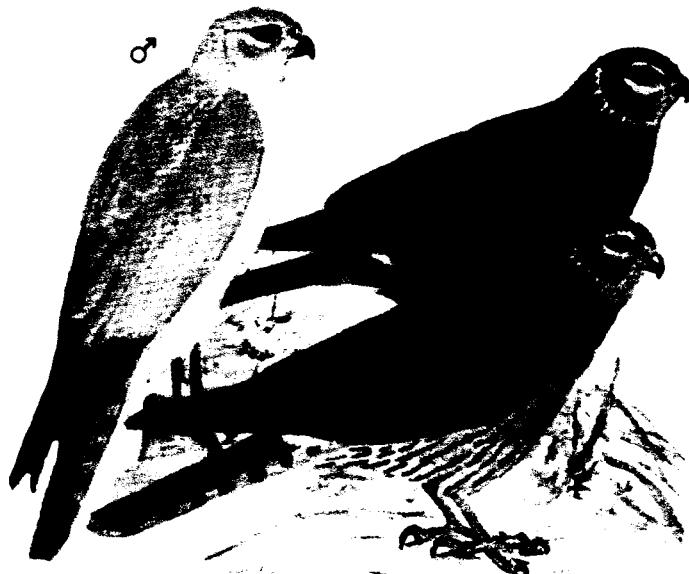
Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanması, ona yaxın yerlərdə pestisidlərdən istifadənin dayandırılması, növün əhəmiyyətinin geniş izah edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 138-141;
2. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 130;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 130;
4. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 117-119;
5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
6. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Инс. Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, Том XVII , с. 69;
7. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 121-127;
8. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 77-78;
9. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 117.

**20. Bozqır belibağlısı—*Circus macrourus* Gm.,
1771, Pallid Harrier**

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)
Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğıclar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin 4 növündən biridir.

Qısa təsviri: Qarğadan az böyük, amma zərif qamətli quşdur. Erkəyinin bel tərəfi mavi-boz, döşü və qarın hissəsi ağdır. Üz dairəsi bayqusu xatırladır, özü isə qağayıya oxşayır. Qanadlarının altı təmiz ağdır. Dişisinin bel tərəfi tutqun rənglidir [2].

Yayılması: Avropa və Asiyada nəsil verir, Asiyadanın cənubunda və Afrikada qışlayır [6]. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, düzənlikdə və quraq iqlimli dağətəyi

sahələrdə yayılıb: Samur-Şabran, Arazboyu düzənlik və Naxçıvan orta dağlığı, Talyış dağ bozqırlığı, Xəzərin bəzi adaları, Böyük və Kiçik Qafqazın dağətəyi hissələri [2, 4].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Seyrək kol olan hündür otluqda məskunlaşır. Açıq sahə quşudur. Aprelin axırı mayın əvvəlində yerdə yuva tikir, 3-5 mavi-ağ yumurta verir, dişi quş 27-28 gün kürt yatır, balaları və kürtütan dişini erkək quş yemləyir. Lakin balaların acgöz vaxtında yemlə təmin edilməsində dişi quş da iştirak edir [2, 6]. Əsas yemi siçanabənzər gəmircilərdir. Bunlar az olanda kərtənkələ yeyir və yerdə yuva tikən quşlardan ovlayır. İri həşəratdan da imtina etmir. Çox faydalı quşdur [1, 2].

Sayı: 1970-ci illərə qədər adı sayılı quş olub [7, 8]. Sonralar Azərbaycanda nəsil verən populyasiyasının sixlığı azalıb [1, 2, 5]. Hər yerdə nadir qalıb. XX əsrin sonunda iyun-iyul aylarında 21 cüt, 10 il sonra isə 9 cüt quş qeyd edilib [2, 3, 4], yəni 42,8 % azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, pestisidlərdən intensiv istifadə olunması, mal-qaranın çoxalması və otlaqların deqradasiyası, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Əsas yeminin siçan olması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Faydalı fauna statusu ilə qorunur. Altıağac Milli Parkında, Turyançay Dövlət Təbiət Qoruğunda və Zuvand Dövlət Təbiət Yasaqlığında nəzarət altında saxlanılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində xam torpağın, ot örtüyünün və seyrək kolların qorunub saxlanılması, eyni vaxtda pestisidlərdən istifadənin dayandırılması, tülkü və çapqal kimi yırtıcıların uzaqlaşdırılması, növün əhəmiyyətinin əhaliyə geniş izah edil-

məsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 167-168;
2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 131-133;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslî kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
4. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri // XXI əsrдə "Biologiyanın aktual problemləri" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 290-292;
5. Talibov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, I cild. Naxçıvan, Əcəmi nəşriyyatı, 2006, s. 83-84;
6. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 207-211;
7. Исааков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 96;
8. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 86-87.

21. Böyük qırğı—*Accipiter gentilis* Linn., 1758, Goshawk

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğılar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

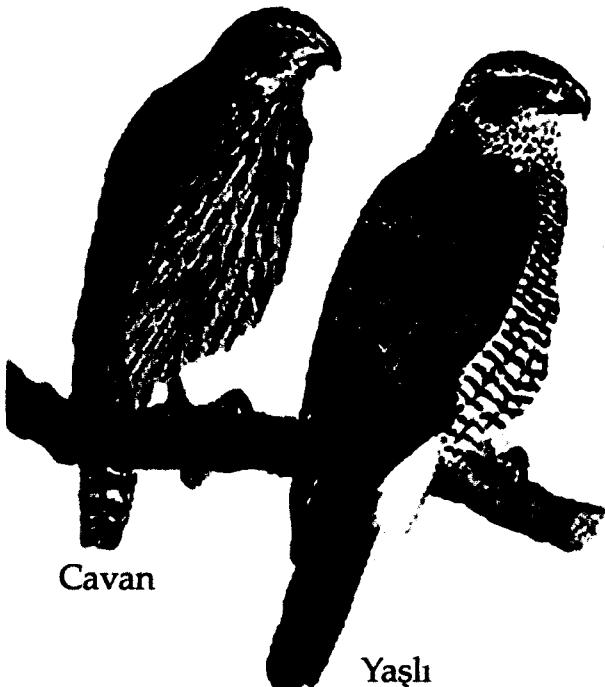
Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda faunasında cinsin 4 növündən biridir.

Qısa təsviri: Qarğadan iridir. Bel tərəfi qonur-boz, qarın tərəfi isə açıq rənglidir və üzərində nazik köndələn tünd zolaqlar var. Gözləri və ayaqları sarıdır [1].

Yayılması: Arealı genişdir: Avropa, Asiya, Şimal-Qərbi Afrika, Madaqaskar, Şimali Amerika. Azərbaycanda Talış

və Şərqi Qafqaz dağ meşələrində yayılıb [1, 6].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Hündür ağaclardan ibarət meşə quşudur. Daimi cütləri olur [6]. Hər cüt yuva sahəsi seçilir, oraya qonşu cütləri buraxmir. Hündür ağacda (10-15 m) yuva tikir. Şam ağacını xoşlayır. Berkut qartal (*Aquila chrisaeetus*) kimi güclü yırtıcının yuvasını zəbt edə bilir [6]. Eyni cütün sahəsində 2-3 yuva olur, hər il birində nəsil verir. Aprelin axırlarında 2-3 ədəd yaşıł çalarlı ağ yumurta verir. Dişi quş 32 gün kürt yatr, erkək onu yemləyir. Yem üçün yuvasından 5-6 km uzağa qədər uça bilir [1]. Kannibalizmi güclüdür. Avqust ayında hər yuvada 1-2 bala pərvazlanır [2].

Sayı: XX əsrə qədər adı sayılı olub [7]. XX əsrədə azalmağa başlayıb [5]. 1950-ci illərdən sonra populyasiyasının sıxlığı azalıb nadir olub [3]. XX əsrin axırlarında 55 cüt idi,

indi isə 25 cütdən çox deyil [3]. Son 10 ildə 36,4 % azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması [4], ovçu quş kimi istifadə etmək üçün balalarının yuvadan götürülüb ələ öyrədilməsi, məşələrin qırılması, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi, səsküyür çoxalması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır [4]. Beynəlxalq ticarəti yasaqdır, Zaqatala və İlisu Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Hirkan, Altıağac, Şahdağ və Goy-göl Milli Parklarında nəzarət altında saxlanılır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib [4]. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yem bazasının qorunub saxlanması, yuva sahəsindən ağac kəsilməsinin qarşısı alınması.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 134-135;
2. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 119-120;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
4. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "İşıq" nəşriyyatı, 1989, s. 75-76;
5. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 69;
6. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 164-170;
7. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 81-84.

**22. Türküstan qırğısı—*Accipiter badius* Gm.,
1788, Shikra**

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğılar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (I-CR). Kritik vəziyyətdədir, nəslinin kəsilməsinə az qalib.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 4 növündən biridir.

Qısa təsviri: Goyərçin boydadır. Rəngi açıqdır. Beli qonur, qarın tərəfi ağ zolaqlı açıq-kürəndir. Yanaqları bozdur. Dişisinin qarın tərəfindəki köndələn zolaqlar qəhvəyi-

qonurdur [1].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda yalnız Lənkəran düzənliyində (Vel kəndi) nəsil verməsi müəyyən edilib [2, 5].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Hündür ağaclar olan seyrək, işıqlı meşədə və köhnə meyvə bağlarında məskunlaşır [3]. Azərbaycanda öyrənilməyib. Arealının başqa yerlərindən əldə edilmiş məlumat [5] görə gec gəlib, tez köçür. Aprel ayının axırında gəlir, sentyabrda uçub gedir. Ağacda yerdən 5-12 m hündürdə yuva tikir. Mayın axırında 3-4 ədəd yaşıl çalarlı süd kimi ağ yumurta verir. Dişi quş 33-35 gün kürt yatır. Avqustun əvvəlində pərvaz balaları müşahidə olunur. Yemini adətən açıq sahədə yerdən götürür: iri həşərat, sürünenlər, siçanabənzər gəmiricilər, bəzən quş ovlayır [2].

Sayı: Həmişə nadir olub [2, 5]. XX əsrin axırında 5 cüt qeyd edilib [3, 4]. Lakin son 10 ildə 1 dəfə görünüb [4]. Nəslinin kəsilməsi ehtimal olunur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət ovçulara rəqib yırıcı hesab edilib tələf olunması, yuva tikdiyi hündür ağacların qırılması, yem obyektlərinin zəhərli olması, səs-küyün çıxalması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır, Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahələrini tapıb, təbiət abidəsi statusu ilə qorumaq, əhaliyə tanıtmaq, sürü şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektri.

- Bakı, BDU, 2004, 34 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 136-137;
  3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
  4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
  5. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 181-186.

23. Səsyamsılayan qırğı—*Accipiter brevipes* Sev., 1850, Levant Sparrowhawk

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğılar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır. Məhdud ərazidə qalıb.

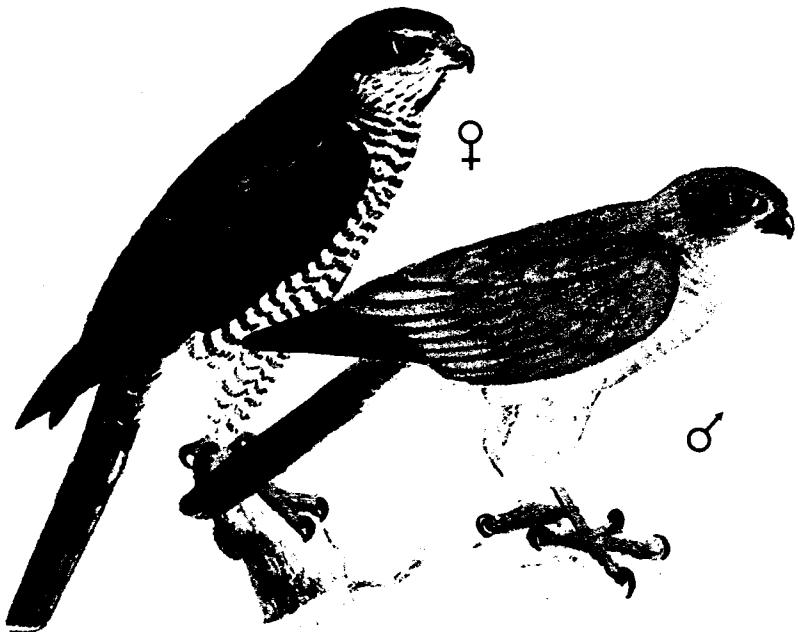
Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 4 növündən biridir.

Qısa təsviri: Böyük qırğıya oxşayır, amma ondan çox kiçikdir. Göyərçin boydadır. Səsi uzun fit kimidir. Ağıntılı boğazında qonur zolaqlar uzanır. Gözləri qonur qırmızıdır [1, 2]. Yanaqları bozumtul-qonurdur.

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb [5]. Azərbaycanda aran və dağətəyi rayonlarda yayılıb [2]. Lakin son illərdə yalnız dağətəyi sahələrdə təsadüf olunub [4]: Qanux-Əyriçay, Böyük və Kiçik Qafqaz dağətəyi, Naxçıvan orta dağlığı, Talış dağ bozqırları.

Yaşayış yeri və həyat tərzisi: Quraq iqlimli seyrək meşədə və hündür ağaclar olan meyvə bağlarında yaşayır. Müxtəlif ağacların 10-12 m hündürlüyündə yuva tikir, bəzən sağsağanın köhnə yuvasını tutur. May ayının axırında 3-5 ədəd mavi-ağ yumurta verir. Dişi quş birinci

yumurtadan başlayaraq 30-32 gün kürt yatır. Erkek quş dişisini və balalarını yemləyir, sonralar ona ana quş da kömək edir. Bala 45 gündə pərvaz olur [5]. Əsas yemi iri həşərat, kərtənkələ, siçanabənzər gəmiricilər, az miqdarda xırda quşlardan ibarətdir [2].

Sayı: Heç vaxt çoxsaylı olmayıb [7], adı sayılı quş kimi qeyd edilib [1]. Lakin 1970-ci illərdən sonra düzənlik sahələrdə nəsil verməkdən məhrum olmuş [3], dağətəyi sahələrdə isə nadir qalıb [6], 2000-ci illərin sonunda cəmi 18 cüt quş qeyd edilib [6]. Son 10 ildə 33,3 % azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət zərərli yırtıcı hesab edilib tələf olunması, yuva tikdiyi hündür ağacların qırılması, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Əsas yeminin çeyirtkə və siçan olması.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: 1970-ci illərdən sonra ovlanması qadağandır. Faydalı fauna statusu ilə qorunur. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanması və pestisiddən istifadənin saxlanılması, qorunmasının vacib olmasının əhaliyə geniş izah edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 148-149;
2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 136;
3. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 186;
5. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 186-188;
6. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102.
7. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 80-81.

24. Bozqır sarı—*Buteo rufinus* Cretz., 1827, Long-legged Buzzard

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

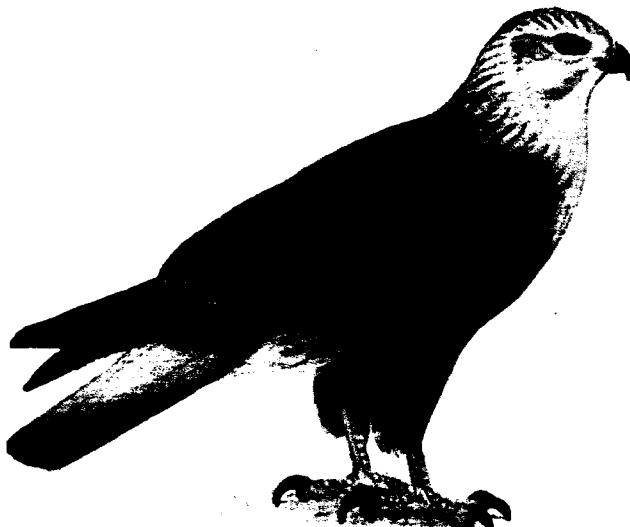
Fəsilə: Accipitridae (Qırğıclar, Accipitridae)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır. Məhdud əraziidə qalıb.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Qarğadan böyük yırtıcıdır. Qanad lələklərinin dibi ağdır, havada uçarkən aydın görünür. Bel tərəfi açıq-qonur, qarın tərəfi kürəndir [1]. Qanadlarının tinində (əyrisində) tünd rəngli böyük ləkə var (uzaqdan görünür).

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Qobustanda, Bozdağda, Kiçik Qafqazın dağətəyi, qismən də orta dağlıq hissəsində, Naxçıvan Arazboyu düzənliyində və orta dağ yamaclarında, eləcə də, Talış dağ bozqırlarında yayılıb. Kiçik Qafqazın dağətəyi hissəsində və Arazboyu düzənliyində oturaq yaşayır, başqa yerlərdə nəsil vermə dövründə, Kür-Araz düzənliyində isə qışda olur [1, 2, 3].

Yaşayış yeri və hayat tərzi: Quraq iqlimli yarımsəhre və bozqır landşaftlarında yaşayır. Qayada, yarğanda, bəzən yulğun kolunda (tamariks) quru çöplərdən yuva tikir, içərisinə yovşan döşəyir, aprel ayında 3-5 ədəd qırmızımtıl-qonur naxışlı ağ yumurta verir. İyul ayında pərvaz balaları

ilə ailəvi yem axtarırlar. Yemini havadan baxmaqla tapıb, yerdən götürür, əsas yemi qurbağalar, sürünenlər, gəmircilər, bəzən də ərəbdovşanı, kirpi, xırda quşlardır [5].

Sayı: XIX əsrin ikinci yarısında adı sayılı [6], XX əsrin 70-ci illərinə qədər miqrasiya dövründə hətta çoxsaylı olub [7]. Sonralar Azərbaycanda nəsil verən populyasiyasının sixlığı azalıb [2, 3], XX əsrin sonunda Azərbaycanda 50 cüt [1] quş qeyd edilib. Son 10 ildə istər reproduktiv, istərsə də qışlayan populyasiyasının sixlığı təhlükəli vəziyyət alıb. Reproduksiya dövründə Qobustanda 4, Bozdağda 2, Kiçik Qafqazın dağətəyi hissəsində 4, Naxçıvan MR-də 8, Talyış dağ bozqırlarında 4 cüt (cəmi 22 cüt) quş sayılıb [2, 4, 7]. Son 10 ildə sayı 56 % azalıb [3]. Lakin miqrant quşların sayı 3-4 dəfə çox olub [5].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib ovlanması, bozqırların əkin sahəsinə çevriləməsi və pestisidlərdən maksimal istifadə olunması, mal-qaranın çoxalması və otlaqların degradasiyası, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Siçan yeməsi faydalıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Faydalı fauna statusu ilə qorunur. Qobustan və Turyançay Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Zuvand Dövlət Təbiət Yasaqlığında nəzarət altında saxlanılır [6]. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvalarının yerləşdiyi sahənin təbiət abidəsi statusu ilə qorunması, çäqqal, tülükü kimi yırtıcıların azaldılması, növün vəziyyətinin əhaliyə izah edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Məhərrəmova N.A. Ornitologiya. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 138;
2. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talyış bölgəsində nadir və nəslə kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya institutunun əsərlər

- toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
4. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102.
5. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 322;
6. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 70-71;
7. Садыгова Н.А. Мониторинг численности "Краснокнижных" птиц Гобустана // Мат-лы Республ. Науч. конф. "Успехи в биологии". Баку, БГУ, 2006, с. 56-57.

25. İlanyeyən dəmircaynaq—*Circaetus gallicus* Gm., 1788, Short-toed Eagle

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: Accipitridae (Qırğılar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

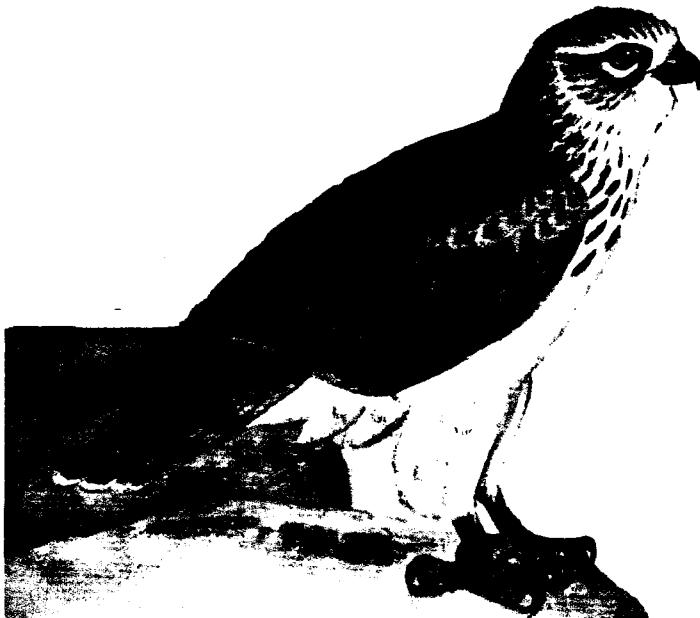
Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Başı iri, quyruğu uzundur. Beli bozqonur, qarın tərəfi ağımtıldı. Çalma lələklərinin ucu qaradır. Quyruğunda 3-4 tünd zolaq var. Havada süzərkən döşündə qara ləkə, qarın nahiyəsində köndələn zolaqlar görünür. Gözləri böyük və sarıdır [1, 2].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [6]. Azərbaycanda quraq iqlimli dağətəyi sahələrdə nəsil verir: Qobustan, Bozdağ, Kiçik Qafqazın quraq dağ yamacları, Talyış dağ bozqırları [2, 3, 5, 7, 8].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qaya, yarğan və seyrək

ağac olan quraq iqlimli landşaftlarda yaşayır [1, 2]. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir. Apreldə gəlib, sentyabrda köçüb gedir. Adətən qaya və yarganda yuva tikir. May ayında bir ədəd ağ yumurta verir, 32-34 gün kürt yatıb, bala çıxarırlar. Avqust ayının ortalarında pərvaz balası müşahidə edilir. Əsas yemi kərtənkələ və ilandır (hətta gürzə). Ova çıxma vaxtı ilanın fəal olduğu vaxta uyğun gəlir. Tez-tez kərtənkələ və qurbağa da ovlayır. Tək-tək hallarda çeyirtkə, siçan və quş ilə yemlənir [4, 6].

Sayı: XX əsrin 60-cı illərinə qədər adı sayılı olub [5, 6, 7, 8]. 1960-cı illərdən sonra Azərbaycanda nəsil verən populasiyasının sıxlığı azalmağa başlayıb [1, 2]. XX əsrin axırında Azərbaycanda nəsil verənlər 38 cüt olub [2, 4]. Son 10 ildə 50 % azalıb subkritik vəziyyətə düşüb: Qobustanda 2, Bozdağda 3, Kiçik Qafqazda 5, Naxçıvan MR-də 6, Talışda 3 cüt ilaneyən dəmircaynaq qeydə alınıb [2, 4, 9].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Zərərli yırtıcı hesab edilib

ovlanması, bozqırların təsərrüfata cəlb edilməsi, otlaqların deqradasiyası, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Cəldlik və dəqiqlik simvoludur; ətraf mühitin sağlam olmasında iştirak edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahələrinin tapılıb təbiət abidəsi statusu ilə qorunması, Respublikada növün reproduktiv populyasiyasının təhlükədə olmasının əhaliyə izah edilməsi, zoopark şəraitində yetişdirilməsi təcrübəsinə başlanması, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 163-164;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 138-139;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplulu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
4. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "İşləq" nəşriyyatı, 1989, s. 87-88;
5. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 71;
6. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука" 1951, том I, с. 333-337;
7. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 63;
8. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 119;
9. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102.

26. Cırtdan qartalça-*Hieraetus pennatus Gm.*, 1788, Booted Eagle

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğılar, Accipitrides)

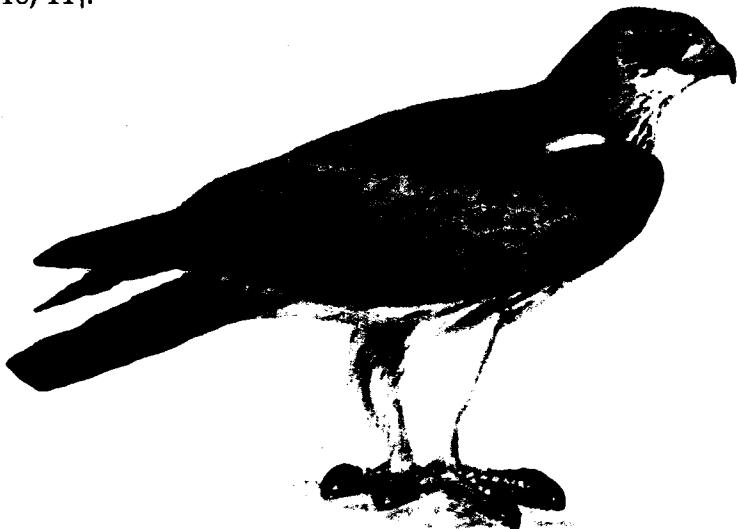
Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Ən kiçik qartaldır. Ümumi rəngi qəhvəyi-qonur, quyruğu nisbətən açıq, çalma lələkləri isə tünd rənglidir [3]. Səsi zəif, amma bərkdir ("yuq-yuq-yuq").

Yayılması: Arealı genişdir: Avropa, Asiya, Afrika, Avstraliya [7, 9], Azərbaycanda aranda və dağda yayılıb [1, 2, 10, 11].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Açıq sahə ilə növbələşən seyrək meşələrdə və hündür ağac olan köhnə bağlarda yaşayır. Azərbaycana reproduksiya üçün gəlir (apreldən oktyabra qədər olur). Yalnız ağacda yuva tikir və ya başqa

quşların yuvasını zəbt edir. Mayın əvvəllərində 2 ədəd ağ yumurta verir, 28-29 gün kürt yatır, balaları 2 ay yuvada bəslənib pərvaz olurlar, amma əlavə olaraq bir ay (avqustda) ailəvi yaşayırlar [2, 3, 9]. Əsas yemi siçan, kərtənkələ, qurbağa və quşlardır (sərçədən tutmuş göyərçinə qədər) [4, 5, 9].

Sayı: XX əsrə qədər adı sayılı yırtıcı quş hesab edilib [10, 11]. XX əsrin birinci yarısında meşələrin kənar işıqlı yerlərində adı sayılı, meyvə bağlarında isə nadir olub [8, 9]. 1970-ci illərdən sonra aran və tuqay meşələrində nəsil verməkdən məhrum olub [2, 3, 6]. XX əsrin axırında cəmi 80, 10 il sonra isə 30 cüt quş qalib [6].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət guya zərərli (yırtıcı) quş kimi təqib olunması, meşələrin kənarındakı hündür ağacların qırılması, tuqay meşələrinin quruması və qırılması, pestisidlərdən maksimal istifadə etməklə yırtıcı quşların yem obyektlərinin azaldılması və zəhərləndirilməsi [9].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbiətin sağlam saxlanılmasında iştirak edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Xüsusi qoruma statusu olmayıb, hazırda ovlanması və satışı qadağandır. Hirkan, Şahdağ, Göy-göl və Altıağac Milli Parklarında, Zaqatala və İlisu Dövlət Təbiət Qoruqlarında nəzarət altında saxlanılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanılması və pestisidlərdən istifadəyə ciddi nəzarət edilməsi, növün vəziyyətinin əhaliyə izah edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 153-154;
2. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektri.

- Bakı, BDU, 2004, s. 7-32;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 139;
4. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 120;
5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri // XXI əsrə "Biologiyanın aktual problemləri" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 290-292;
6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyatlar" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
7. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 288;
8. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 69;
9. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 295-298;
10. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 68-69;
11. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 119.

27. Bozqır qartalı—*Aquila nipalensis* Temm., 1828, Steppe Eagle

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğıclar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 5 növündən biridir.

Qısa təsviri: İri qartaldır. Rəngi qonurdur. Burun dəlikləri ovaldır. Səsi boğunuq çıxır [1, 2].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [6]. Azərbaycanda miqrantdır. Burada Xəzər sahili boyunca

uzanan düzənlilik sahələrdə təsadüf olunur. Mart-aprel və sentyabr-oktyabr aylarında görünür [1, 2, 7, 8].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Yarımsəhra sahələri xoşlayır. Azərbaycanda müvəqqəti olduğu üçün həyat tərzi diqqəti cəlb etməyib [2].

Sayı: XX əsrə qədər adı sayılı [7, 8] , 1990-ci illərə qədər azalaraq nadir olub [2], 2000–2001-ci illərdə 6 quş qeyd edilib [4, 5], indi isə nəslinin kəsilmə təhlükəsi var, son 10 ildə 1 dəfə Salyan ətrafında (oktyabr, 2007-ci ildə) yaralanmış halda əldə edilib (şəxsi həyətdə qəfəsdə saxlanılıb).

Məhdudlaşdırıcı amillər: Növün kəmiyyət göstəricisi-nə təsir edən əsas faktorlar Büyük Qafqazdan şimala tərəf yerləşən ərazinin vəziyyətidir. Azərbaycanda bozqır qartalının miqrant populyasiyanın zərərli hesab edilib ovlanması da ona mənfi təsir edib [5].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Bioloji müxtəlifliyin tam qalmasında iştirak edir. Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması

qadağandır. Respublikanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib [3]. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Xəzər dənizinin qərb sahili boyunca yerləşən düzən sahələrdə miqrant populyasiyasının qorunmasına nəzarətin gücləndirilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, növün əhaliyə tanılılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 155-156;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 140-141;
3. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Quşlar // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "İşləq" nəşriyyatı, 1989, s. 79-80;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 189;
5. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslü kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
6. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 279-283;
7. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 99;
8. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 67-68.

28. Böyük (çığırqan) qartal—*Aquila clanga Pall.*, 1811, Spotted Eagle

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: Accipitridae (Qırğıclar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

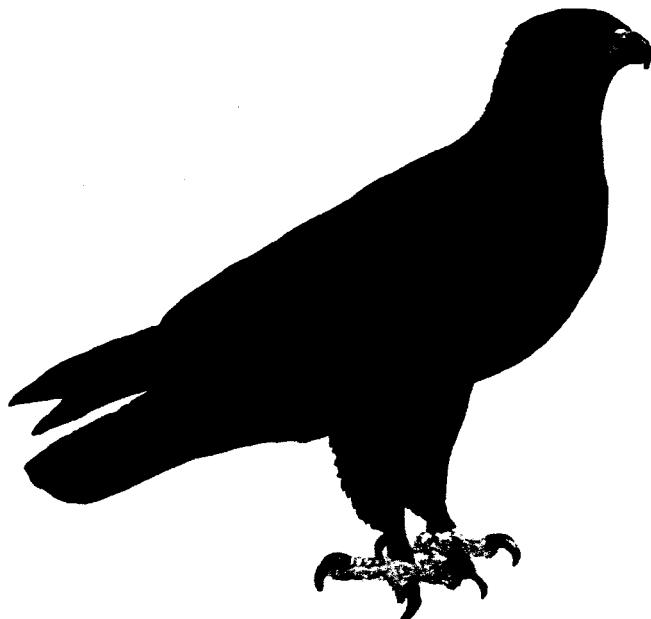
Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 5 növündən biridir.

Qısa təsviri: Bozqır qartalından az kiçikdir. Səsi bərk çıxır – “kiyak-kiyak”. Rəngi qara-qonurdur [2, 7].

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb [7]. Azərbaycanda miqrasiya vaxtında olur, düzənlikdə tək-tək qışlayır [1, 2, 3].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Mart-aprel də və bir də sentyabrda dağda və düzəndə görünür [5]. Seyrək hündür ağac olan sahələri xoşlayır. Azərbaycanda miqrant populyasiyası qurbağa, kərtənkələ, siçanabənzər gəmiricilər və quşlar ilə yemlənir [4]. Lakin yediyi quşların çoxu ovçular tərəfindən yaralanmış olurlardır [6, 7].

Sayı: XX əsrin axırına qədər adı sayılı [8, 9,], sonralar isə nadir olub [2, 3, 5]. Qışlamasını təsdiq edən müşahidə yoxdur [6]. Son 10 ildə qışlamasını heç kim görməyib [5]. Miqrasiya dövründə isə 2000-ci ildə cəmi 46 quş qeyd edilib [6]. Son 10 ildə 30 quşdan çox olmayıb [5], yəni 35 %

azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Azərbaycandan keçən populasiyanın sayı Xəzər dənizindən şimala tərəf yerləşən ərazidən (Rusiya) asılıdır. Azərbaycanda miqrasiya dövründə olarkən zərərli hesab edilib ovlanması da nadir olmasına rəvac verib [6].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Siçan yeməsi faydalıdır. Sanitar əhəmiyyəti də var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Bioloji müxtəlifliyin saxlanılması prinsipinə əsasən CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Əhaliyə tanıtılması və qorunmasının vacibliyinin əhaliyə geniş izah edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 156-157;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəlioğlu", 2005, s. 142;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 289;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrda "Biologiyadan aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat - ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126 - 132;
7. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 284-287;
8. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 99;

9. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 66-67; 10. Сатунин К.А. Материалы к знанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 119.

29. Kiçik qartal – *Aquila pomarina* Brehm., 1811, Lesser-spotted Eagle

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə : Accipitridae (Qırğılar, Accipitrides)

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genofond əhəmiyyəti: Cinsin 5 növündən biridir [1].

Qısa təsviri: Böyük qartala oxşayır, amma ondan kiçikdir (0,5-1,3 kq). Başının üstü bozdur. Dişisi erkəyindən böyükdür. Adı sar (Buteo buteo) boydadır. Quyruğunun ucu düz qurtarır. Quyruğu qarın tərəfinin rəngindən açıqdır və ucunda ağ zolaq var. Səsi adətən "kik-kik" və ya "kli-kli" kimi eşidilir [7].

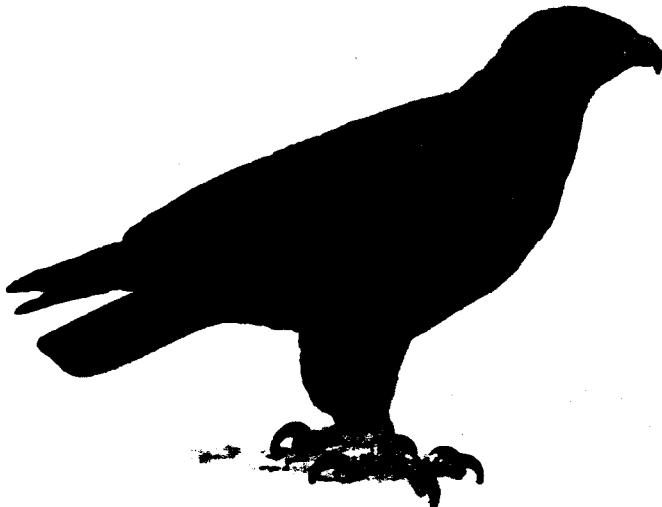
Statusu: Nadirdir.

Yayılması: Reproductiv arealı Avropa və Asiyada yerləşib. Qışlamaq üçün Afrikaya və Hindistana köçür [5]. Azərbaycanda aran və dağətəyi sahələrdə yerləşib [2].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Tuqay, aran və dağətəyi meşələrin işiqli kənar hissələrində məskunlaşır. Hündür ağaçlıları xoşlayır. Monoqamdır, cüt-cüt yaşayır. Gündüz fəal olur. Cütləri və yuva sahəsi daimidir. Eyni yuvadan 10 il və daha çox istifadə edir [7]. Şikarını havadan baxmaqla, yerdə pusmaqla və gəzib axtarmaqla tapır, yerdən götürür. Əsas yemini qurbağa, kərtənkələ, ilan təşkil edir, sıçanlar ikinci dərəcəli yemidir, kirpi, dovşan və sincab kimi iri şikardan da imtina etmir. May ayında 1-3 (adətən 2) yumurta verir. Erkək və dişi quşun hər ikisi növbə ilə 42-45 gün kürt yatırlar. Balası 55-60 gün yuvada bəslənib pərvaz olur [4, 5, 7].

Sayı: XX əsrin ortalarına qədər adı sayılı quş olub [6], sonra azalıb. 2000-ci ildə Azərbaycanda 60 quş qeydə alınıb, 10 il sonra (2008-2009) onlardan 30 quş qalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin kənarlarında olan hündür ağacların qırılması. Ona görə də tuqay və aran meşələrdə nəsil verməkdir məhrum olub.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Ziyandırıcıları yeməsi.

Qorunması üçün qəbul olunmuş tədbirlər: Faydalı fauna nümayəndəsi kimi qorunur. Aran və dağətəyi meşələri əhatə edən Milli Park (Hirkan, Şirvan, Ağgöl, Altıağac) və Dövlət Təbiət Qoruqlarından (Qızılıağac, Turyançay, Eldar şamlığı, Zaqqatala, İsmayıllı) istifadə edir. CITES, Bern konvensiyalarına daxildir.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, s. 35;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 126-128;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Akad. M.Ə.Musayev-85 "Əsərlər toplusu". Bakı, "Elm", 2006, s. 180-182;

4. Mustafayev A.Q. Azərbaycanda qızılquşkimilərin bioloji müxtəlifliyi // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin öyrənilməsi və qorunması. Bakı, "Elm", 2001, s. 335-337;
5. Мустафаев Г.Т. Соколообразные – *Falconiformes* // Животный мир Азербайджана. Том III. Позвоночные. Баку, "Элм", 2000. с. 301-326;
6. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред). Птицы Советского Союза М.: Советская наука, Том I, 1951. с. 325-330;
7. Галушин В.М. Хищные птицы леса. М.: Лесная промышленность, 1980, 158 с.

30. Məzar qartalı-*Aquila heliaca* Sav., 1809, Imperial Eagle

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qırqlar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 5 növündən biridir.

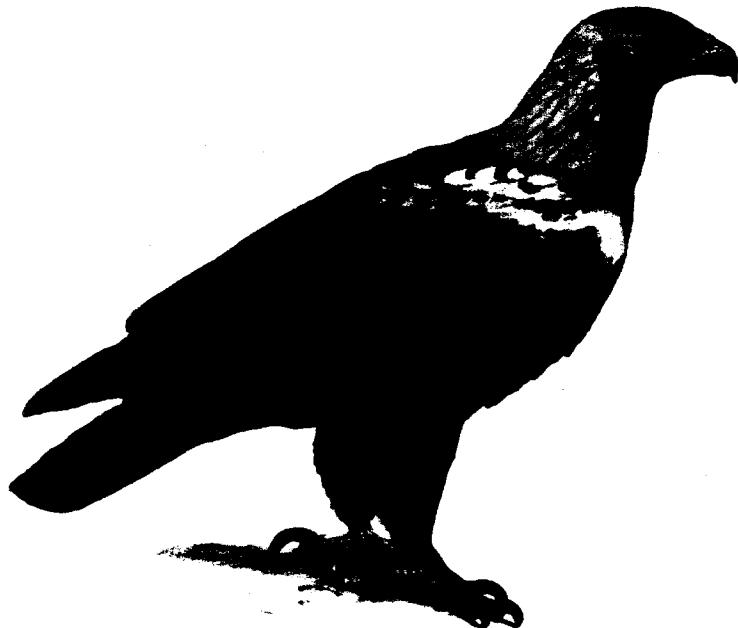
Qısa təsviri: Qanadları enli, böyük qartaldır. Ümumi rəngi tünd-qonurdur. Amma başında sarı "papağı", çiyinlərində isə ağ xallar birləşib, uzunsov "güzgü" əmələ gətirib. Səsi it hürməsini xatırladır [1, 2].

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb, qışlamaq üçün Afrikaya qədər miqrasiya edir [5]. Azərbaycanda dağətəyi sahələrdə nəsil verir, düzənlərdə qışlayır [5].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qaya, yargan və seyrək ağaç olan sahələrdə nəsil verir. Adətən aprel ayında, hündür ağaçda böyük (150x70 sm) yuva tikir. Hər cütün 2-3 yuvası olur, növbə ilə hər il təmir edib, 2-3 ədəd ağ yumurta verir, 43 günə qədər kürt yatır. Balalar 55-60 günlük olanda uça bilir, amma yenə də yuvasını tərk etmirlər. Erkək quş yem daşıyır, ana quş onu qəbul edib balalara yedizdirir [5]. Məzar qartalı leş yeməyi xoşlayır, eyni vaxtda sıçandan tutmuş dovşana qədər məməliləri,

bildirçindən ördəyə və iri ağnaza qədər quşları (hətta yırtıcı quşları) ovlayır [5]. Yemini yerdən götürür [2].

Sayı: XX əsrin 30-cu illərinə qədər çoxsaylı [7, 8, 9, 10, 11], XX əsrin ortalarında adı saylı [3, 4, 5,], 1970-ci ildən sonra nadir [3, 5] olub, cəmi 12 cüt quş qeyd edilib. Son 10 ildə nəslinin kəsilmə təhlükəsi daha da çoxalıb, növün nəsilvermə dövründə (may-iyul) cəmi 5 cüt quş qeyd edilib: Turyançay Dövlət Təbiət Qoruğunda 1, Kiçik Qafqazın dağətəyi rayonunda 2, Zuvand Yasaqlığında 2 [10].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun illər zərərli yırtıcı he-sab edilib ovlanması, seyrək dağətəyi meşələrdən hündür ağacların tam qırılması, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi [8].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbiətin təmiz və sağlam saxlanılmasında iştirak edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması

qadağandır. Respublikanın Qırmızı kitabına daxil edilib. Bakı zooparkında nümayiş etdirilir. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahəsində hündür ağacların qorunub saxlanılması, qorunan ərazilərdən kənarda olan yuvasına təbiət abidəsi statusunun verilməsi, növün qorunmasına əhalinin geniş cəlb edilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 157-158;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 142-143;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya institutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
4. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "İşıq" nəşriyyatı, 1989, s. 81-82;
5. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 290-292;
6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
7. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 275-278;
8. Исааков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып.1, 1940, с. 99;
9. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 63-64;
10. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 118;
11. Тугаринов А.Я., Козлова Е.В. Зимовка птиц в Талыше // Тр. Аз. ФАН ССР. Серия зоология. Баку, 1935, том XXXIII, с. 32.

31. Berkut qartal—*Aquila chrysaetos* Linn., 1758, Golden Eagle

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

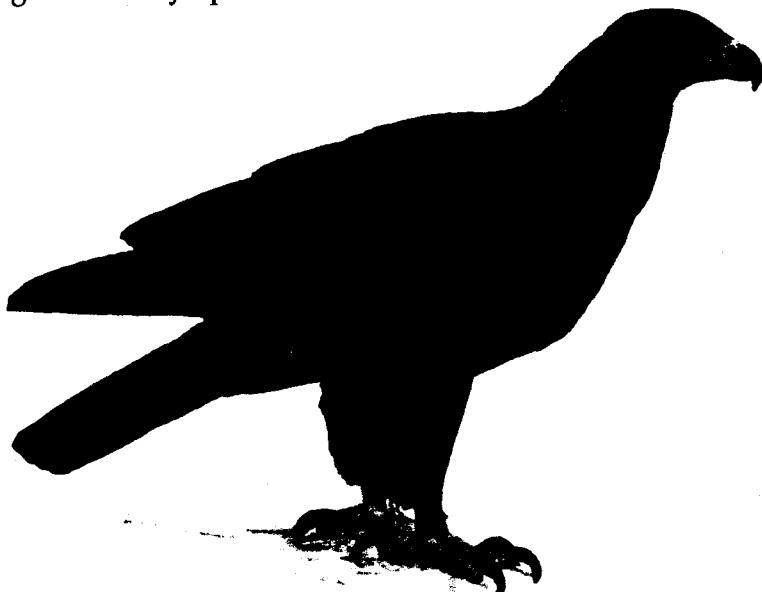
Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğılar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 5 növündən biridir.

Qısa təsviri: İri qartaldır, Məzar qartalından da bir az iridir. Bel tərəfi qara-qonur, qarın tərəfi nisbətən açıq rənglidir. Məzar qartalından fərqli olaraq, boynunun arxasında və peysərində qızılı-narınçı rəngli, sərt və ucu iti lələklər var. Qanadlarının tini və quyruğunun dibi ağıntıldır. Ayaqları sarıdır. Səsi kobud xırıltılıdır [1, 2].

Yayılması: Arealı genişdir. Avropa, Asiya, Şimal-Qərbi Afrika, Şimali Amerika [1]. Azərbaycanda dağlıq quşudur (1200-3100 m) [3]. Oturaq yaşayır, amma qışda düzənliyə

də enir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dağ meşələrində, subalp və alp çəmənliklərində, hətta nival qayalıqlarda yaşayır [5]. Daimi cütlər əmələ gətirirlər. Yuvası qayada və ağacda olur. Fevral ayında cinsiyət oyunları başlayır, köhnə yuvanı təmir edir, martda 1-2 ağ yumurta verir, 40-42 gün kürt yatır, may ayında balası çıxır, sonra 70-75 gün bala bəsləyirlər. Avqust ayında pərvaz balası müşahidə olunur. Oktyabr ayına qədər ailəvi yaşamaları müşahidə edilib [7].

Sayı: XX əsrin ortalarına qədər adı sayılı [7, 8, 9, 10], sonra nadir [3, 4, 6] olub. XX əsrin axırında 78 quş sayılıb, son 10 ildə isə nəslinin kəsilmə təhlükəsi yaranıb [4, 5], nəsil verənlərin cəmi 15 cütdən çox deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun illər ovçu quş kimi yuvasından götürülüb ələ öyrədilməsi, XIX əsrənən başlayaraq ovçuların rəqibi hesab edilib tələf olunması, eyni vaxtda yem bazasının zəifləməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbiətin təmiz və sağlam saxlanılmasında iştirak edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Respublikanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. Dağlıq sahələrdə olan qoruq və yasaqlıqlarda nəzarət altında saxlanılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunan ərazilərdən kənarda olan yuva sahələrinə təbiət abidəsi statusunun verilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, ekoloji maarifçiliyin gücləndirilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 158-159;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 143;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves //

- Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 190;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
  5. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Quşlar // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "İşıq" nəşriyyatı, 1989, s. 83-84;
  6. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с.69;
  7. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 267-274;
  8. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 98;
  9. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 64-66;
  10. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 118.

32. Ağquyuq sahilqartalı—*Haliaeetus albicilla* Linn., 1758, White-tailed Eagle

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: Accipitridae (Qırğılar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin Azərbaycanda tək növüdür.

Qısa təsviri: Berkut qartal boyda iridir. Ümumi rəngi qonur, qarın tərəfi nisbətən açıq rənglidir. Quyruğu qısa və təmiz ağdır. Dimdiyi sarıdır [1, 2, 10].

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanın Xəzəryanı və Kür-Araz sahələrində məskunlaşır [2,3,4,6,9]. Oturaq yaşayır, qışda biotopunu dəyişməklə kifayətlənir [3].

Yaşayış yeri və həyat tərzisi: Sahilyanı ərazilərdə hündür ağac və ya onun əvəzediciləri olan yerlərdə nəsil verir [2] (dəniz, çay və göl sahili). Mart ayında nəsil verməyə başlayır. Hündür ağacda, bəzən qayada böyük (diametri 150-200, hündürlüyü 100-250 sm) yuva tikir. Eyni yuvadan uzun illər istifadə edir. Yuvasının divarında sərçə və sığırçın da özlərinə yuva tikirlər. Martin ortalarında 1-2 ağı yumurta verir, 40 günə qədər kürt yatır, balasını 75-80 gün bəsləyib pərvaz edirlər. Pərvaz balası avqust ayında müşahidə edilir [2, 10, 13]. Yem üçün yuvasından 10-15 km uzağa uçub balasını təmin edir. Yemini sudan və yerdən götürür [5]. Şikarını alçaqda uçmaqla axtarır tapır və ya pusqu-sunda durmaqla ovlayır. Balıq, leş, quş, siçan, dovşan, körpə nutriya, tülkü, hətta it, pişik ovlayır [2, 10, 11, 16].

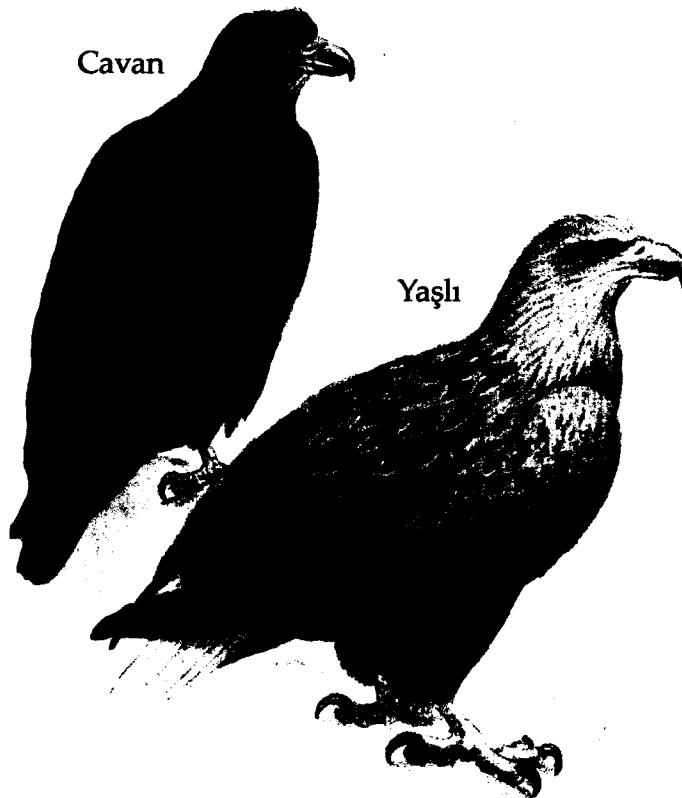
Sayı: Azərbaycanda XX əsrə qədər adı sayılı növ [8, 14], XX əsr də isə azalıb nadir olub [6, 11, 15, 16]. 1970-ci illərdən sonra nəslinin kəsilməsi qorxusu yaranıb [2, 12, 13]. 1990-ci illərdə 70 quş sayılıb [10]. Lənkəran düzənliyində, Qızılıağac Qoruğunda, Samur-Dəvəçi düzənliyində, Kürqıraqı tuqay meşələrinin aşağı hissələrində nəsil verməkdən məhrum olub [10, 13]. Son illərdə yüksək gərginlikli elektrik xəttlərinin hündür metal dirəklərində yuva yeri kimi istifadə edir. Belə cütləri Ələt yaxnlığında, Qobustanda [12], Mingəçevir ətrafında müşahidə edilib. Təbii landşaftda nəsil verməsi Nabran meşəsində, Alazanda və Arazboyu düzənlikdə qalıb [12]. Beləliklə, Respublikada reproduktiv populyasiyası cəmi 7 cütdən ibarətdir [13].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun illər zərərli quş bilib təqib olunması, sahilə yaxın ağacların qırılması, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Ətraf mühitin təmiz və sağlam saxlanılmasında iştirak edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması

qadağandır. Respublikanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib [6, 7]. Hirkan, Şirvan və Ağgöl Milli Parklarında, Qızılıağac və Qarayazı Dövlət Təbiət Qoruqlarında nəzarət altında saxlanılır. Bakı zooparkında nümayiş etdirilib əhaliyə tanıdılır. CİTES, Bonn və Bern konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:
Qorunan sahələrdən kənarda yuva sahələrinə təbiət abidəsi statusunun verilməsi, əsas yem bazasının nəzarət altında saxlanması, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 143-144;

2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 144;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 288-289;
5. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrдə "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
6. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "Işıq" nəşriyyatı, 1989, s. 73-74;
7. Talibov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 91-92;
8. Богданов М. Птицы Кавказа // Тр. Общ-ва естествоиспытателей Казанск Унив-та, 1979, том VIII, вып.4, с. 37;
9. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 69-70;
10. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 233-237;
11. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. Орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 97;
12. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102;
13. Мустафаев Г.Т., Мустафаев А.Г. Влияние антропогенных факторов на хищные птицы // Сб. "Некоторые вопросы и проблемы экол. Азерб. ССР" Баку, БГУ, 1990, с. 57-61;
14. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 62-63;
15. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 119;
16. Тугаринов А.Я., Козлова Е.В. Зимовка птиц в Талыше // Тр. Аз. ФАН ССР. Серия зоология. Баку, 1935, ТОМ XVIII, с. 31-32.

33. Saqqallı quzugötürən—*Gypaetus barbatus* Linn., 1758, Lammergeier

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğılar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Qartal boyda iri yırtıcıdır (5-6 kq). Qanadları ensiz uzundur. Quyruğu uzun və pazvaridir. Çənəsinin altında sərt qıl lələklərdən ibarət "saqqal" var. Bel tərəfi göyümtül-boz, qarın tərəfi isə kürən, başı və boynu açıq rənglidir [1].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda dağların alp və rıval qurşaqlarında nəsil verir. Oturaq yaşayır [1, 6].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Sildirim qayalığı xoşlayır, yem üçün alp və subalp çəmənliyinə uçur [1, 2, 5]. Son

illərdə Naxçıvanda Arazboyu sıldırıım qayalıqda ilin bütün fəsillərində tək-tək olur, lakin yuvası tapılmayıb [4]. Qişda (dekabr) sıldırıım qaya üzərində yuva tikir. Eyni yuvadan uzun illər istifadə edir. Yanvar ayında 1-2 ədəd qonur ləkəli ağımtıl yumurta verir, 55-60 gün kürt yatır. İki bala çıxarmış ana quş zəif balanı yeyir, 1 bala böyüdüür. İyul ayında pərvaz balası müşahidə olunur [6]. Adama qarşı çox həssasdır, ehtiyatlı davranışır. Ovunu havada süzməklə axtarır. Əsas yemi leşdir. "Quzugötürən" adlansa da heç bir ev heyvanına hücum etməsi qeyd edilməyib [1].

Sayı: XIX əsr də adı sayılı [7], XX əsrin ortalarında nadir [5] olub, 1990-cı illərdə nəslinin kəsilməsi qorxusu yaranıb [1, 2, 3]. XX əsrin axırında 52 quş sayılıb, son 10 ildə isə 13 quş qeyd edilib. Böyük Qafqazın Azərbaycana məxsus yüksək dağlıq hissəsində 5 cüt qalıb [3].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun illər heyvandarlığa zərərli bilib təqib edilməsi, sonra da ovçuların rəqibi kimi tələf edilməsi, yem bazasının zəifləməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Ətraf mühitin təmiz və sağlam saxlanılmasında iştirak edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Zaqatala və İlisu Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Şahdağ, Zəngəzur və Göygöl Milli Parklarında nəzarət altında saxlanılır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. Bakı zooparkında nümayiş etdirilib əhaliyə tanıdır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qoruqların ərazisindən kənarda olan yuva sahələrinə təbiət abidəsi statusunun verilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, yem bazasının qorunması.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 145;

2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın qızılquşkimiləri // XXI əsrda "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2010, s. 290-292;
4. Talibov T.H. Saqqallı quzugötürən-*Gypaetus barbatus* Linn. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, I cild. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 95-96;
5. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 69;
6. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 261-265;
7. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 49-54.

34. Leşcil ağqartal-*Neophron percnopterus* Linn., 1758, Egyptian Vulture

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qırğıclar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: İri yırtıcıdır (2,1-2,4 kq). Ümumi rəngi ağ, çalma lələkləri qaradır. Quyruğu dar və pazvaridir. Üzü lələksiz çəhrayı-sarı rəngli dəridir. Boynunda və peyşərində sərt lələklərdən ibarət "yaxalıq" var. Səsi fit kimidir [1, 2].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [1, 2]. Azərbaycanda dağətəyi və dağlıq sahələrdə məskunlaşmış [2]. Azərbaycanın 17 ornitocoğrafi sahəsindən 8-də nəsil verir, Şərqi Qafqaz dağ meşələri, Kiçik Qafqaz yüksək dağlığı,

Şamaxı-Altıağac, Naxçıvan orta dağlığı, Talış bozqırları, Qobustan, Böyük və Kiçik Qafqaz dağatəyi sahələri.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Sildirim qaya və yarğan olan açıq sahələrdə yaşayır [3, 5]. Six meşəni və düzənliyi xoşlamır. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir (mart-aprel dən oktyabra qədər olur). Aprelin axırında köhnə yuvasını təmir edir, bəzi cütü yeni yuva tikir. Yuvası sildirim qayada, yaxud yarğanda kiçik mağaraya oxşar oyuqda yerləşir. Bəzən başqa quşun yuvasını zəbt edir. May ayının əvvəlində 2 ədəd pas kimi qonur ləkələri olan sarımtıl-ağ rəngli yumurta verir, 40 gün kürt yatıb bala çıxarıır. İyulun axırlarında pərvaz balası müşahidə edilir [4,

6]. Əsas yemi leşdir. Leş yerini başqa quşlardan tez tapır. Eyni vaxtda tisbağa, kərtənkələ, ilan, qurbağa və s. ovlayır. Zibillikdən ərzaq qalıqları götürür [6].

Sayı: XX əsrin 50-ci illərinə qədər adı sayılı olub [7, 8, 9]. Sonralar azalıb [2, 3, 4]. XX əsrin axırında Respublikada cəmi 70 cüt quş sayılıb [2], indi isə 40 cüt qalıb [2, 4].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət zərərli bilib təqib edilməsi, yem bazasının zəifləməsi, qalanın da zəhərlənməsi, nəsil verən yerlərində səs-küyün çoxalması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbii sanitardır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Qorunan ərazilərdə nəzarət altında saxlanılır. Bakı zooparkında nümayiş etdirilib əhaliyə tanışdırılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yem bazasının qorunması, yem azlığı şəraitində yuvası yaxınlığına leş atılması, ekoloji maarifçiliyin gücləndirilməsi, yuva sahəsinin təbiət abidəsi edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 159-160;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 145;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalar. Bakı, "Elm", 2004, s. 291;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəсли kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya institutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
5. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 69;
6. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с.146-149;

7. Исааков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 98;
8. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 48-49;
9. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 122.

35. Keçəl qarakərkəs—*Aegypius monachus* Linn., 1766, Black Vulture

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər,
Falconiformes)

Fəsilə: *Accipitridae* (Qızılquşlar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: İri quşdur, kütləsi 12,5 kq-a çatır [1, 2].

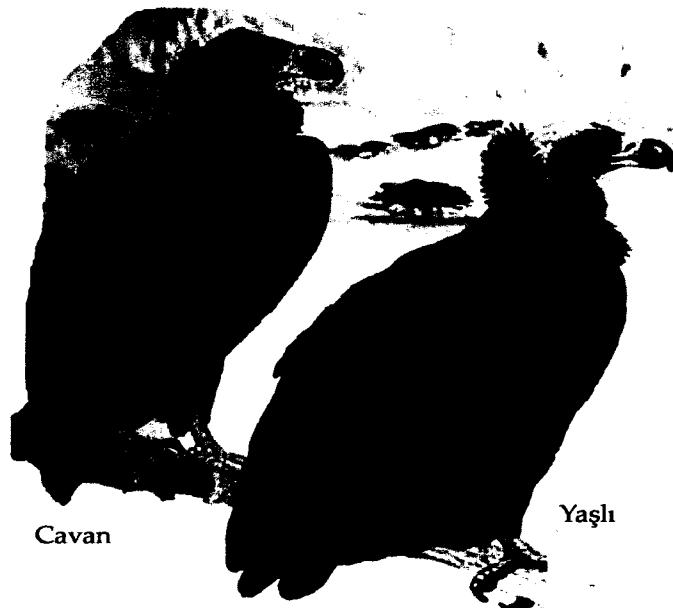
Ümumi rəngi qonur, çalma lələkləri qaradır. Başı keçəldir (qonur qu lələklərlə örtülüb). Boynunun dərisi lələksiz göyümtüldür, dibində sərt lələklərdən "yaxalıq" var [2, 11].

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb [11]. Azərbaycanda dağ və dağətəyi rayonlarda məskunlaşış [2, 5, 10, 13]. Oturaq yaşayır, lakin yüksək dağlıqda yalnız nəsil verir, qışlamaq üçün düzənliyə qədər enir [10, 12, 14].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Qayalıq və seyrək meşə olan sahələrdə nəsil verir, yem üçün açıq landşaftlara da uçur [5]. Fevral ayının 2-ci yarısında yuva tikir və ya köhnə yuvasını təmir edir. Kolonial həyata kecid mərhələsində yerləşir [8]. Eyni yuvadan bir neçə il istifadə edir. Mart ayında bir ədəd ağ yumurta verir, 52 gün kürt yatır, yuvada 100 günə qədər bala bəsləyib böyüdürlər [2, 11, 14]. Avqustda pərvaz balası təsadüf edilir. Əsas yemini leş

təşkil edir [2, 11], onu hündürdə süzmə ucuşu etməklə axtarıb tapır [3, 7]. Tısbağa, kərtənkələ, ilan, qurbağa və s. az əhəmiyyətli yemləridir [4, 5].

Sayı: XIX əsrдə çoxsaylı olub [9, 12]. XX əsrдə populyasiyasının sıxlığı azalaraq adı sayılı olub [10, 13, 14]. Əşrin axırında 60 cütdən çox olmayıb. Son 10 ildə coğrafi yayılması olduğu kimi qalır (17 coğrafi sahədən 6-da) amma sayı azalıb, 38 quş qalıb [3, 6, 13], yəni 68 % azalıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət zərərli hesab edilib təqib olunması, yem bazasının zəifləməsi, yuva tikdiyi ağacların qırılması, səs-küyün çıxalması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbii sanitardır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib [8]. Zooparklarda nümayiş etdirilib əhaliyə tanıdır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yem bazasının qorunması, yuva tikdiyi ağacların qorunub saxlanılması, yuvası yaxınlığına leş atılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 161-162;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 146;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
4. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 48-49;
5. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 124-125;
6. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 291-292;
7. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrde "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
8. Talibov T.H. Keçəl qarakərkəs-*Aegypius monachus* Linn. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 34;
9. Богданов М. Птицы Кавказа // Тр. Общ-ва естествоиспытателей Казанск Унив-та, 1979, том VIII, вып.4, с. 34;
10. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 258-261;
11. Исаков Ю.А. Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюzn. Орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 98;
12. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 45-46;
13. Мустафаев Г.Т., Мустафаев А.Г. Влияние антропогенных факторов на хищные птицы // Сб. "Некоторые вопросы и проблемы экол. Азерб. ССР" Баку, БГУ, 1990, с. 57-61;

14. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102.

36. Ağbaş kərkəs—*Gyps fulvus* Habl., 1783, Griffon Vulture

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: Accipitridae (Qırğıclar, Accipitrides)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: İri quşdur (10-12 kq) [1]. Bel tərəfi qonur, qarın tərəfi isə kürəndir. Çalma və sükan lələkləri qaradır. Quyruğu qıсадır və ucu dəyirmi qurtarır. Beyni uzundur və dibində ağ qu lələklərdən ibarət “yaxalıq” var. Başı və boynu qısa ağ qu lələkləri ilə örtülüdür [2].

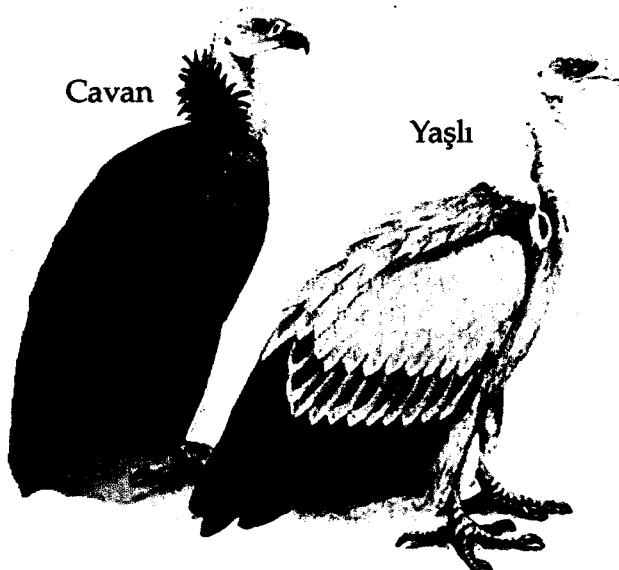
Yayılması: Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıb [10]. Oturaq növdür. Azərbaycanda dağlıq rayonlarda nəsil verir, yem üçün düzənliyə qədər uçur [4, 5, 6, 7].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Sıldırım qayalıqda yaşayır (meşəsiz yerdə). Kolonial quşdur [3]. Yuvaları sıldırım qaya üzərində yerləşir. Koloniyada 2-5 yuva olur. Yuvaların arası 40-110 m-dir [3]. Zoopark şəraitində cütləşməsi yanvar ayından aprelə qədər uzanır və yerdə gedir (1 dəqiqə). Mart ayında bir ədəd ağ yumurta verir, 50 gün kürt yatır. İyul ayında pərvaz balası müşahidə edilir [3, 10]. Əsas yemi leşdir. Daxili orqanları və əzələni xoşlayır, skelet yemir. Leş tapanda çox yeyib, uzun müddət ac qala bilir [7, 8, 10].

Sayı: XIX əsrдə çoxsaylı [9, 12, 13], XX əsrдə adı sayılı [5, 6, 11], son 20-25 ildə nadir olub [7, 8, 9]. Azərbaycanın 17 ornitocoğrafi sahəsindən 6-da nəsil verməsinə baxmayaraq sayı azalıb. XX əsrin axırında 150, 2007-2008-ci illərdə isə 86

quş sayılıb [7].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət zərərli hesab edilib təqib olunması, yem bazasının zəifləməsi və zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbii sanitardır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib [10]. Zooparklarda nümayiş etdirilib əhaliyə tanıdır. Qorunan ərazilərdə nəzarət altında saxlanılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yem bazasının qorunması, yuvası yaxınlığına 5-10 gündə bir dəfə leş qoyulması, yuva sahəsinin təbii abidə elan edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 162-163;
2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 146;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları.

- Bakı "MBM", 2006, s. 49-50;
4. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 126-127;
  5. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
  6. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğahalar. Bakı, "Elm", 2004, s. 292;
  7. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
  8. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrda "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
  9. Богданов М. Птицы Кавказа // Тр. Общ-ва естествоиспытателей Казанск. Унив-та, 1979, том VIII, вып. 4, с. 35-36;
  10. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 250-253;
  11. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 98;
  12. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 46-48;
  13. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 122.

37. Ütəlgi qızılquş—*Falco cherrug* Gray., 1833, Saker

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Falconidae* (Qızılquşlar, Falcons)

Statusu: Nadirdir.

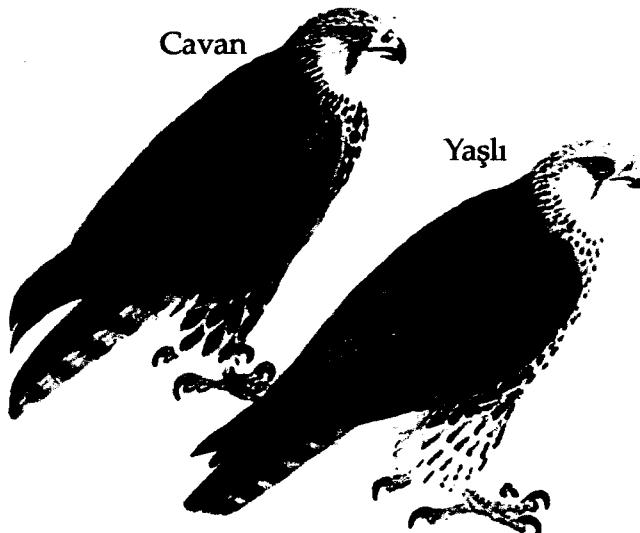
Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Qarğadan az iridir (0,8-1,1 kq). Bel tərəfi

paslı-qonur, qarın tərəfi isə ağıdır, amma üzərində damcı formalı naxışlar uzanır. Quyruğu uzundur, tünd-qəhvəyi və sarı rəngli köndələn zalaqları var. Ayağı sarıdır [1, 2].

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb, qışlamaq üçün Şimali Afrikaya qədər miqrasiya edir [9]. Azərbaycana qışlamaq üçün gəlir və miqrasiya edən bəzi populyasiyası buradan keçir (oktyabrda və martda) [2, 3, 4, 5, 6].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Seyrək ağac və qaya olan açıq sahələrdə yaşayır [7, 9]. Six meşədə olmur. Əsas yemi siçanabənzər gəmiricilər və torağaydan tutmuş zağcaya və boz vağa qədər quşlardır. Quşları havada ovlayır [7, 8, 9]. Ələ öyrədilmiş ütəlgı qaz da ovlaya bilir [10].

Sayı: 1950-ci illərə qədər miqrasiya vaxtında çox, qışda adı sayılı olub [1, 2, 11, 12]. Son 50 ildə miqrasiya vaxtında adı sayılı olub, qışda isə nadir qalib [5, 6]. XX əsrin axırında 56, 10 il sonra isə 25 qışlayan quş sayılib [5, 6]. Miqrant populyasiyasının sixlığı dinamik sabittir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Uzun müddət ovçu quş kimi istifadə edilməsi, XIX-XX əsrlərdə "zərərli" quş kimi tələf

edilməsi, yem obyektlərinin (gəmiricilər) zəhərli olması, gecələməsi və dincəlməsi üçün yararlı olan tək-tək hündür ağacların qırılması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Siçan yeməsi faydalıdır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Respublikanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Beynəlxalq miqyasda qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Son 30-40 ildə miqrant quşların sayı ciddi dəyişmədiyi üçün [7, 8] hələ ki əlavə tədbirə ehtiyac yoxdur. Lakin ekoloji maarifçilik güclənməlidir.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 173;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 149;
3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 129;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 192;
5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
6. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
7. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrə "Biologiyannın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
8. Богданов М. Птицы Кавказа // Тр. Общ-ва естествоиспытателей Казанск. Унив-та, 1979, том VIII, вып. 4, с. 42;
9. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с.100-107;
10. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-

- Кули, вып. 1, 1940, с. 94;
11. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 57-58;
12. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 117.

38. Kürənbaş qızılqus (Aralıqdənizi kızılqusu) – *Falco biarmicus* Temm., 1825, Lanner

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquskimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Falconidae* (Qızılquslar, Falcons)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (V-DD). Zəif öyrənilib. Ümumi sayı və populyasiyasının sıxlığı haqqında məlumat yetərli deyil.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Göyərçindən iridir. Başının üstü kürəndir. "Bığları" zəifdir. Bel tərəfi qonur, qarın tərəfi isə ağımtıldır və üzərində naxışlar uzanır. Quruğu tünd bənövşəyi rənglidir və köndələn qonur zolaqlar var [1, 3].

Yayılması: Afrikada, Aralıq dənizi ətrafında, Kiçik Asiyada, İraqda və Cənubi Qafqazda yayılıb [7]. Azərbaycanda Qobustanda [2] və Naxçıvan MR-də Şahbuz rayonu Dərəboğaz və Qızılqışlaq qayalığında [7] nəsil verməsi göstərilib [5].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qaya və yanğın olan dağətəyi bozqır sahələrdə yaşayır. Nəsil vermək üçün gəlir, qışda təsadüf edilməyib. Aprel ayında leşcil aqqartalın (*Neophron percnopterus*) köhnə yuvasını zəbt etməsi müəyyən edilib [2, 4]. Həmin yuvada sonrakı bir neçə ildə yenə də leşcil qartal nəsil verib [4]. Yuvasında 3-4 yumurta olur, iyulda balaları pərvazlanır [7]. Əsas şikarı xırda quşlar, siçanabənzər gəmiricilər və sürünlərlərdir [7]. Şikarını havadan ovlayır və yerdən də götürə bilir [6].

Sayı: Azərbaycanda ilk dəfə 1949-cu ildə [2] tapıldığı və sonralar cəmi 3 yerdə göründüyü [5] üçün sayı haqqında məlumat yetərli deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Texnosfer səs-küyünə və başqa antropogen faktorlara çox həssasdır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbiətin sağlam saxlanılmasında iştirak edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in [5] Qırmızı kitablarına daxil edilib. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuva sahələrinin müəyyən edilib, təbiət abidəsi statusu ilə qorunması, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, əhalinin qorunmasına cəlb edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 174;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 149-150;
3. Mustafayev Q.T., Məhərrəmova N.A. Ornitologiya. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 160;

4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
5. Talibov T.H. Kürənbaş qızılquş-Falco biarmicus Temm. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 105;
6. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 292-293;
7. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 116-118.

39. Adı qızılquş-*Falco peregrinus* Tunst., 1771, Peregrine

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: Falconidae (Qızılquşlar, Falcons)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin 3 növündən biridir.

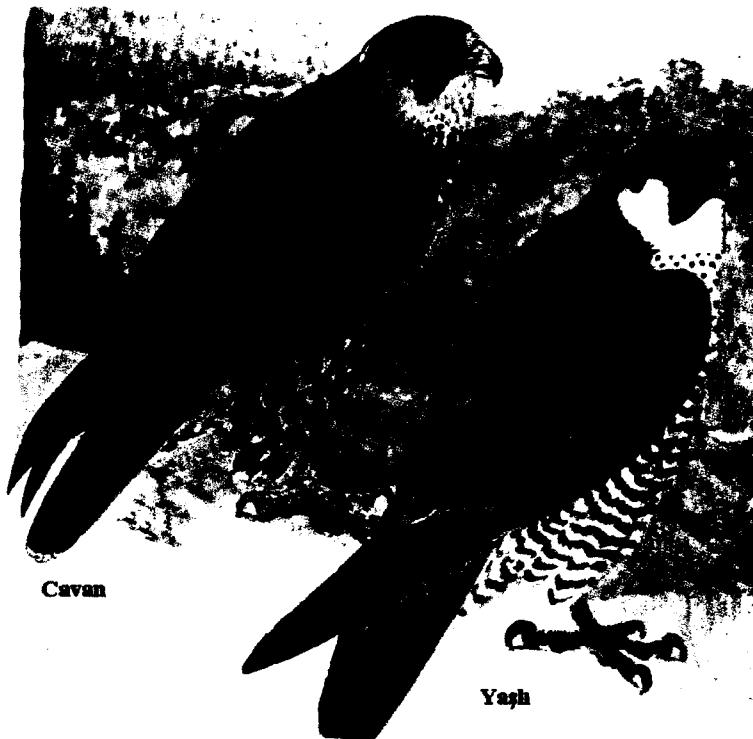
Qısa təsviri: Goyərçindən xeyli iridir (0,8 kq-a qədər). Bel tərəfi, qanadları və quyruğu göyümtüllə çalan boz, qarın tərəfi isə açıq rənglidir və köndələn naxışları var. Döşündəki naxışlar damcı formalıdır. "Bığları" parlaq qara, ayaqları sarıdır [1, 2, 9].

Yayılması: Geniş yayılıb: Avropa, Asiya, Afrika, Avstraliya, Şimali Amerika, Cənubi Amerikanın cənub-qərb hissəsi [9]. Azərbaycanda dağların yüksək qurşaqlarında məskunlaşdır nəsil verir. Oturaq, qışlayan və miqrant populyasiyaları var [2, 7, 8].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Sildirim qayalılarda nəsil verir, amma yemlənmək üçün müxtəlif landşaftlara uçur [2]. Əlçatmaz sildirim qayalarda nəsil verdiyi üçün biologiyası Qafqazda zəif öyrənilib. Fevrallın axırında-

martda yuva sahəsində görünür. Yuvası qayada olur. Eyni yuvadan uzun müddət istifadə edir. Aprel ayında 2-3 yumurta verir, adətən 2 bala böyüdüür [9]. Avqustda pərvaz balaları görünür. Əsas yemi quşlardır: göyərçin, kəklik, ular, qışda ördək, qaz və s. [3]. Şikarını havadan çalıb ovlayır [2].

Sayı: Qafqazda heç vaxt çoxsaylı olmayıb [9, 10, 11, 12]. XX əsrдə sayı fasıləsiz azalıb [2, 4, 5]. Son illərdə nəslinin kəsilməsi qorxusu var [6]. Büyük və Kiçik Qafqazın Azərbaycana məxsus hissəsində nəsil verənlər 10 cütdən çox deyil [6]. Taliş dağlarında nəsil vermir. Qışda Rusiyadan gələn populyasiyanın hesabına nisbətən çox olur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qədim dövrlərdən ovçu quş kimi istifadə edilmiş [9], sonralar ovçuların rəqibi hesab

edilib tələf olunmuş, eyni vaxtda yem bazası zəifləmişdir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbiətin sağlam saxlanılmasında iştirak edir. Qoçaqlıq simvoludur.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və satışı qadağandır. Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına daxil edilib. Qorunan ərazilərdə nəzarət altında saxlanılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunan ərazilərdən kənarda yuva sahələrinə təbiət abidəsi statusunun verilməsi, süni şəraitdə yetişdirilib təbiətə buraxılması, əhalinin qorunmasına geniş cəlb edilməsi.

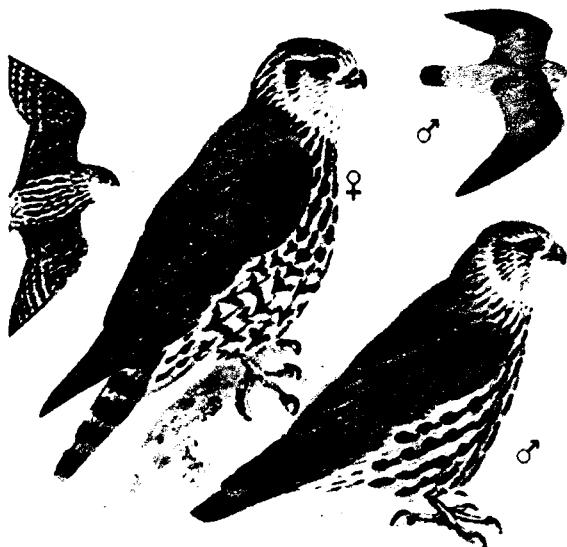
Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 174-176;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 150;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 293;
4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
5. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəсли kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
6. Mustafayev Q.T., Tuayev D. Q. Quşlar // Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı. Bakı, "Işıq" nəşriyyatı, 1989, s. 91-92;
7. Talibov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. I cild, Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 103-104;
8. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 68;
9. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 97-98;

10. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 93;
11. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 53-54;
12. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 117.

40. Ördəktutan qızılquş—*Falco columbarius* Linn., 1758, Merlin

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquşkimilər, Birds of prey)
Fəsilə: *Falconidae* (Qızılquşlar, Falcons)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Qızılquşlar fəsiləsinin kiçik nümayəndələrindən biridir. Qanadları qısadır. Üst tərəfi və başı tündgöy, alt tərəfi isə cizgili ağımtıl-kürəndir. Quyruğu kön-

dələn zolaqlıdır. Dişisinin bel tərəfi qonurdur [2, 7].

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimali Amerikada yayılıb [7]. Qışlamaq üçün Afrikaya köçür. Azərbaycanda aran və dağətəyi rayonlarda olur. Buraya qışlamaq üçün gəlir və buradan miqrant populyasiyası da keçir. Payız köçü sentyabrda-noyabrda, yaz köçməsi isə martda-apreldə olur [2, 3, 5, 11, 12].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Ətrafi açıq sahə ilə əhatə olunmuş seyrək meşələrdə yaşayır [2, 3, 11]. Geniş və sıx qaranlıq meşə massivindən qaçır. Ördəktutdan adlanmasına baxmayaraq əsas yemi xırda quşlar (titrəkquyruq, sərçə, torağay, cüllüt, siğircin və s.) və siçanabənzər gəmiricilərdir [8, 11]. Şikarını alçaqdən uçmaqla (belibağlı kimi) axtarır, yerdən və havadan çalıb götürür. Bəzən ağacvari Şorəngə kolumun dibində gizlənib şikarını pusmaqla ovlayır [1, 7].

Sayı: XX əsrin ortalarına qədər Kür-Araz və Lənkəran düzənliyində, xüsusən də Qızılıağac körfəzi ətrafında çoxsaylı qışlayıb [9, 11, 13, 14]. 1970-ci illərdən başlayaraq ciddi azalıb adı sayılı olub [13]. XX əsrin axırında yanvar-fevral aylarında cəmi 60 quş, bundan 10 il sonra isə 35 quş sayılıb [4, 6, 10, 13].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Aran və tuqay meşələrinin kəskin transformasiyası, zərərli quş bilib tələf edilməsi, texnosferin genişlənməsi və səs-küyün çoxalması, yem obyektlərinin azalması və zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Təbiətin sağlam qalmasında iştirak edir. Siçan yeməklə də fayda verir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac və Qarayazı Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Şirvan, Ağgöl Milli Parklarında və digər Milli Parklarda qorunub saxlanılır. CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:

Qışladığı yerlərdə qalmış tək-tək ağacların qorunub saxlanması (dincəlmə və gecələmə yerləri), əhaliyə ətraflı tanılılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 178-179;
2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 151;
3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 131-132;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
5. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 294;
6. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyatlar" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
7. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrə "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
8. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 135-141;
9. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 94;
10. Мустафаев Г.Т., Садыгова Н.А. Состояние численности соколообразных птиц в Азербайджане // Мат-лы Республ. Науч. Конф. "Современные проблемы биологии". Баку, БГУ, 2001, с. 101-102;
11. Мустафаев Г.Т., Мустафаев А.Г. Влияние антропогенных факторов на хищные птицы // Сб. "Некоторые вопросы и проблемы экол. Азерб. ССР". Баку, БГУ, 1990, с. 57-61;
12. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 55-56;
13. Садыгова Н.А. Мониторинг численности "Краснокнижных" птиц Гобустана // Мат-лы Республ. Науч. конф. "Успехи в биологии". Баку, БГУ, 2006, с. 56-57;

14. Тугаринов А.Я., Козлова Е.В. Зимовка птиц в Талыше // Тр. Аз. ФАН ССР. Серия зоология. Баку, 1935, ТОМ XVIII, с. 29.

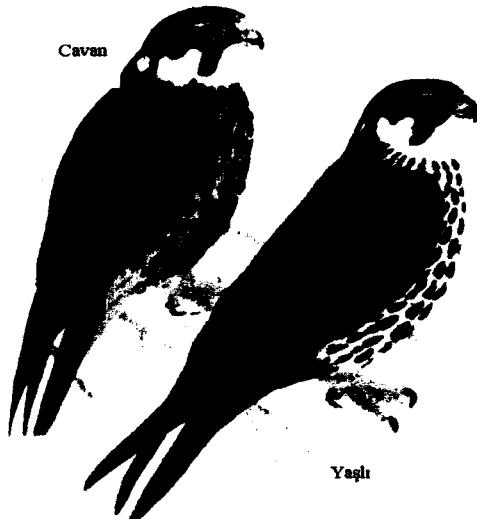
41. Qaragöz qızılqus-Falco subbuteo Linn., 1758, Hobby

Dəstə: *Falconiformes* (Qızılquskimilər, Birds of prey)

Fəsilə: *Falconidae* (Qızılquslar, Falcons)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Göyərçin boydadır. Quyruğu uzundur.

Bel tərəfi tünd-boz, başı qaramtil, qarın tərəfi cizgili açıq rəngli, boğazı ağdır. Quyruğunun altı və "tumanı" kürəndir. "Bığları" aydın görünür [1, 2, 10].

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb [10]. Azərbaycanda ilk yayılması ağac olan hər yeri əhatə edib [2, 3, 9, 12, 13]. Buraya nəsil vermək üçün gəlir. Apreldə-mayın əvvəlində gəlir, oktyabrda köçüb gedir.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Meşədə və hündür ağac

olan köhnə meyvə bağlarında yaşayır. Six meşəni xoşlamır. Kürqıraqı tuqay meşələri və düzənlik meşələri quruyub və qırılıb deqradasiya edildikcə bu yerlərdə nəsil verməkdən məhrum olub [2, 5], əsasən dağətəyi və dağ meşələrində qalıb. May ayında hündür (10-20 m) ağaçda olan qarğı və sağsağan kimi quşların yuvasını zəbt edir, 2-4 yumurta verir, 28 gün kürt yatır, 30-32 gün yuvada bala bəsləyirlər. Kürt yatan ana quşu, sonra isə həm də balaları yemləmək erkək quşun öhdəsinə düşür. Əsas yemi həşərat və xırda quşlardır [2, 10]. Şikarını havadan ovlayır [7].

Sayı: 1930-1940-ci illərə qədər adı sayılı quş olub [8, 11, 12, 13]. Sonralar tədricən yayılma sahəsi kiçilib və populyasiyasının sixlığı azalıb, nadir kateqoriyasına çevrilib [4, 5, 6]. 1999-2000-ci illərdə 240 quş, 10 il sonra isə 130 quş sayılib [13].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrdə və bağlarda hündür ağacların qırılması, pestisidlərdən intensiv istifadə olunması, yem obyektlərinin zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Həşərat yeməsi faydalıdır. Təbiətin sağlam saxlanılmasında iştirak edir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İndiyə qədər "faydalı fauna" adı ilə qorunub [2]. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Yuvası olan ağaçın (hətta quru olsa da) kasılməsi yasaq olmalıdır. Meşənin kənarında və meyvə bağlarında hündür ağaclar (meyvəsiz olsa da) qorunub saxlanılmalıdır.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 176-177;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 150;
3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı,

- "Nasir", 2006, s. 130-131;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya institutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
  5. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 127-133;
  6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
  7. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrə "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
  8. Богданов М. Птицы Кавказа // Тр. Общ-ва естествоиспытателей Казанск Унив-та, 1979, том VIII, вып. 4, с. 42;
  9. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 68;
  10. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 127-133;
  11. Исааков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 94;
  12. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 55;
  13. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 117.

42. Bozqırmuymulu qızılqus—*Falco naumannni* Linn., 1817, Lesser Kestrel

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)
Fəsilə: Falconidae (Qızılquslar, Falcons)

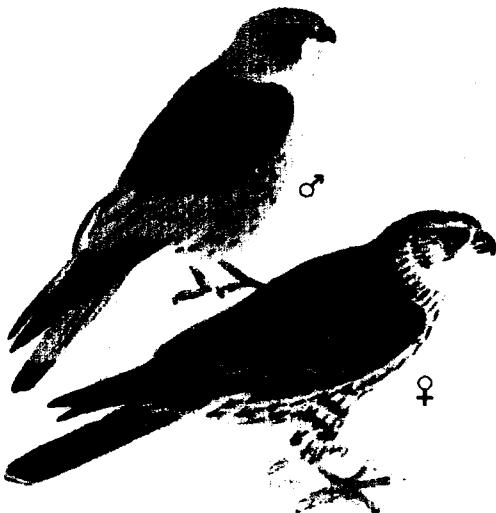
Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Kiçikboylu qızılquşlardan biridir. Erkəyin bel tərəfi qırmızımtıl-kərpic rənglidir (naxışsız), amma başı tünd-göydür. Quyruğunun ucunda köndələn qara zolaq var. Caynaqları ağımtıl-samanı rənglidir. Dişisi yaxın qohumu olan muymuluqızılquşa ("tinnunculus") cəxşayır, təbiətdə fərqləndirmək çətindir. Amma erkəyi aydın fərqlənir [2, 10].

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb [10]. Azərbaycanda düzənlilik və dağətəyi rayonlarda məskunlaşış: 17 ornitocoğrafi sahədən 13-də yayılıb [2]. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir; mart ayında gəlir, avqustda köçüb gedir [6].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Yarğanlarda, qayalarda və əhalinin tikililərində örtülü və yarımortülü şəraitdə nəsil verir. Quraq iqlimli açıq sahələri xoşlayır. Mayın axırlarında nəsil verməyə başlayır. Adətən koloniya əmələ gətirir, hər koloniyada 4-9, orta hesabla 5 yuva olur. Sonra dişi və erkək köməkləşib 28-29 gün küt yatıb bala çıxarır, onları 33-34 gün yuvada bəsləyirlər. Hər yuvada orta hesabla 4 bala olur. İyul ayının axırlarında pərvaz balaları görünür.

[2, 10]. Yemini 65 % həşərat, 30 % siçanabənzər gəmiricilər təşkil edir [2, 5, 7]. Əsas yırtıcıları ilanlardır [3].

Sayı: Yaşama yeri spesifik olduğu üçün geniş ərazinin konkret yerlərinə toplaşır, ona görə də çox görünür [3]. 1950-ci illərə qədər yayıldığı sahələrdə çoxsaylı növ olub [8, 9, 10, 12, 14]. Düzənlik sahələrdə suvarma şəbəkəsi genişləndikcə əsasən qışlaqlarda qalıb [4, 11, 13]. Son 15-20 ildir ki, nadir quşa çevrilib [3, 11]. 1999-2000-ci illərdə aparılmış saygıya görə 500 quş olub [13], 10 il sonra isə 270 quş qalıb. Azərbaycan kimi ölkədə əsas yemi həşərat olan kiçik quş üçün 135 cütün qalması azdır [5, 7, 10].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Xam torpaqların suvarma təsərrüfatı sahəsinə çevrilməsi, aqrar təsərrüfat sahələrində ziyanvericilərə qarşı kimyəvi mübarizə aparılması, yem obyektlərinin azalması və zəhərlənməsi.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Həşərat və siçan yeməklə fayda verir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. İndiyə qədər faydalı fauna adı ilə qorunub. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib [15]. CİTES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Qlobal miqyasda qorunur [3, 5].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunmasına əhalinin daha geniş cəlb edilməsi, koloniyası yaxınlığında pestisidlərdən istifadənin saxlanması, koloniyası ətrafında ilanların azaldılması.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 180-181;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 151-152;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 51-53;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslə kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər

- toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
5. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalar. Bakı, "Elm", 2004, s. 294;
  6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Azərbaycanın qızılquşkimiləri və Qırmızı kitab // "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respub. elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2009, s. 290-292;
  7. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrдə "Biologianın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
  8. Богданов М. Птицы Кавказа // Тр. Общ-ва естествоиспытателей Казанск Унив-та, 1979, том VIII, вып. 4, с. 43;
  9. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Института Зоол. Азерб. ССР. Баку, 1954, том XVII, с. 68-69;
  10. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том I, с. 153-156;
  11. Мустафаев Г.Т., Мустафаев А.Г. Влияние антропогенные факторов на хищные птицы // Сб. "Некоторые вопросы и проблемы экол. Азерб. ССР". Баку, БГУ, 1990, с. 57-61;
  12. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 60;
  13. Садыгова Н.А. Мониторинг численности "Краснокнижных" птиц Гобустана // Мат-лы Республ. Науч. конф. "Успехи в биологии". Баку, БГУ, 2006, с. 56-57;
  14. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск. отд. РГО, Тифлис, 1907, с. 116;
  15. Талыбов Т.Ш. Нахчыван Мухтар Республикасынын Гырмызы китабы. I ъилд, Нахчыван, "Яъям", 2006, с. 105-106.

43. Kərgincək qızılquş – *Erythropus (Falco) vespertinus* Linn., 1766, Red – footed falcon

Dəstə: Falconiformes (Qızılquşkimilər, Birds of prey)

Fəsilə: Falconidae (Qızılquşlar, Falcons)

Statusu: Nadirdir

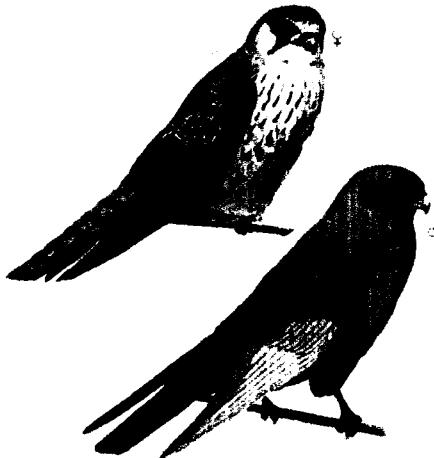
Kateqoriyası: (NT). Təhlükə həddindədir.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Qızılquşların kiçiyidir. Erkəyinin əsas rəngi göydür. Quyruqaltı lələkləri və "tumanı" kürəndir. Ayaqları qırmızımtıldır. Dişisinin başı, boynu və qarın tərəfi kürəndir. Alnı və boğazı ağdır. Həvada asılıqan kimi qalib yem axtarmağı xoşlayır [1]. Səsi sadədir: "ki-ki-ki".

Yayılması: Reproduktiv arealı Avropa və Asiyada yerləşib. Qışlamaq üçün Afrikaya köçür. Azərbaycanda miqrant quşdur. Aran və dağətəyi rayonlarda olur.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Açıq sahələri xoşlayır. Hətta Xəzər sahili yarımsəhra və bozqırarda adı saylıdır. Yem spektrinə müxtəlif onurgasızlar, siçanabənzər gəmiricilər, kərtənkələ və kiçik ilanlar daxildir. Onları havadan baxmaqla tapıb yerdən götürür. Əsas yemi həşaratdır.

Sayı: Həmişə adı sayılı miqrant quş kimi qeyd edilib. Son 10 ildə nadir olub.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Azərbaycanda sayına mənfi təsir edən faktor müəyyən edilməyib.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Həşərat və siçan yeməklə fayda verir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Faydalı quş olduğu üçün qorunur. İUSN, CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Növə dair maarifçiliyi artırmaq məsəhətdir.

Məlumat mənbələri:

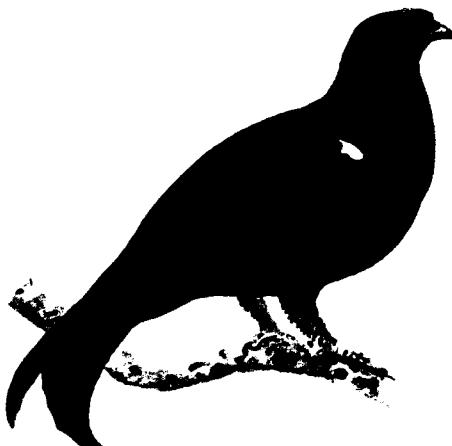
1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 419;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydaları. XXI əsrə "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s.126-132;
3. Мустафаев Г.Т. Влияние антропогенных факторов на хищные птицы. Сборник "Некоторые вопросы и проблемы экологии Азерб. ССР". Баку, 1990, с. 57-61;
4. Садыгова Н.А. Мониторинг численности редких птиц Гобустана. Мат - лы конф "Успехи в биологии" Баку, БГУ, 2006, с. 56-57.

**44. Qafqaz tetrası—*Lyrurus mlokosiewiczi* Tacz.,
1875, Caucasian Black Grouse**

Dəstə: *Galliformes* (Toyuqkimilər, Fowl-like birds)

Fəsilə: *Tetraonidae* (Tetralar, Grouses)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Qafqazda fəsilənin tək növüdür [1].

Qısa təsviri: Erkəyi qara məxməri rəngdə olub, başı, döşü və bel hissəsi yaşıl-parıltılı rəngə çalır. Qanadaltı lələkləri ağdır. Erkək fərdinin quyruğu uzun, ucları aşağı və yanlara əyilmişdir. Gözünün üstündə çılpaq qırmızı ləkə var. Dişilər boz-qəhvəyi rəngdədir, üzəri iri köndələn naxışlı qaradır. Ayaqları qonur, dimdiyi qısa və ucu az əyridir [6].

Yayılması: Qafqazda endem növdür. Azərbaycan ərazisində Kiçik Qafqaz dağlarında-Murovdağ, Zəngəzur, Buzovdağ ərazisində, Büyük Qafqazın Şahnişan, Mələmərc, Mük, Babadağ, Şahdağ, Qızıldağ, Murov, Ağkamal, Dindi yaylalarında və Naxçıvan Muxtar Respublikasında yayılıb. Oturaq yaşayır [1, 4, 5]. Ən çox dağların subalp çəmənliyini xoşlayır.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: 1700-2000 metr hündürlükdə yerləşən tozağacı və ardıc meşələrində, 2100-2600 metr hündürlükdə subalp və alp çəmənliklərində yaşayır. Büyük Qafqazda taxıllar və paxılalı otlar, ardıc və qaragılı bitən ərazilərdə, Kiçik Qafqazda, itburnu və qaragılənin əmələ gətirdiyi kolluqlar əsas yaşayış yeridir. Poliqamdir, 6-12 yumurta verir. Sürü halında yaşayır, erkək fərd ikinci ildə, dişi fərd isə birinci ildə cinsi yetişkənliliyə çatır [1, 5].

Sayı: Azərbaycan ərazisində 1961-1963-cü illərdə 100 hektar ərazidə orta hesabla 24,4 fərd, [4], 1991-ci ilin yanvarında isə 0,9 fərd qeydə alınıb. İlisu Qoruğunda 3,4 fərd, qoruqdan kənar ərazidə 0,2 fərd qeyd olunmuşdur. [3]. Azərbaycanda 100 ha ərazidə ümumi sayı 800-1000 fərd təşkil edib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yuvalarını tülküller dağıdır. İribuynuzlu mal-qara sürüləri yuvaların bir qismini tələf

edir. Çoban itləri tetraları narahat edir. Cüçələrin yumurta-dan yenice çıxdığı vaxtda pis hava şəraiti onlara neqativ təsir edir. Qırğının və belibağının hücumlarına məruz qalır. Güclü sel və yağıntılar da bəzən yuvasını dağıdır [2].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Haqqında kifayət qədər məlumat olmayan, Qlobal və Avropa mühafizə statusuna malik növ kimi qorunur. CITES, Bern konvensiyalarına, TBMİ-nin Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilib. Qorunan ərazilərdə xüsusi nəzarət altındadır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qarlı və uzunmüddətli şaxtalı-buzlu aylarda əlavə yemləndirilməsi, qoruqdan kənarda yuvalama sahəsində mal-qara otarılması və ot çalınması olmasa yaxşıdır. Süni şəraitdə çoxaldılıb təbiətə reintroduksiya edilməlidir. Qanunsuz ovlanması qarşısı alınmalıdır.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi – Aves// Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild. Bakı, "Elm", 2004, s. 296;
2. Птицы СССР. Курообразные и журавлеобразные. Л.: Наука, 1987, с. 248-260;
3. Babayev İ.R., Qəndilov N.K. Qafqaz tətrəsi (*Lyrurus mlokosiewiczi*) və Qafqaz ularının (*Tetraogallus caucasicus*) Böyük Qafqazda müasir vəziyyəti və sayının artırılması yolları // Heyvanlar aləminin öyrənilməsi və qorunması. Akademik M.Ə. Musayevin 75 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, "Elm", 1997, s. 121-123;
4. Xanməmmədov A.İ. Azərbaycanın toyuqkimiləri. Bakı, "Elm", 1972, s. 213;
5. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühüm ornitoloji ərazilərinin indikator növləri. Namizədlilik dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2008, s. 24;
6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, 419 s.

45. Qafqaz uları—*Tetraogallus caucasicus* Pall., 1811, Caucasian Snowcock

Dəstə: *Galliformes* (Toyuqkimilər, Fowl-like birds)

Fəsilə: *Phasianidae* (Qırqovullar, Pheasants)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə həddindədir.

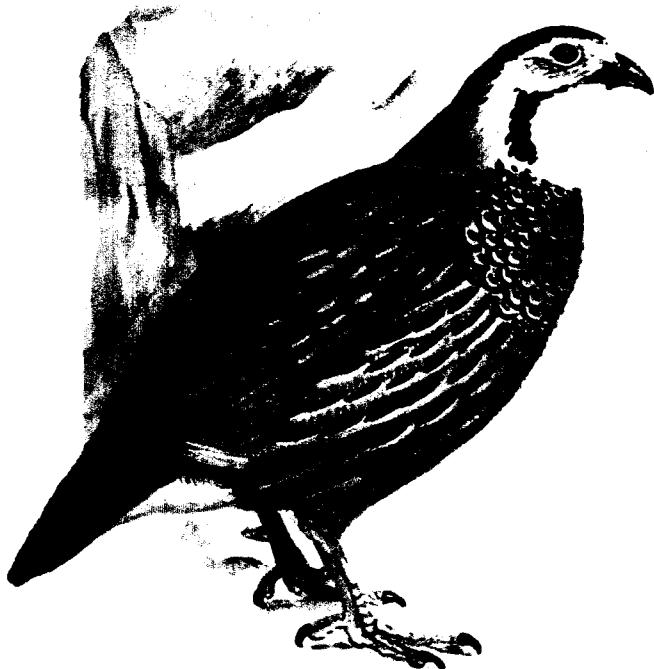
Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 2 növündən biridir. Monotipik növdür.

Qısa təsviri: Başının üstü, yanları, yüyəni və boynunun yuxarı hissəsi bozdur. Boynu kürəndir. Gözünün üstü, qulağının və boynunun yanları ağdır. Belində, döşünün qabaq tərəfində və çinədanı üzərində sarı xətlər vardır. Dimdiyinin əsasında boğazının yanlarına və arxaya doğru tünd-sarı, şabalıdı zolaqlar keçir. Bel hissəsini və quyruğunun üstünü örtən lələklər tünd-bozdur. Dimdiyi açıq-qonurdur. Ayaqları yaşıl-narındır. Bədəninin yanlarında uzununa yerləşən qara, şabalıdı zolaqlar görünür [1, 3].

Yayılması: Büyük Qafqaz üçün endem növdür. Büyük Qafqazın Azərbaycan ərazisinin Malamərc, Mük, Babadağ, Xinalıdağ, Qızıldağ, Şahdağın sildirim qayalı, alp zonasının kserofit bitkili sahələrində yayılıb. Reproduksiyası 2500-3500 m hündürlükdə qeyd edilib. Qışlama dövründə 1800-2000 m hündürlüyə qədər enir [2, 3].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Optimal yaşayış şəraiti axtarışında daima şaquli miqrasiya edir. Çoxlu miqdarda qayalı, daşlıqlı, yarğanlı sahələrin gölməçələr, kolluq, müxtəlif kserofit bitkilər yayılmış əraziləri xoşlayır. Yaz aylarında qar örtüyündən azad olmuş yerlərə toplaşırlar.

Reproduksiya dövründə cüt-cüt yaşamağa üstünlük verir. Əsas hərəkət fəallığı yoxuş boyu olur. Uçmaq üçün hərhansı bir təpəcikdən qanad ələraq qalxır, eniş istiqamətində süzür. Monoqamdır. Erkəklər 2 yaşında cinsi yetişkənliyə çatır [4]. Kürtyatmada, balaların yemləndirilməsində və "tərbiyəsində" ancaq dişi fərd iştirak edir. Dağın cənub, cənub-qərb, cənub-şərqi ekspozisiyasında qaya çıxıntısı altında çuxur qazmaqla yuva qurur. Yuvanın dibi mamır, quru ot və tüklə döşənir. Yuvada 5-8 yaşıl-göy rəngli yumurta olur. Kürtyatma müddəti 28 sutka davam edir. Üç həftəlik cüçələr 10-30 metr məsafəyə uça bilir.

Sayı: Reproduksiya dövründə optimal yuvalama ərazilərində hər 10 km^2 sahəyə 12-31,5 fərd düşür. Alp çəmənliyində populyasiyاسının sıxlığı orta hesabla yazda 10 km^2 sahəyə 8,2, payızda 13,9 fərd düşür. Azərbaycanda

ümmümi sayı 800-1000 fərd təşkil edir [5].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yazda yüksək dağlarda havanın orta temperaturunun aşağı olması nəticəsində qar örtüyü gec əriyir. Quşların çoxalması gecikir. Son nəticədə dişi fərdlərin çoxu nəsil vermir. Qışdan zəif çıxmış qartalın, yırtıcıların hücumlarına məruz qalır. Çoban itləri narahatçılıq yaradır. Qanunsuz ov edən də olur.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabına, CİTES və Bern konvensiyalarına daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Çoxalma dövründə həmin ərazilərdə mal-qaranın otarılması və ot çalınması yasaq edilməlidir. Çox şaxtalı və qarlı illərdə əlavə yemləndirilməsi məsləhətdir. Volyerdə çoxaldılıb təbiətə buraxılması (repatriasiya) sınaqdan çıxarılmalıdır.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, s. 156;
2. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi – Aves// Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalilar. III cild. Bakı, "Elm", 2004, s. 304;
3. Мусаев А.М. Поведение Кавказского улара в гнездовой период. // в кн. Прикладная энтомология. III том. Москва, 1983, с. 185-186;
4. Мусаев А.М. , Тихонов А.В. Некоторые звуковые сигналы Кавказского улара в гнездовой период. // Орнитология, 1984, № 19, с. 206-208;
5. Babayev İ.R., Qəndilov N.K. Qafqaz tetrası (*Lyrurus mlokosiewiczi*) və Qafqaz ularının (*Tetraogallus caucasicus*) Böyük Qafqazda müasir vəziyyəti və sayının artırılması yolları // Heyvanlar aləminin öyrənilməsi və qorunması. Akademik M.Ə. Musayevin 75 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, "Elm", 1997, s. 121-123.

46. Xəzər uları—*Tetraogallus caspicus Gm.*, 1876, Caspian Snowcock

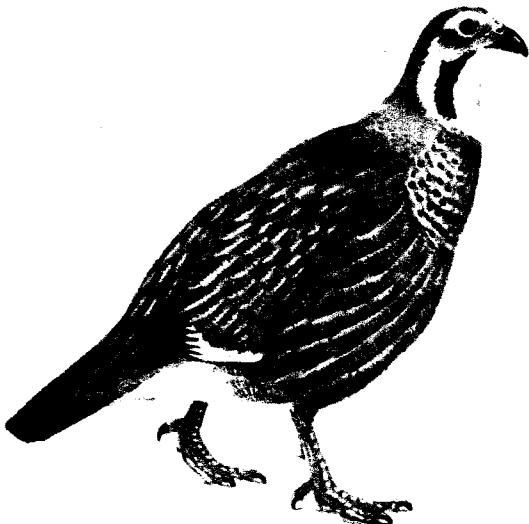
Dəstə: *Galliformes* (Toyuqkimilər, Fowl-like birds)

Fəsilə: *Phasianidae* (Qırqovullar, Pheasants)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Kritik təhlükə altındadır, nəslinin kəsilmə təhlükəsi yaranıb.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 2 növündən biridir.

Qısa təsviri: Başının üstünün və boynunun lələkləri bozdur, boğazı qabaqdan ağdır. Belinin qalan hissəsi boz olub, pas rənginə çalır. Çalma lələkləri ağ, ucları tünd-qonur rəngdədir. Çinədanı, döşünün ön hissəsi maviyə çalan boz rəngdədir, bədəninin yanları kürən tünd rəngdə olub, uzununa zolaqlıdır. Qanadının üst örtük lələkləri dalğavar pas rənglidir. Dimdiyi mavi rəngə çalır. Ayaqları sarımtıl-narınçı, qüzehcəsi tünd-qəhvəyi rəngdədir [1, 2].

Yayılması: Kiçik Qafqazın Dəlidağ, Murovdağ, Qarağ, Küküdağ subalp qurşağında və Naxçıvanda bitkiləri

qismən az olan qayalıqlarda yaşamağa üstünlük verir. Nəsil vermək üçün 2600-3000 m yüksəkliyə qədər qalxır. Qışda isə 1800-2500 m aşağılara qədər enir [1, 2, 4, 5].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Qış mövsümündə Azərbaycanın Dəlidağ, Murovdağ, Qarabağ, Küküdağ yaylasının cənub yamaclarında, buzlaqların yaratdığı axmaz və kiçik çayların kserofit bitkilərlə örtülümiş sahələrində olur. Six otlaq yerləri xoşlamır. Qar örtüyü az olan aylarda miqrasiya etmir. Qışda kiçik sürürlər əmələ gətirir. Reproduktiv dövrdə cütlərə ayrıılır. Yarğanlı sahələrdə yaşamağa üstünlük verir. Monoqamdır. Cüçələr yumurtadan çıxdıqdan sonra erkək fərd yuva ərazisini tərk edir. Cənub-şərq, cənub-qərb ekspozisiyasında qayalar altında və ya qaya taxcasından yuva qurur. Hər yuvasında 5-12 ədəd üzəri zeytuni-qonur rəngli və qara ləkəli yumurta olur. Kürt yatması 20 gün davam edir. Cüçələr yumurtadan çıxandan az sonra yuvanı tərk edir və bir daha qayıtmırlar. Üçüncü həftədən başlayaraq qanadlarını yanlarına çırpır. Üç aylığında yaşı fərdin ölçülərinə çatır [1, 3].

Sayı: Müqayisə üçün az məlumat var. Son 20 ildə Kiçik Qafqaz münaqişə ərazisi olduğuna görə hazırlı sayı haqqında məlumat yoxdur. A.İ.Xanməmmədov [4] yazar ki, hər 1000 hektar əraziyə 135 quş düşür. Hal-hazırkı dövrdə Azərbaycanda Naxçıvan MR də daxil edilməklə cəmi 250-300 quş qeydə alınıb [5].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Xəzər ularının çoxalmasına iqlim amillərinin təsiri ətraflı öyrənilməyib. Çoxaldığı ərazilərdə tülkünün və başqa yırtıcıların hücumlarına məruz qalır. İri və xirdabuynuzlu mal-qaranın otarılması və çoban itləri sayına mənfi təsir edir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabına, Avropada həssas növ statusuna, CITES, Bern konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Reproduksiya yerlərində mal-qaranın otarılması yasaq edilməlidir. Yerli əhali arasında qorunmasına dair təbliğat aparılmalıdır. Volyerdə çoxaldılıb öz yerlərinə reintroduksiya edilməlidir (repatriasiya).

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi – Aves// Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild. Bakı, "Elm", 2004, s. 304;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 156;
3. Птицы СССР. "Кураобразные и журавлеобразные". Л.: Наука, 1987, с. 95-99;
4. Xanməmmədov A.İ. Azərbaycanın toyuqkimiləri. Bakı, "Elm", 1972, 213 s.;
5. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühüm ornitoloji ərazilərinin indikator növləri. Namizədlik dissertasiyasının avtoreferati. Bakı, 2008, s. 24.

47. Adı turac-*Francolinus francolinus* Linn., 1766, Black Francolin

Dəstə: *Galliformes* (Toyuqkimilər, Fowl-like birds)

Fəsilə: *Phasianidae* (Qırqovullar, Pheasants)

Statusu: Nadirdir.

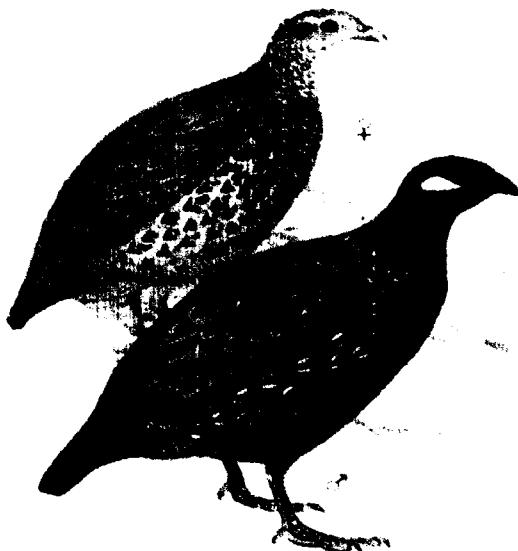
Kateqoriyası: (NT). Təhlükə həddinə yaxın olan növdür.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Başının üstü qızılı-boz, alnı qaramtlı, təpə və peysər lələklərinin kənarları pas rəngli qonur, boğazlığı isə şabalıdı rəngdədir. Qulaqlarını ağ lələklər örtür. Döş və qarın hissəsi qaradır, qarnının aşağı hissəsi tünd-sarıdır.

Qanad lələkləri tünd qonur, qıycin lələkləri bozdur. Belində lələklərin uc tərəfi qaradır, dibində köndələn ağ zolaqlar var. Ayaqları sarı-qırmızımtıl rəngdədir. Dişi quşun üst tərəfi erkəyə nisbətən solğundur, başı zəif qonur, boynunda şabalıdı rəngli zolaq var. Hər ikisinin dimdiyinin əsası solğun-sarıdır [1].

Yayılması: Yaxın Şərqdə və Asiyada yayılıb. Azərbaycanda Kür-Araz ovalığında və Lənkəran düzənlilikdə məskunlaşışib. Kür, Alazan, Qabırri çayları boyu kol cəngəlliklərində yayılıb. Oturaq quşdur [3].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kolluq və otluq cəngəlliklərində, qamış cəngəlliklərinin açıq sahələri ilə növbələşən yarımquru ərazilərində yayılıb. Antropogen landşaftlardan bağ və üzümlüklərdə, dənli bitkilər əkilmiş sahələrin kənarlarında rast gəlinir. Su hövzələrinin kənarlarında cəngəlliklərlə açıq sahələrin növbələşdiyi ərazilərdə qeyd edilib. Yaşıl cücertilər, giləmeyvə, bitki toxumları və cüçüləri yeyir. Monoqamdır (cüt-cüt). Çox sürətlə qaçır və gizlənir, çox qorxu hiss etdikdə qanadlarını yanlarına vurmaqla

şaquli istiqamətdə uçur. Cüçələrin qayğısına hər iki fərd qalır. Yuvasını torpaq üzərində çuxur şəklində sıx hündür otlar və ya kolların altında qurur. Yuvada qonur-zeytuni rəngdə 5-9 ədəd yumurta olur. Dişi fərd 20-21 gün kürt yatır. Bir yaşında cinsi yetişkənliyə çatır [2, 4].

Sayı: Azərbaycanda çox kütləvi ov quşu olub. 1958-1966-ci illərdə 100 km² sahəyə 800-3200 quş düşürdü [1, 5]. 1987-ci ildə İ.R. Babayev [3] turacın ən çoxsaylı populyasiyasının Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu ərazisində olduğunu və 100 hektar əraziyə orta hesabla 127 fərdin düşdüğünü bildirir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının ərazisində 5000-7000 turac yaşayır. Lakin əsas populyasiyası Qızılağac Qoruğunda qalib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Çox yüksək reproduktivlik xüsusiyyətlərinə baxmayaraq qış mövsümündə qarlı-şaxtalı günlərdə kütləvi məhv olur. Qızılağac Qoruğunda çoxalma dövründə qaban sürünləri, çäqqal, porsuq, boz qarğa turac yuvalarını dağdırırlar. Ölçüsündən asılı olmayaraq bütün ornitofaq quşların hücumlarına məruz qalır. Mal-qaranın otarılması, otçalma və qanunsuz ovlama halları sayını azaldır. Ziyانvericilərə qarşı kimyəvi mübarizə və qanunsuz ovçuluq turaca çox mənfi təsir edir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Avropada sayı az olan növ (D) statusuna, eyni vaxtda Bern konvensiyasına və Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qarlı-şaxtalı günlərdə nəzarət altında əlavə yemləndirilməsi vacibdir. Qar örtüyü nisbətən az olan ərazilərə reintroduksiya yaxşı olar. Əsas reproduksiya ərazilərində ot çalınmasın, ləngidilməsi məsləhətdir. Qanunsuz ovlamasına qarşı tədbir sərt olmalıdır.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi - Aves// Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild. Bakı, "Elm", 2004, s. 297-298;
2. Musaev A.M., Babaev I.R. Изучение биологии турача и тальышского фазана для управления при разведении в неволе // Зоокультура ценных и редких птиц и зверей. Сборник научных трудов. М., 1989, с. 31-35;
3. Babaev I.R. Редкие и исчезающие птицы Ленкоранской природной области и пути поддержания их численности. Автореферат на соиск. степени канд. биол. наук. Москва, 1990, с. 25;
4. Musayev A.M. Ətraf mühit amillərinin turacın (*Francolinus francolinus*) yumurtlama dövründə davranışına təsiri // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I cild. Bakı, "Elm", 2008, s. 690-695;
5. Xanməmmədov A.İ. Azərbaycanın toyuqkimiləri. Bakı, "Elm", 1972, 213s.

**48. Boz çiltoyuq—*Perdix perdix* Linn., 1758,
Grey Partridge**

Dəstə: *Galliformes* (Touqkimilər, Fowl-like birds)

Fəsilə: *Phasianidae* (Qırqovullar, Pheasants)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (NT). Təhlükə həddinə yaxındır.

Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Erkək və dişi fərdin rəngi oxşardır. Başı qonur, boynu boz, beli və qurşağı qəhvəyi-bozdur. Dimdiyi zəifdir, gözlərinin ətrafi pas rəngli lələklə örtülüdür, qanadları gödək, dairəvi, quyruğu qıсадır. Qarın hissəsində şabalıdı rəngdə, nal şəklində ləkə var. Bədəninin yanlarında açıq-qəhvəyi rəngli köndələn yerləşən zolaqlar var. Dimdiyi boz, ayaqları yaşıl-bozdur [2].

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb. Azərbaycanın Şimal-Şərqində yayılması Dağıstan sərhəddinə qədər uzanır, Cənub-Şərqdə Şabrandə qurtarır. Böyük Qafqazın cənub ətəklərində Şəki rayonu ərazisindən başlayıb Şamaxiya qədər yayılıb. Mingəçevir su anbarının

ətrfarındaki bozqır qurşağından Ağstafa rayonu ərazisinə qədər müşahidə olunur. Naxçıvanın Nehrəmdağ mühüm ornitoloji ərazisində yaşayır. Talişda yalnız Zuvandda qey edilib. Oturaq quşdur [1, 4, 5].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Hündür six otlar və kollar arasında yaşamağa üstünlük verir. Oturaq quş olmasına baxmayaraq, fəsillər üzrə yerini dəyişir. Qarın əridiyi aylarda 2500 metr yüksəkliyə qədər qalxır, qış aylarında qarın yağması ilə əlaqədar olaraq dağətəyi ərazilərə enir. Dənli bitkilər əkilən sahələr ilə bozqır sahələrinin növbələşdiyi ərazilərdə yaşamağa üstünlük verir [1, 4]. Kiçik sürülər (5-20) əmələ gətirir. Çoxalma dövründə cüt-cüt yaşayır. Monoqamdır. Reproduksiya dövründə xoruz quş yuva sahəsini qoruyur. Balaçixarma dövründən başlayaraq erkək fəndlər cüçələrin gəzdirilməsində və qorunmasında fəal iştirak edir. Lakin əsas çətinlik dişi fərdin üzərinə düşür. O, yuvasını torpaq üzərində, six otlar arasında qurur, yuvanın dibini quru ot və yarpaqlarla

döşeyir. Yumurtaları qonur-qum rəngindədir. Yuvada yumurtaların sayı 4-28 arasında dəyişir. Adətən hər yuvada 12-18 yumurta olur. Kürt yatması 21-26 gün davam edir. Bir sutka ərzində yumurtaların hamisindən cüçələr sinxron çıxırlar. Onlar quruyan kimi yuva ərazisini tərk edirlər. 12-14 sutkaliq cüçələr 25-30 metr məsafəyə uça bilir. Onlar bir yaşında cinsiyət yetişkənliyə çatır [3, 4].

Sayı: Boz çiltoyuğun müasir sayı 100 hektar sahədə 4-5 fərddən çox deyil. Azərbaycan Respublikası ərazisində ümumi sayı 2000-5000 arasında dəyişir [1, 3, 4].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qarlı-şaxtalı günlərdə zəifləmiş quşlar kütləvi məhv olur. Xirdabuynuzlu heyvanların coxsayılı sürüləri bu quşun əsas yemi olan acı yoncanın toxum və gövdəsini yeyir. Qoyun sürülərini müşayiət edən itlər quşları yemlənmə və daldanacaq yerlərindən uzaqlaşdırır. Ornitofaq quşlarının, tülkü, it və pişiklərin hücumlarına məruz qalır. Lakin ən çox mənfi təsir edən qanunsuz ovçuluqdur.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Avropada təhlükəyə həssas növ kimi (VU) qorunur. Bern konvensiyasına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qarlı-şaxtalı günlərdə ciddi nəzarət altında əlavə yemləndirilməsi pis olmaz. Qar örtüyü davamsız və az olan ərazilərə reintroduksiyası məsləhətdir. Alaq cəngəlliliklərinin yandırılmasına qarşı ciddi mübarizə aparılmalıdır.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi - Aves// Azərbaycanın heyvanlar aləmi. Onurğalılar. III cild. Bakı, "Elm", 2004, s. 305;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı,

- “Çaşioğlu”, 2004, s. 158;
3. Птицы СССР. “Курообразные и журавлеобразные”. Л.: Наука, 1987, с. 24-39;
  4. Мусаев А., Гусейнов Р. Факторы среды в поведении насиживающего кеклика (*Alectoris chukar*) // Труды Международной конф. “Горные экосистемы и их компоненты”. Москва, 2007, ч. 2, с. 180-182;
  5. Məmmədov A.F. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühüm ornitoloji ərazilərinin indikator növləri. Avtoreferat. Bakı, 2008, s. 14.

49. Səhra balakəkliyi-*Ammoperdix griseogularis* Brandt., 1843, See-see Partridge

Dəstə: *Galliformes* (Toyuqkimilər, Fowl-like birds)

Fəsilə: *Phasianidae* (Qırqovullar, Pheasants)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

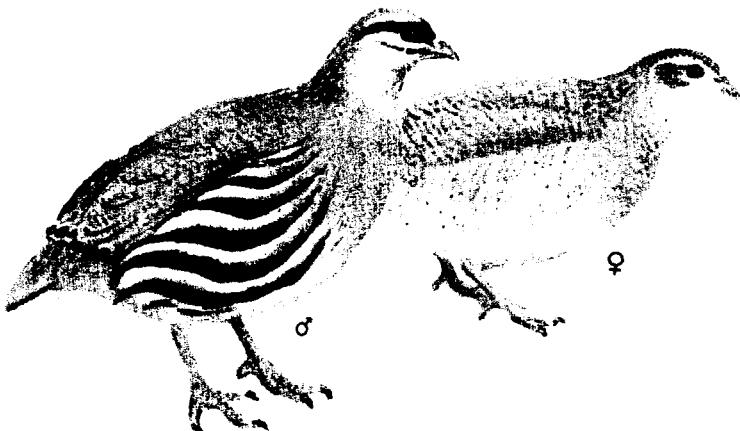
Genefond əhəmiyyəti: Regionda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Kəklikdən kiçikdir (200 q.). Gözlərindən boynuna uzanan ağ zolağın üstündən qara “qaş” uzanır. Bədəninin yanlarında bel tərəfdən aşağıya və önə doğru qəhvəyi-qara zolaqlar çəpinə uzanır. Toyuğunda bu zolaqlar aydın deyil. Səsi zəif-“ti-pi, ti-pi”, bəzən isə bərk çıxır-“kvak-kvak-kvak” [1].

Yayılması: Ön Asiyada və Cənubi Qafqazda yayılıb. Azərbaycan Respublikasının ərazisi (Naxçıvan MR) bu növün arealının qərb kənarını təşkil edir. Hələlik əsasən İlandağ massivində və Gilyançay vadisində olur. Oturaq quşdur [1].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Səhra landşaftlı alçaq dağlıqda məskunlaşır. Bitki örtüyü zəif olan, duraq iqlimli seyrək qayaların çıraqlı yamaclarında qayanın çıxıntısı altında (yerdə) sadə yuva düzəldir. Azərbaycanda biologiyası zəif öyrənilib [1]. Çoxlu qayalar olan yamacı xoşlamır. Suya yaxın olan sahələrdə məskunlaşır. Monoqamdır. May-iyun

aylarında 8-12 yumurta verir. Sərçə boyda cüçələrinə iyulda və avqustda rast gəlinir. Ona görə ki, reproduksiya dövrü uzun çəkir. Təhlükə olanda uçmağı yox, gizlənməyi xoşlayır [3]. Əsas yemi səhra bitkilərinin vegetativ hissəsindən və toxumundan ibarətdir. Həşərat da yeyir.

Sayı: Populyasiyanın sıxlığı aşağıdır. Xoşladığı biotop az olduğu üçün ümumi sayı azdır. İyun ayında 6 km^2 sahədə 5 quş qeyd edilib [2].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qanunsuz ovlanma halları, ev heyvanları və çobanlar tərəfindən yuvasının dağıdılması, növün yeni yaşayış yerində yaşamaq çətinlikləri, tülkünün və ilanların çox olması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır, Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına daxil edilib, yasaqlıqlarda nəzarət altında saxlanılır [2].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Nəsil verdiyi lokal yerlərin təbiət abidəsi elan edilməsi, ekoloji maarifçiliyin gücləndirilməsi, İlandağ sahəsinə yasaqlıq statusunun verilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşılıoğlu", 2005, s. 157-158;
2. Talibov T.H. Səhra balakəkliyi-Ammoperdix griseogularis Br. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı, 1-ci cild. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 109-110;
3. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.) Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1952, том IV, с. 149-153.

50. Qafqaz qırqovulu—*Phasianus colchicus colchicus* Linn., 1758, Caucasian Pheasant

Dəstə: *Galliformes* (Toyuqkimilər, Fowl-like birds)

Fəsilə: *Phasianidae* (Qırqovullar, Pheasants)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (II-EN). Təhlükə altındadır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 1 növüdür, 2 yarımnövü var.

Qısa təsviri: Ev toyuğu boydadır (950-1300 q). Xoruzunun rəngi çox parlaq və əlvandır: qırmızı, qızılı, kürən, qara, ağ, göy, yaşıl qarışığıdır. Quyruğu uzun və pazvaridir, bənövşəyi-mis rənginə çalan sarı-qonurdur. Gözlərinin ətrafi lələksiz qırmızı dəridir. Talış qırqovulundan fərqli olaraq qarın tərəfinin tutqun rəngi ön hissədən yaşıl rəng ilə məhdudlaşdır. Toyuğunun rəngi solğundur [2].

Yayılması: Kiçik Asiyada və Cənubi Qafqazda (Talış meşələrindən başqa) düzənlik və dağətəyi rayonlarda yayılıb [1, 3, 4].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Kolluqda, kol yaruslu məşələrdə, alaq cəngəlliyyində və qarğıdalı tarlasında yaşayır. Suya yaxın yerləri xoşlayır. Oturaqdır [3, 6, 7]. Yerdə kol bitkilərinin dibində sadə yuva düzəldib 8-12 ədəd yaşıl çalarlı qonur yumurta verir, 23-25 gün kürt yatıb cüce çıxarıır (toyuğu). Cücelər 45-50 gün ərzində pərvaz olurlar. Bitki

(58 %) və həşərat (42 %) yeyirlər [1, 5].

Sayı: 1950-ci illərə qədər kütləvi ov quşu olub (400000 quş) [1]. Sonralar azalıb və yayılma sahəsi kiçilib. 1949-cu ildən 1965-ci ilə qədər sayı 2,5 dəfə azalıb [1]. Kür-Araz ovalığında, Lənkəran düzənlilikdə, o cümlədən, Qızılıağac Qoruğunda, Samur-Şabran düzənlilikdə, Naxçıvan Arazboyu düzənlilikdə nəslə kəsilib. Büyük və Kiçik Qafqazın dağətəyi rayonlarında da əsasən qoruq və yasaqlıqlarda qalıb [3].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qədim dövrlərdən başlayaraq ov quşu kimi təqib edilməsi, yuvası yerdə olduğu üçün tülkü, çäqqal, vəhşi pişik, ilan kimi yırtıcılar tərəfindən tələf edilməsi, bəzək quşu kimi dirisindən və müqəvvəvasından geniş istifadə olunması, kolluq və cəngəlliliklərin qırılması, yandırılması və təsərrüfat sahəsinə çevrilməsi, pestisidlərdən geniş istifadə olunması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Bəzi qoruqlarda və Qusar, Şəki, Uludüz

Yasaqlıqlarında qorunub saxlanılır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:
Qanunsuz ovçuluğa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, kolluqların və alaq cəngəlliklərinin yandırılmasının aradan qaldırılması, qırqovul yaşayış kolluqların qırılmasına qarşı tədbir görülməsi, yaşadığını əsas yerlərdə çapqal və tülkü kimi yırtıcı heyvanların sayının azaldılması, Əyricədə qırqovul çoxaltma məntəqəsinin bərpa edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Xanməmmədov A.İ. *Galliformes*-Toyuqkimilər dəstəsi. Azərbaycanın toyuqkimiləri. Bakı, "Elm", 1971, s. 71-99;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 159-160;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 298-301;
4. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 137-138;
5. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с.289-293;
6. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Изв. Кавказск.отд. РГО, Тифлис, 1907, с.113-114.

51. Talış qırqovulu-*Phasianus colchicus talischensis* Lorenz, 1988, Talishian Pheasant

Dəstə: *Galliformes* (Toyuqkimilər, Fowl-like birds)

Fəsilə: *Phasianidae* (Qırqovullar, Pheasants)

Statusu: Nadirdir.

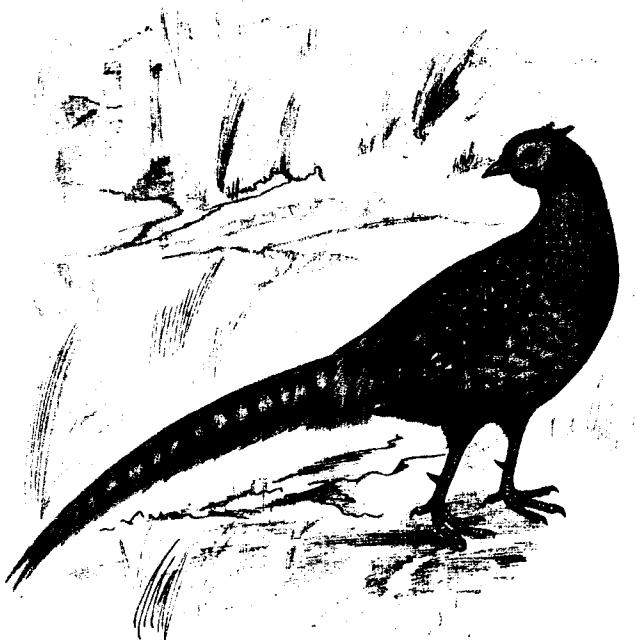
Kateqoriyası: (CR). Kritik vəziyyətdədir. Xüsusi mühafizə tədbirləri görülməsə nəslə kəsilə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Növün 2 yarımnövündən biridir.

Qısa təsviri: Quyruğu uzundur. Erkəyi çox parlaq rəngdədir və çinədanını örtən lələklərin ucu oyuqdur,

onun rəngli haşiyəsi Zaqafqaziya qırqovuluna nisbətən dardır. Dişisi boz-şabalıdı rəngdə olub, üzərində tünd ləkələr vardır. Erkəyinin oxuması 5-6 aylıq ev xoruzunun banlamasını xatırladır.

Yayılması: XX əsrin 50-ci illərinə qədər Lənkəran ovalığında, Salyan düzənlilikində [1, 2] və Talyış dağlarının ətəklərində yayılması göstərilib. İndi isə yalnız Talyış dağlarının orta və aşağı qurşaqlarında qalıb [3, 4]. Azərbaycandan kənardı bu yarımnövün yayıldığı ərazi İranın Xəzər sahili əyalətlərini əhatə edir [6].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Taxıl sahələrinə və üzüm plantasiyalarına yaxın talalarla növbələşən keçilməz kolluqlarda yaşayır. Oturaqdır, gündüz fəal olur. Bir yaşında cinsiyət yetişkənliyinə çatır. Poliqamdır. Aprel ayında cütlər əmələ gətirir. Yuvasında 9-21 yumurta olur, 21-24 gün kürt yatır. Mayın ikinci yarısında və iyunun

əvvəllərində körpə cüçələri müşahidə edilir. Həşərat, bitki toxumları, meyvə və giləmeyvə yeyir.

Sayı: 1892-ci ildə Sara adasında sayı minlərlə, 1897 və 1935-ci illərdə həm Sara adasında, həm də Lənkəran ovalığında çoxsaylı olmuşdur [1, 2]. 1962-ci ildə Sara (Nərimanabad-II) qəsəbəsinin ətrafindakı kolluqlarda qırqovula tək-tək hallarda təsadüf edilib [3], sonralar isə Lənkəran ovalığında nəslə tamam kəsilib. 1982-ci ildə Talyışın orta və aşağı dağ qurşağında yazda 105, payızda 235 [4], 1993-1995-ci illərdə yazda 25-31, payızda 150-152, 2003-2005-ci illərdə yazda 5-7, payızda 24-33 fərd olub [5].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kolluqların qırılması, səciyyəvi yaşayış yerlərində həddindən artıq heyvan otarılması, ot çalınması, qanunsuz ovlanması, yırtıcılardan çäqqalın (*Canus aureus*) sayının artması neqativ təsir edir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Azərbaycanın Qırmızı kitabına (1989) və Bern konvensiyasına daxildir. Yaşayış yerlərinin cüzi bir hissəsi Hirkan Milli Parkında və Hirkan Dövlət Yasaqlığında yerləşir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Talyışda Orandçayın aşağı axınında Orandçay-Lənkərançay Yasaqlığının yaradılması, Astaraçayın aşağı axınına həmsərhəd ərazilərdəki kolluqların təbii abidə edilməsi, süni şəraitdə çoxaldılıb yaşayış üçün səciyyəvi olan biotoplara reintroduksiyası, qanunsuz ovlanması qarşı ciddi mübarizə aparılması, yaşadığı biotopların ətrafında taxıl bitkilərinin əkininin genişləndirilməsi və kənd təsərrüfatı üçün yararlı olmayan sahələrdə çaytikanı, dərgil, böyürtkən kolluqlarının əkilməsi məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Шавров Н.Н. Остров Сара. Строение, особенности, флора и фау-

- на. Тифлис, 1909, с. 25;
2. Тугаринов А.Д., Козлова Е.В. Зимовка птиц в Талыше // Тр. Аз. ФАН ССР, Зоол. серия. 1935, т. XXIII, с. 37-38;
  3. Доброхотов В.П. Современное состояние зимовки птиц в Кызыл-Агачском заповеднике // Орнитология, Изд-во МГУ, 1963, вып. 6, с. 355-359;
  4. Бабаев И.Р. Распространение и численность Талышсакого фазана (*Phasianus colchicus talischensis Lorenz*) ВИНИТИ, № 4655-87:181;
  5. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir quşların növ tərkibi, sayı və say dinamikası // Zoologiya Institutunun əsərləri. XXVIII cild. Bakı, "Elm", 2006, s. 562-563;
  6. Mansoori J.A. Guide to the birds of Iran. Farzaneh. Tehran, 2008, pp. 513 1-15.

52. Boz durna—*Grus grus* Linn., 1758, Common Crane

Dəstə: *Gruiformes* (Durnakimilər, Gruiiformes)

Fəsilə: *Gruidae* (Durnalar, Granes)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Mənfi təsirlərdən kritik vəziyyətdədir. Xüsusi mühafizə tədbirləri görülməsə nəslə kəsilsə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 2 növündən biridir.

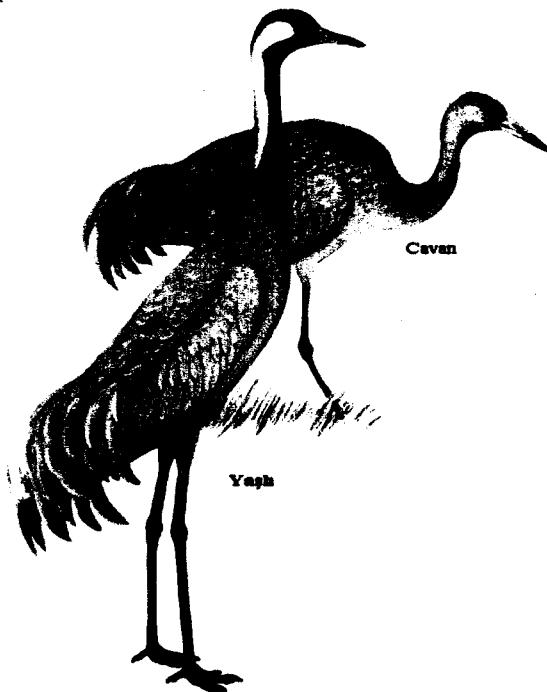
Qısa təsviri: Ümumi rəngi bozdur. Boğazı, boynunun aşağı hissəsi və başının yuxarı hissəsi qaradır. Uçuş vaxtı boynunu və ayaqlarını düz uzadır. Peysəri çıldaqdır, qırmızı rəngdədir. Ayaqları qaradır. Uçuş vaxtı durna dəstələri üçbucaq əmələ gətirirlər [7].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [7]. XX əsrin 70-ci illərinə qədər Azərbaycanda həm qışda, həm də köç vaxtı olub [3, 5, 6]. Hazırda ancaq köç vaxtı olurlar (Böyük və Kiçik Qafqazda, Naxçıvanda, Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında, Talış dağlarında) rast gəlinir.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Bataqlıq, yarımsəhra və çəmənliklərdə yaşayır. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda

ancaq miqrasiya dövründə müşahidə olunur [5, 7]. Bitkilərlə, həşəratlarla, qurbağalarla, siçanabənzər gəmiricilərlə və s. ilə yemlənir [5].

Sayı: XX əsrin 50-ci illərinə qədər Ağgöl ətrafında hər il 100-ə qədər fərdi qışlayıb [1]. 1958-ci ilin oktyabr ayında Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 500 [2], 10. IX. 1974-cü ildə 36 [4], 15. X. 2001-ci ildə Mingəçevir su anbarının Şimal sahil zolağında 11 fərdi [6] qeydə alınıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: XX əsrin 70-ci illərinə qədər su-bataqlıq biotoplarının qurudulması, yarımsəhraların kənd təsərrüfatı bitkiləri altında intensiv istifadə edilməsi durnanın sayına neqativ təsir edib.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması

qadağandır. Dövlət Təbiət Qoruqlarında, Milli Parklarda və yasaqlıqlarda qorunur. Bonn, Bern, Ramsar konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Mahmudçala-Ağçala göllərinə yasaqlıq statusunun verilməsi və ətrafındakı yarımsəhralarda payızlıq dənli bitki əkininin genişləndirilməsi, növün qorunmasının fəal təbliği lazımdır.

Məlumat mənbələri:

1. Верещагин Н.К. Зимовка и промысел водоплавающей птицы в Азербайджане // Труды Института Зоологии. Баку, 1950, том. XIV, с. 186;
2. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Материалы по орнитологии Кызыл-Агачского Заповедника // Тр. Заповедников Азербайджана, 1965, вып. 1, с. 25-26;
3. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Gruiformes-Durnakimilər // Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild. "Elm", 1977, s. 194-195;
4. Воробьева Т.Д. Материалы по миграции птиц в Кызыл-Агачском Заповеднике // Природная среда у птиц побережий Каспийского моря и прилегающих низменностей. Тр. Кызыл-Агачского Заповедника., вып. 1., Баку, 1979, с. 41-61;
5. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Baki, "Elm", 2000, s. 73;
6. Babayev İ.R. Şəxsi gündəliyindən, 2001;
7. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Baki, "Çaşıoğlu", 2005, s. 161-162.

53. Ağ durna—*Grus leucogeranus* Pall., 1773, Siberian White Crane

Dəstə: *Gruiformes* (Durnakimilər, Gruiformes)

Fəsilə: *Gruidae* (Durnalar, Granes)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Azərbaycanda heç bir mənfi təsirə məruz qalmadan həmişə kritik vəziyyətdə olub.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin 2 növündən biridir.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi ağdır. Ancaq qanadının ucu qaradır. Ayağı, dimdiyi və gözlərinin ətrafındakı ləkəsiz dəri parlaq qırmızıdır [4].

Yayılması: Rusiyada, əsasən, tundra zonasında nəsil verir. İranda, Çində və Hindistanda qışlayır [2, 3]. Azərbaycanda Lənkəran ovalığında köç vaxtında qeyd olunub [4].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Miqrasiya vaxtında və qışlaqlarda, keçilməz açıq bataqlıqların və göllərin dayaz su sahələrində olur [2, 3]. Azərbaycanda köç vaxtı nadir hallarda rast gəlinir [4]. Yazda və payızda ağ durnanın yemini xırda balıqlar, gəmiricilər, kərtənkələ, qurbağa, ilan və s., müvəqqəti dincəlmə yerlərində olan su bitkiləri təşkil

edir [2].

Sayı: 1925-ci ilin fevral ayında Lənkəran ovalığında 4 ağ durna müşahidə edilib [1]. Sonrakı illərdə də köç vaxtında görünüb [4].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qışladığı və miqrant olduğu ərazilərdə yaşayış yerlərinin dəyişdirilməsi (neft və qaz çıxarılması, əkinçiliyin və heyvandarlığın inkişafı, subataqlıq sahələrinin qurudulması və s.) durnalara neqativ təsir edib [2, 3].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan Milli Parkı və digər xüsusi rejimlə qorunan ərazilər pozitiv təsir edib. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, CITES, Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib qorunur .

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Növün kritik vəziyyətinin geniş maarifçiliyə ehtiyacı var.

Məlumat mənbələri:

1. Спангенберг Е.П., Судиловская А.М. Класс Птицы-Aves // Животный Мир Азербайджана. Баку, 1951, с. 141;
2. Курочкин Е.Н. Отряд журавлеобразные // Птицы СССР. Ленинград, изд. "Наука", 1987, с. 313-327;
3. Флинт В.Е., Кишински А.А. Стерх в Японии // Зоол. журн. 195. т. 54, № 8. с. 1197-1212;
4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 161-162.

54. Gözəl əntiqdurna-*Anthropoides virgo* Linn., 1758, Demoiselle Crane

Dəstə: *Gruiformes* (Durnakimilər, Gruiformes)

Fəsilə: *Gruidae* (Durnalar, Granes)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Kritik vəziyyətdədir. Xüsusi qorunma tədbirləri görülməsə nəslə kəsilə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi göyümtül-bozdur. Başının yanları, boğazı və boynunun ön hissəsi qaradır. Boynunun qara lələkləri döşünə sallanır. Gözlərinin arxasından bir topa ağ lələk boyununun yanlarına sallanır. Ayaqları qara, dimdiyi sarımtıldır [5].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [3]. Azərbaycanda Kür-Araz ovalığında və Acinohur-Ceyrançöl alçaq dağlığında rast gəlinir [3, 4]. Bozqır və yarimsəhralarda meyvə-tərəvəz, taxıl və texniki bitkilərin əkininin genişləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq yayıldığı

sahələr kəskin azalıb [3].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Su hövzələrinə yaxın yarımsəhra və bozqırılar yaşayış yerləridir. Azərbaycanda son 50 ildə miqrantdır, yaz köçü martda, payız köçü isə sentyabrda müşahidə olunur. Gündüz fəal olur. Qışda və miqrasiya vaxtında taxıl, əməkôməci və s. bitkilərin toxumları və cüccətiləri ilə yemlənir [3].

Sayı: 13. 10. 1958-ci ildə Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda ötüb keçərkən 84 [3], 1961-1964-cü illərdə Ağgöldə 400 [2], 16. 11. 2000-ci ildə Ceyrançöl-Acinoğur alçaq dağlığında 2 (Babayev İ.R.) fərdi qeydə alınıb. Son 10 ildə müşahidə edilməyib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış yerlərində kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilməsi, böyük miqdarda heyvan otarılması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac, Körçay, Turyançay və Samur Dövlət Təbiət Qoruqları, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları miqrasiyasına müsbət təsir edir. CITES, Bonn, Bern konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Növün qorunmasının vacibliyini fəal təbliğ etmək, Sarica, Acinoğur və Ceyrançöl düzlərinə yasaqlıq statusunun verilməsi faydalı olar.

Məlumat mənbələri:

1. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Материалы по орнитологии Кызыл-Агачского заповедника // Тр. Заповедников Азербайджана, 1965, вып. 1, с. 25-26;
2. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Мильской степи, их производительность и перспективы хозяйственного использования // Труды Заповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 73;
3. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Gruiformes-Durnakimilər //

- Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild. "Elm", 1977, s. 194-195;
4. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı,
"Çaşioğlu", 2005, s. 162-163.

55. Adı çivdimdik—*Crex crex* Linn., 1758, *Corncrake*

Dəstə: *Gruiformes* (Durnakimilər, Gruiformes)

Fəsilə: *Rallidae* (Sufərələri, Rallen)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə vəziyyətindədir. Qorunması gücləndirilməsə kritik vəziyyətə düşə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi bozumtluk-kürəndir. Beli uzununa naxışlıdır. Qanadları pas kimi kürəndir. Boğazı ağımtıl, döşü və çinədanı isə açıq-bozdur. Bədəninin yanları köndələn ağ zolaqlı açıq-kürəndir [5].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Xəzər dənizi sahillərində və Kür-Araz ovalığında təsadüf olunur.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Su hövzələrinin və çayların bitkilərlə sıx örtülmüş bataqlıq sahilləri əsas yaşayış

yerləridir. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda miqrantdır. Yaz köçü aprel-may aylarında, payız köçü isə oktyabr-noyabr aylarında müşahidə olunur [1, 5]. Həşəratlar, onların sürfələri, molyusklar, bitki toxumları yeyir [3].

Sayı: Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1997-ci ilin oktyabr ayında 200, həmin ilin dekabr ayında 325, XII. 1999-cu ildə 68 [3, 4], I. 2009-cu ilin yanvar ayında 120 [6], Kür çayının deltasında 2001-ci ilin mart ayında 130 fərdi olub [4].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış yerlərində iribuyuzlu mal-qaranın kütləvi otarılması, su-bataqlıq biotoplarının qurudulması cüvdimdiyi sıxışdırır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron və Ağgöl Milli Parkları və Dövlət Təbiət Yasaqlıqlarında nəzarət altında saxlanılır. Naxçıvan MR-in Qırmızı kitabına (2006), Bonn, Bern, Ramsar konvensiyalarınavə AEWA sazişinə daxil edilmişdir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Kür çayının deltasına və ona həmsərhəd bataqlıq sahələrinə yasaqlıq statusunun verilməsi məsləhətdir. Növü əhaliyə tanıtmaq vacibdir.

Məlumat mənbələri:

1. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Зап. Кавк. отд. Русского геог. об-ва. 1907, кн. 26, вып. 3, с. 104;
2. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın spektri. Bakı, BDU, 2004, 35 s.;
3. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində nadir, nəqli kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə. Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-ri., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-310;
4. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-

- болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия \\ IV международная конференция “Биологическое Разнообразие Кавказа” посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
5. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2005, s. 165;
  6. Babayev İ.R. və b. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyat göstəriciləri \\ Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Biologiyada elmi nailiyyətlər” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 372-374.

56. Adı sultanquş—*Porphyrio porphyrio* Linn., 1758, Purple Gallinule

Dəstə: *Gruiformes* (Durnakimilər, Gruiformes)

Fəsilə: *Rallidae* (Sığırçılar, Rallen)

Statusu: Nadirdir.

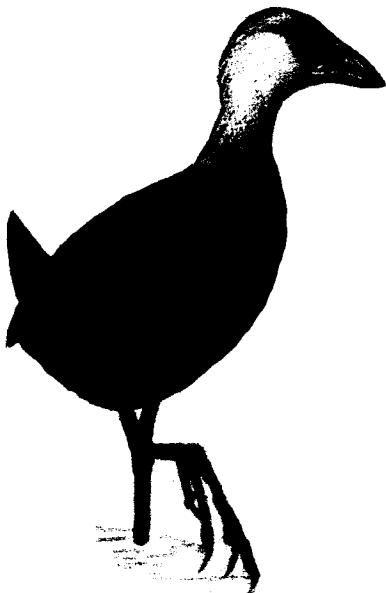
Kateqoriyası: (NT). Təhlükəyə yaxındır. Son 25 ildə XX əsrin 70-ci illəri ilə müqayisədə sayında artım var. Lakin abiotik amillərin mənfi təsirindən (şaxtalı qışda) vaxtaşırı təhlükəli (EN) vəziyyətə düşür.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi bənövşəyi çalarlı yaşılıtəhərmavidir. Dimdiyi parlaq qırmızıdır. Quyruğunun alt tərəfi ağdır. Ayaqları və barmaqları uzun, rəngi qırmızıtəhərdir [11].

Yayılması: Avropa, Asiya, Afrika, Avstraliya və Yeni Zelandiyada yayılıb [2, 11]. Azərbaycanda XX əsrin 60-ci illərinə qədər Lənkəran, Kür-Araz və Samur-Şabran ovalıqlarında geniş yayılmışdı. Mrdov, Cil, Kələdəhnə, Şilyan, Qarasu və s. göllərin qurudulması nəticəsində yaşıyış yerləri xeyli azalıb. Lənkəran ovalığının şimal-şərq hissəsində (keçmişdə olduğu sahənin) 19 %-də [9], Kür-Araz ovalığı-

nin Mahmudçala-Ağçala, Qızılqaz (Şirvan Milli Parkı), Sarısu, Ağgöl, Şərbət qobu, Boz qobu göllərində, cüzi miqdarda Varvara su anbarında, Hacıqabul gölündə, Abşeron yarımadasında (Xəzərin sahilindəki qamışlıqlarda), Yenikənd subasarında, Kür çayının deltasında və Samur-Şabran ovalığında qalib.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Düzən rayonlarının hövzələrindəki qamışlıqlar, yulğunluqlar əsas yaşayış yerləridir. Oturaqdır. Gündüz fəal olur. Monoqamdır. Yuvalarını keçilməz qamışlıqlarda qurur. Aprel ayında və mayın əvvəllərində 5-9 yumurta verir, 24-25 gün kürt yatır. Cücələri mayın axırıncı ongönlüyündə müşahidə olunur. Əsasən su bitkilərinin yaşılı hissələrini, köklərini və toxumlarını yeyir [6].

Sayı: Keçmişdə Lənkəran ovalığında sayı çox olub [1]. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1949-1950-ci illərin soyuq qışından sonra tək-tək qalib, 1959-cu ildə böyük miqdarda [3], 1963-1964-cü illərin şaxtalı qışından sonra 50

quş [4], 1971-ci ildə 100 ha sahədə 50-60, 1972-1973-cü illərin şaxtalı qışından sonra yenə tək-tək, 1975-ci ildə 100 ha-da 50-60 [5], 1976-1977-ci illərin şaxtalı qışından sonra 1978-ci ildə qoruqda ümumi sayı 110, 1982-ci ildə 2400, 1989-cu ildə 18700 [8], 1996-ci ildə 28000, 1998-ci ildə 30000, 1999-cu ildə 34000 [9, 10], 2007-ci ildə 44000 (Babayev), 2008-ci ilin sərt şaxtalı qışından sonra 2009-cu ildə 23600 fərdi qeyd edilib [13], Ağgöl Milli Parkında 1972-ci ildə qışın ilk günlərində 2150, soyuqlar düşəndən sonra cəmi 100 [6], 1974-1975-ci illərdə 2700 [5], 1989-cu ildə 11876, 2006-ci ildə 13000 [12], 2009-cu ildə 12900 [14], Mahmudçala-Ağçala göllərində 1989-cu ildə 9070, Sarisuda 14883, Qızılıqaz göllərində (Şirvan Milli Parkı) 1354 soltanquş qeydə alınub [7].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Şaxtalı və qarlı qışda kütləvi qırılırlar. Bataqlıqların qurudulması, qamışlıqların yandırılması da sayına neqativ təsir edir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi, estetik və dekorativ əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Ağgöl, Şirvan və Abşeron Milli Parkları, su-bataqlıq sahələrində təşkil edilmiş yasaqlıqlar soltanquşun qorunub saxlanma yerləridir. Azərbaycanın Qırmızı kitabına (1989), Ramsar və Bern konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Sixlığı çox olan su hövzələrində xüsusi torlarla tutub akklimatizasiya və reakklimatizasiya məqsədi ilə başqa ölkələrə satışını təşkil etmək olar. Şərbət qobu, Boz qobu göllərinə yasaqlıq, Sarisu gölünə isə qoruq statusunun verilməsi yaxşı olar. Şaxtalı və qarlı qışda tələf olmasına azaltmaq üçün yem ehtiyatının ayrılması məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края //

- Зап. Кавк. отд. Русского геог. об-ва, 1907, кн. 26, вып. 3, с. 65-68;
2. Курочкин Е.Н., Кошелов А.И. Семейство пастушковые // Птицы СССР. "Кукообразные, журавлеобразные". Ленинград, изд. "Наука", 1987, с. 100-104;
3. Греков В.С. Материалы по веслоногим // Тр. Заповедников Азербайджана. Вып. 1. Москва, изд. ЛП, 1963, с. 109-111;
4. Бутеев В.Т. и др. Влияние суровой зимы 1963\64 на численность водоплавающих птиц Кызыл-Агачского заповедника // География ресурсов водоплавающих птиц в СССР. М. 1965, т. 1, с. 149-150;
5. Виноградов В.В., Чернявская С.И. Султанка из западного побережья Каспия // Орнитология. изд. МГУ, 1982, вып. 17, с. 143-149;
6. Tuayev D.Q. Adı soltanquş // Azərbaycan SSR-nin Qırmızı kitabı. Bakı, "Işıq", 1989, s. 103-104;
7. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
8. Бабаев И.Р. Воздействие изменения уровня Каспия и хозяйственной деятельности человека на редких птиц в Ленкоранской низменности и мероприятия по их охране // Первая международная конференция по проблемам Каспийского моря. Баку, 1991, с. 16-18;
9. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin jənub-qərb sahillərində nadir, nəsl kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar ələminin qorunması və öytənilməsi. Akademik M.Ə. Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-ri., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-309;
10. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдуrrахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
11. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 82;
12. Səmədov Ə.S. Milli Parkın əməkdaşı (Şifahi gündəliyindən), 2005;
13. Babayev İ.R. və b. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90

- illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 372-374;
14. Məmmədov A.T. Bakı Dövlət Universitetinin dosenti, ornitoloq. Şəxsi gündəliyindən, 2009.

57. Adı *doydaq*—*Otis tarda* Linn., 1758, Great Bustard

Dəstə: *Gruiformes* (Durnakimilər, Gruiformes)

Fəsilə: *Otidae* (Doydaqlar, Bustards)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Mənfi antropogen təsirlərdən sayı kəskin azalıb.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Bel tərəfi kürən-bozdur, üzərində naxışlar var. Qarın tərəfi çirkli-ağlımtıldı. Qanadları əsasən, ağ, ucu isə qaradır. Quyruğunun ucunda qara və ağ xallar köndələn zolaq əmələ gətirir. Erkəyinin "bişləri" var [11].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [11]. Azərbaycanda XX əsrin ortalarına qədər Acınohur bozqırlarında, Kür-Araz və Lənkəran ovalığında, Böyük Qafqazın dağetəyi ərazilərində qışlamış, həm də Kür-Araz ovalığında (Şirvan və Muğan düzləri) nəsil verib [1, 2, 3, 5]. Son 60 ildə Azərbaycanda nəsil vermir. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda, Şirvan Milli Parkında və Böyük Qafqaz dağlarının ətəklərində, Naxçıvanda [11, 12] qeyri-müntəzəm qışlayırdı. Son 10 ildə qışlaması məlum deyil, yalnız miqrantdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Açıq yarımsəhralar və bozqırılar əsas yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Payız miqrasiyası avqust-oktyabr aylarında, yaz miqrasiyası isə mart-may aylarında olur [2, 6, 8, 9]. Bitkilərin toxumları, vegetativ hissələri, həşəratlar, amfibiyalar, sürünenlər və siçanabənzər gəmiricilərlə qidalanır. Erkəkləri 5-6, dişiləri isə 3-4 yaşında cinsi yetişkənliyə çatır. Adətən 2, təsadüfən 3 yumurta verir, dişi fərd 21-28 gün kürt yatır. Mayın axırı, iyunun əvvəllərində cüçələri çıxır [7].

Sayı: XIX əsrin axırları, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kütləvi qışlayıb, az miqdarda nəsil verib [1, 2, 3, 4]. 1912-ci ilin may ayında Muğanda Alpout kəndi yaxınlığında yuvası tapılıb. Həmin ildə iyulun 11-də Aslanduz gözətçi məntəqəsinin yaxınlığında 6, 1939-cu il iyulun 11-də Şirvan düzündə Sığırlı kəndi ətrafında 4 fərdi müşahidə edilib [2, 4, J]. Sonrakı illərdə reproduksiya dövründə müşahidə edilməyib. Qışda Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1935-ci ildə 150-200 [3, 4], 1999-cu ildə 4 [8], 2001-ci ildə Şirvan Milli Parkında 10 doydaq qeydə alınıb [10]. Sonrakı illərdə görən olmayıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: 1950-ci ilə qədər qanunsuz ovlanması, yarımsəhra və bozqırların əksər hissəsində meyvə-tərəvəz və texniki bitkilərin əkilməsi, mal-qaranın

kütləvi otarılması nəticəsində reproduktiv populyasiyası tələf edilmiş, qışlayan populyasiyalarının yox olması təhlükəsi yaranmışdır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac və Turyançay Dövlət Təbiət Qoruqları, Şirvan, Ağgöl, Şahdağ Milli Parkları və açıq quru sahələrdə yasaqlıqlarda optimal şərait var. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan MR-in (2007) Qırmızı kitablarına, CITES, Bern və Bonn konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Açınohur, Ceyrançöl və Sarıca düzlərinə yasaqlıq statusunun verilməsi, qorunmasının geniş təbliğ edilməsi, süni şəraitdə çoxaldılıb populyasiya üçün səciyyəvi olan ərazilərə reintroduksiyası məsləhətdir. Hətta doydaq təsərrüfatı yaratmaq da mümkündür (dəvəquşu təsərrüfatı kimi).

Məlumat mənbələri:

1. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис. Изд. Кавказ. музея, 1885, с. 390-392;
2. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Зап. Кавк. отд. Русского геог. об-ва, 1907, кн. 26, вып. 3, с. 322-324;
3. Тугаринов А.Д., Козлова Е.В. Жизнь птиц на зимовке в Кызылачском заповеднике им. С.М. Кирова // Тр. Аз. ФАН ССР, Зоол. серия., т. XXXIV, 1938, с. 87-88;
4. Верещагин Н.К. Зимовка стрепетов и дрофы в восточном Закавказье // Изд. Аз. ФАН, 1940, №5, с. 55-69;
5. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Мильской степи, их производительность и перспективы хозяйственного использования // Труды Заповедников Азербайджана, вып. 2, М.Л., 1967, с. 73;
6. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Azərbaycan faunası. Quşlar. VI cild. Bakı, "Elm", 1977, s. 205-206;
7. Исаков Ю.А., Флинт В.Е. Семейства дрофиные // Птицы ССР. "Кукообразные, журавлеобразные". Ленинград, изд. "Наука",

- 1987, c. 481-492;
8. Babayev İ.R. "Hirkan təbii vilayətində nadir, nəslİ kəsilməkdə olan quş növlərinin ekoloji xüsusiyyətləri və onların qorunması" elmi-tədqiqat işinin yekun hesabatı. Zoologiya institutu. Bakı, 2000, s. 17;
9. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, 35 s.;
10. Babayev İ.R. Şəxsi gündəliyindən, 2001;
11. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 168;
12. Tahbov T.H. Dovdaq-Otis tarda Linn. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırımızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 114.

58. Adı bəzgək—*Tetrax tetrax* Linn., 1758, Little Bustard

Dəstə: *Gruiformes* (Durnakimilər, *Gruiformes*)

Fəsilə: *Otidae* (Doydaqlar, Bustards)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (NT). Təhlükə həddinə yaxındır. Son 20 ildə sayında artım müşahidə olunur.

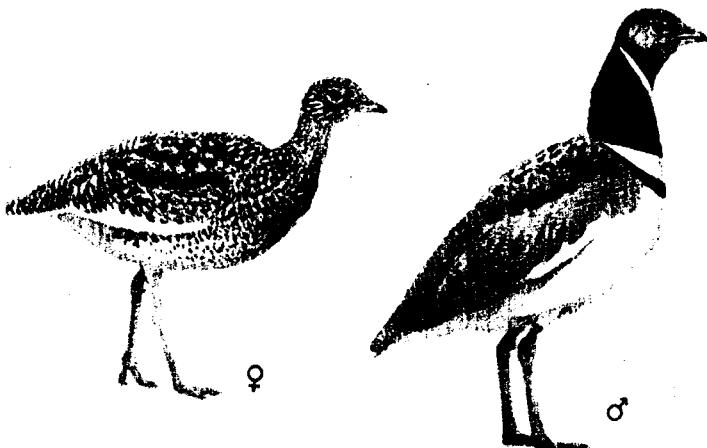
Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Bel tərəfi qaraya çalan boz rəngdədir, üzərində tünd rəngli naxışlar var. Qarın tərəfi ağdır. Boynu qaradır, lakin iki yerdə ağ "boyunluğu" var.

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [9]. XX əsrin ortalarına qədər Azərbaycanda düzənlik və dağətəyi yerlərin açıq sahələrində qışlamış, həm də Şirvan və Mil düzlərində nəsil vermişdir [1, 2, 3, 9]. Çoxdandır ki, nəsil verməkdən məhrum olub. Əsas populyasiyası Kür-Araz ovalığında və Acınohur-Ceyrançöldə alçaq dağətəyi sahələrdə qışlayır.

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Yarımsəhra və bozqırılarda, bəzən taxıl sahələrində yaşayır. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda qışlayan və ötüb keçən populyasiyaları var. Payız miqrasiyası sentyabrın sonu, oktyabrın əvvəllərində,

yaz miqrasiyası isə martda olur [8, 9]. Monoqamdır. Yerdə yuvalayır. Rusiyada aparılmış tədqiqatlara əsasən, yuvasında 3-4 yumurta olur. Aprelin axırlarında yumurtlayır, 20-22 gün kürt yatır. Cücelərinə mayın axırı, iyunun əvvəllərində təsadüf edilir [6]. Həşəratla, bitki toxumları və cücətilərlə yemlənir [8, 9].

Sayı: XX əsrin birinci yarısında Kür-Araz ovalığında bəzi sürülərində 20 minə qədər bəzgək olub. Azərbaycanda bəzi illərdə 40-50 min bəzgək ovlanıb [2]. XX əsrin 90-ci illərinə qədər bəzgəyin sayı kəskin azalıb. Reproduktiv populyasiyası tələf edilib. Kür-Araz ovalığında 1989-cu ilin qışında Kürdəmir rayonu ərazisində 200, Biləsuvar rayonunda 150, Şirvan Qoruğunda 200 bəzgək qeydə alınıb [7]. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda qışlamış bəzgəyin sayı 1974-cü ildə 2100, 1976-ci ildə 10500 [5], 1989-cu ildə 1600 [7], 2003-2005-ci illərin yanvar-fevral aylarında 3550-4910 olub [10]. Kür-Araz ovalığında 2001-ci ildə 28000, Acınohur-Ceyrançöldə isə 11000 bəzgək sayılıb [11]. 1990-ci illərdə Respublikada hər il orta hesabla 30000 [9], 2006-ci ildə isə 41000 bəzgək qışlayıb [11]. Deməli, artım var.

Məhdudlaşdırıcı amillər: XX əsrдə bozqır və

yarımsəhra sahələrinin əksər hissəsinin pambıq, üzüm və meyvə-tərəvəz əkini altında istifadəsi, Şirvan və Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda çoxlu mal-qara otarılması, dağətəyi və düzən rayonlarda taxıl əkini sahələrinin azalması və qanunsuz ovçuluq halları bəzgəyin sayını azaltmışdır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac, Turyançay, Samux və Körçay Dövlət Təbiət Qoruqları, Şirvan və Ağgöl Milli Parklarında qorunur. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın Qırmızı kitabına (1989), CITES və Bern konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Reproduktiv populyasiyasını bərpa etmək üçün süni şəraitdə çoxaldılıb səciyyəvi biotoplara buraxmaq (repatriasiya) lazımdır. Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında taxıl əkini sahəsinin genişləndirilməsi, Ağgöl Milli Parkı ətrafında 3-4 km radiusda neytral zonanın yaradılması, Ceyrançöl, Açınohur və Sarışu düzlərinə yasaqlıq statusunun verilməsi məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Верещагин Н.К. Зимовка стрепетов и дрофы в восточном Закавказье // Изд. Аз. ФАН, 1940, № 5, с. 55-69;
2. Верещагин Н.К. Охотничьи и промысловые животные Кавказа. Баку, 1947, с. 80;
3. Гамбаров К.М. Материалы по орнитофауне восточной части Южного склона Главного Кавказского хребта и прилегающей низменности // Тр. Ин-та Зоол. АН Азерб. ССР, т. 17, 1954, с. 74-75;
4. Муставаев Г.Т. Изменение орнитофауны в Азербайджане за последние 100 лет // Мат-лы VI Всесоюз. орнитолог. конфер. М. 1974, с. 270-271;
5. Воробьева Т.Д. Размещение, численность и некоторые вопросы биологии стрепета в Кызыл-Агачском Заповеднике // Тр. Кызыл-

- Агачского Государственного Заповедника: природная среда и птицы побережий Каспийского моря и прилегающих низменностей. Вып. 1. Баку, 1979, с. 196-201;
6. Исааков Ю.А., Флинт В.Е. Семейства дрофины // Птицы СССР. "Курообразные, журавлеобразные". Ленинград. Изд. "Наука", 1987, с. 481-492;
7. Бабаев И.Р. Стрепет в Азербайджане // Фауна, население и экология птиц Северного Кавказа. Материалы научно-практической конференции, Ставрополь, 1991, с. 3-4;
8. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı, "Elm", 2000, s. 75-76;
9. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşığılu", 2005, s. 168-169;
10. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir quşların növ tərkibi və say dinamikası // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, XXVIII cild // məqalələr toplusu. Bakı, "Elm", 2006, s. 562-563;
11. Babayev İ.R. Şəxsi gündəliyindən, 2006;

59. Gözəl baladoydaq—*Chlamydotis undulata* Jacq., 1784, Houbara

Dəstə: *Gruiformes* (Durnakimilər, Gruiformes)

Fəsilə: *Otidae* (Doydaqlar, Bustards)

Statusu: Nadirdir.

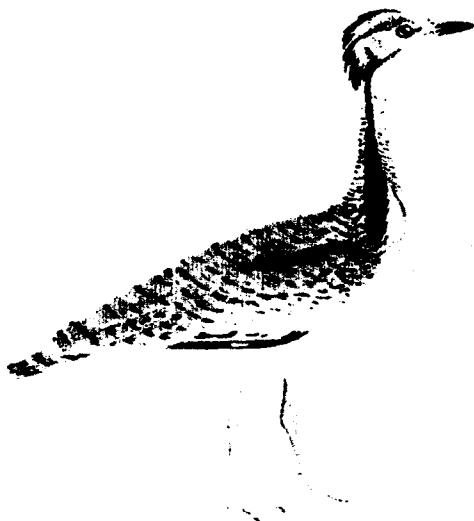
Kateqoriyası: (CR). Azərbaycanda kritik vəziyyətdədir. Yaxın gələcəkdə nəslə kəsilmə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi kürən-bozdur və üzərində dalğavarı köndələn naxışlar var. Qarın tərəfi ağdır. Boynunun yanlarında qara zolaq, uzun lələklərdən ibarət boyunluq və başında kəkil var. Cavan quşların boyunluğu yoxdur [4].

Yayılması: Naxçıvan MR üçün səciyyəvi quş olub. Keçmişdə Arazboyu bozqırılarda nəsil verib. 1926-cı il aprel-may aylarında Naxçıvan yaxınlığında cüçələrini gəzdirməsi müşahidə edilib [1, 2].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Səhra, yarımsəhra və bozqırılar əsas yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərinə qədər nəsil verib [1]. Son illərdəancaq köç vaxtı rast gəlinir [4, 5]. Rusiyada aprelin birinci yarısında yumurtlayırlar. Yumurtalarını kiçik çalaya (diametri 10-15 sm), bəzən isə birbaşa torpağın üzərinə, düz yerə qoyur. Adətən 3, tək-tək hallarda 2, yaxud 4 yumurta verir. Yalnız dişi quş kürt yatır, inkubasiya müddəti 23-28 gün çəkir. Yem rasionuna həşərat, kiçik sürünənlər və bitkilər daxildir [3].

Sayı: XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda bir neçə fərdi qeyd edilmişdir. Son 30 ildə sayı haqqında məlumat yoxdur [5], görən olmayıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər:

Səhra, yarımsəhra və bozqırıların kənd təsərrüfatı bitkiləri altında intensiv istifadə edilməsi və böyük miqdarda mal-qara otarılması, qanunsuz ovçuluq.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Ordubad Milli Parkının yarımsəhra ərazilərində yasaqlıqlar kömək edir. Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitablarına, CITES, Bonn və Bern konvensiyalarına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Azərbaycanda reproduktiv bərpa edilməli, oraya repatriasiya olunmalı və ciddi nəzarət altında saxlanılmalıdır.

Məlumat mənbələri:

1. Спангенберг Е.П., Судиловская А.М. Животный мир Азербайджана // Кн. Птицы, Баку, 1951, с. 143;
2. Mustafayev Q.T., Tuayev D.Q. Gruiformes-Durnakimilər // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes), "Elm", 1977, s. 207-208;
3. Исаков Ю.А., Флинт В.Е. Семейства дрофиные // Птицы СССР. "Кураобразные, журавлеобразные". Ленинград, Изд. "Наука", 1987, с. 492-502;
4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 169;
5. Talibov T.H. Qəşəng dovdaq-Chlamydothes undulata Jacquin // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 116-117.

60. Böyükdimdik bozca—*Charadrius leschenaultii* Less., 1826, Greater Sandplover

Dəstə: *Charadriiformes* (Cüllütkimilər,
Charadriiformes)

Fəsilə: *Charadriidae* (Çovdarçılar, Charadriids)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (DD). Zəif öyrənilib. Məhdud ərazidə qalıb. Sayı məlum deyil.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 5 növündən biridir.

Qısa təsviri: Dimdiyi cinsin başqa növlərinə nisbətən

uzun və yoğundur. Bel tərəfi qum kimi boz, qarın tərəfi açıq rənglidir, amma döşünün yanlarında və çinədanı üzərindəki kürən köndələn zolaq enlidir, qanadlarının altı ağdır. Boynunun ardı kürən, alnı qaramtlı-qonurdur [1, 2].

Yayılması: Asiyada nəsil verir, qışlamaq üçün Afrikaya və Şimali Avstraliyaya qədər miqrasiya edir [5]. Azərbaycanın şərqi hissəsi bu növün reproduktiv arealının qərb kənarını təşkil edir [2]: Muğan və Şirvan düzlərində, Qobustanın Xəzər dənizinə yaxın hissələrində müşahidə edilir [2].

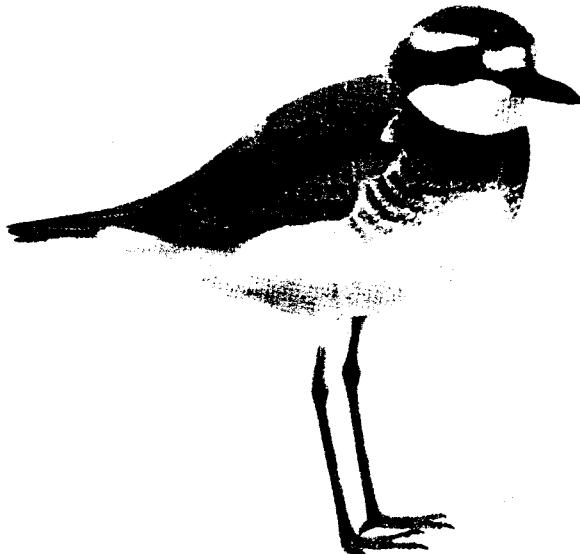
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Gilli, seyrək şorangəli və yovşanlı səhranı xoşlayır, hətta bozqır və yarımsəhra landşaftlarının səhralıq hissələrində yaşayır. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, burada may ayından sentyabra qədər olur. Miqrant populyasiyası dəniz sahilini üzrə köç edir [1, 2, 4]. Yeni faktlara əsasən böyükdimdik bozca yuva tikmir, heç bir bitki olmayan gilli torpaq üzərində yaşıl çalarlı tutqun gil rəngli 3-4 yumurta qoyub kürt yatır [4]. Belə quş təhlükə görən kimi yuvadan sakitcə uzaqlaşır, amma balası olan quş təhlükəyə qarşı həyəcan siqnalı verir, hətta özünü xəstəliyə vurub (imitasiya) yerə yixılmaqla təhlükəni balasından uzaqlaşdırmağa çalışır. İyun ayının axırında pərvaz balaları müşahidə edilir. Həşərat və məryəmqrurdu (xərcəng) ilə yemlənir. Faydalıdır [4].

Sayı: Azərbaycanda adı sayılı quş olub. XX əsrin əvvəllərində Bankovski Azərbaycanda bu növdən çoxlu kolleksiya toplayıb [1, 6]. Sonralar mənfi faktorlara dözə bilməyib, məhdud yerlərdə qalib və nadir olub [4, 6]. Sayının dinamikası məlum deyil. Əvvəller miqrant kimi tanınıb [6, 7]. Son illərdə reproduksiyası dəqiq müəyyən edilib [4].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qışlamada kollektiv təsərrüfatı məxsus 5-10 min başdan ibarət qoyun sürüləri may

ayında köç edərkən yuvalarını dağıtması, yerdə açıq şəraitdə yuvalarını çoban itləri, tülkü, çäqqal, vəhşi pişik, ilan və s. yırtıcıların tələf etməsi [4].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Faydalı fauna hesab edilib [3]. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir. Qırmızı kitabın II nəşrinə tövsiyə edilib [4].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qorunmasının vacibliyinin əhaliyə çatdırılması, Xəzər dənizinin sahilinə yaxın səhra və yarımsəhra yerlərdə ev heyvanlarının sayının normasına riayət edilməsi.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 214;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 176;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves //

- Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 313;
4. Аскеров Ф., Мустафаев Г.Т., Бабаев И.Р. Мониторинг птиц с точечным методом на территории Сангачалского терминала // Маг-лы Республ. Науч. Конф. "Научные успехи в биологии". Баку, БГУ-90, 2009, с. 294-295;
  5. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том III, с. 84-87;
  6. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 116;
  7. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд-во Кавказского музея, 1884, с. 329.

61. Çığırqan çökükburun—*Chettusia gregaria* Pall., 1771, Sociable Plover

Dəstə: *Charadriiformes* (Cüllütkimilər,
Charadriiformes)

Fəsilə: *Charadriidae* (Bozcalar, *Charadriids*)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Mənfi antropogen təsirlərdən sayı kəskin azalıb. Kritik vəziyyətdədir.

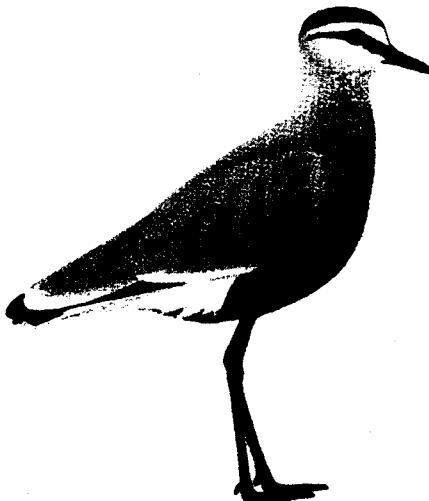
Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Əsas rəngi qonur-bozdur. Ayaqları və dimdiyi qaradır. Quyruğu ağdır, lakin ucu qaradır. Bel tərəfi qonur-boz, boynu və çinədanı tüstü kimi boz, döşü qara, qarnı kürəndir [8].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [4]. Azərbaycanda Kür-Araz və Lənkəran ovalıqlarında, Abşeron-Qobustanda [2, 3, 5, 7, 8], Naxçıvan MR-də Araz və Əlincəçay sahillərində rast gəlinir [10].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Çaylara, göllərə və subasarlara yaxın yarımsəhra və bozqırlar əsas yaşayış

yerləridir. Gündüz fəal olur. Qeyri-müntəzəm qışlayan və miqrasiya dövründə müvəqqəti məskunlaşan növdür. Cücü və bitki yeyir [5, 8].

Sayı: XIX əsrin axırlarında qışda və köç vaxtında ayrı-ayrı sürürləri Lənkəran və Muğan düzənliklərində qeydə alınub [1]. Payızda və yazda Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1998-ci ildə 12, 2003-cü ilin yanvar ayında 18 [6], 2009-cu ildə 130 [9], 1998-ci ilin oktyabr ayında Kür çayının deltasında 4 [6], 2003-cü ilin mart ayında Pirsaat çayının sahilərində Udu lu kəndinə yaxın 6 fərdi [7] qeyd edilib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yaşayış yerlərinin meyvə-tərəvəz və texniki bitkilər altında istifadəsi və böyük sayıda mal-qara otarılması bu quşu da sıxışdırır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Abşeron, Şirvan və Ordubad Milli Parkları, Dövlət Təbiət Yasaqlıqlarında optimal şəraiti var. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqı-

nin Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan Muxtar Respublikasının (2007) Qırmızı kitablarına, Ramsar, Bern və Bonn konvensiyalarına, AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:
Növün qorunmasının maarifçiliyi gücləndirilməlidir.

Məlumat mənbələri:

1. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис. Изд. Кавказ. музея, 1885, с. 331-332;
2. Тугаринов А.Д., Козлова Е.В. Зимовка птиц в Талыше // Тр. Аз. ФАН ССР, Зоол. серия, т. XXXIV, 1935, с. 43;
3. Гамбаров К.М. Материалы по птицам Абшеронского полуострова//Уч. зап. АГУ им. С.М. Кирова, сер. биол. наук. 1958, № 1, с. 69;
4. Винокуров А.А. Редкие и исчезающие животные. Птицы. М. Высшая школа, 1992, с. 206-207;
5. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı, "Elm", 2000, s. 81;
6. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое Разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
7. Babayev İ.R. Şəxsi gündəliyindən, 2003;
8. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 82;
9. Babayev İ.R. Lənkəran ovalığında su və sahil quşlarının yayılması və kəmiyyət göstəriciləri // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyətlər" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (22-23 may). Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 373-374;
10. Talıbov T.H. Çığırqan çökükburun-Chettusia gregaria Pall. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 119-120.

62. Çökükburun ağquyruq—*Vanelloschettusia leucura* Lich., 1823, White-tailed Plover

Dəstə: Charadriiformes (Cüllütkimilər,

Charadriiformes)

Fəsilə: *Charadriidae* (*Bozcalar, Charadriids*)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Həmişə azsaylı olub. Hazırda kritik vəziyyətdədir.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Başı və gövdəsinin üst tərəfi bənövşəyi-boz, alnı və boğazı ağ, qarın hissəsi sarımtıl, quyruğu tam ağdır. Qanadlarının ucu qaradır, üzərində enli ağ zolaq vardır. Ayaqları açıq-sarıdır.

Yayılması: Aral-Xəzər düzənliyində, İran, İraq və Suriyada yayılıb. Azərbaycanda Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda, Şirvan və Ağgöl Milli Parklarında, Kürün deltasında, Mehman, Sarisu, Mahmudçala-Ağçala göllərində, Naxçıvan MR ərazisində bəzi hövzələrdə məskunlaşış [4, 6].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Subasarlar, çaylar, göllər və dəniz sahilərindəki nəmli biotoplar və dərinliyi 5-10 sm olan dayaz su sahələri əsas yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Azərbaycana reproduksiya üçün gəlir. Bəzi illərdə nadir qalib qışlayır. Yazda mart-aprel aylarında gəlir, payızda sentyabr-noyabr aylarında köçüb gedir [6, 7]. Aprel-may aylarında kiçik adalarda yerdə yuva qurur, 4 yumurta qo-

yur. İyunun axırlarında cavan fəndləri görünür. Yemini cü-cülər təşkil edir [3, 6].

Sayı: Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 1957-ci ildə 5 [2], Mehmangöldə 1954-cü ilin may ayında bir neçə fərdi [1], Ağgöldə 1961-ci ildə 34 fərdi, payız və qış aylarında 3-5 fərddən ibarət kiçik sürüləri, 1962-ci ilin aprel ayında 7 cütü, həmin ilin may ayında 9 cütü, 1963-cü ildə 26 cütü, 1964-cü ildə 18 cütü [3], 2005-ci ildə 14 cütü [8] nəsil verib. 1989-cu ildə Ağgöldə 14, Sarısuda 6, Mahmudçala-Ağçalada 42 [4], Şirvan Milli Parkında 7 fərdi [5] qeydə alınıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Su-bataqlıq sahələrinin quruduılması, yayda nəmlı biotopların və dayaz su sahələrinin quruması, qoruq olmayan ərazilərdə çox miqdarda mal-qaranın otarılmaması bu quşa mənfi təsir edir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, Dövlət Təbiət Yasaqlıqları optimal yaşayış yerləridir. Ramsar konvensiyasına və AEWA sazişinə daxildir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Mahmudçala-Ağçala göllər sisteminə yasaqlıq, Sarısu-Şerbət qobu göllər sisteminə isə qoruq statusunun verilməsi, eyni vaxtda bu növün də qorunmasının fəal maarifçiliyi məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Гамбаров К.М. Нахождение и вероятное гнездование белохвостой пигалицы (*Chettusia leucura* Licht.) в Мильской степи // Уч. зап. АГУ, им. С.М. Кирова, вып. 7, 1956, с. 51-54;
2. Греков В.С. Нахodka некоторых птиц на юго-западе Каспия // Сб. орнитология, вып. 3., 1960;
3. Виноградов В.В. Биологические ресурсы водно-болотных охотничьих угодий Мильской степи, их производительность и перспек-

- тивы хозяйственного использования // Труды заповедников Азербайджана. вып. 2. М.Л., 1967, с. 72-74;
4. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Куро-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
5. Патрикеев М.В. К весенне-летней авиафауне юго-восточной Ширвани и сопредельных территорий // Фауна, население и экология птиц Северного Кавказа. Мат. Научно-практической конференции. Ставрополь, 1991, с. 34-40;
6. Tuayev D.Q. Azərbaycan quşlarının kataloqu. Bakı, "Elm", 2000, s. 82;
7. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 179;
8. Səmədov Ə.S. Ağgöl Milli Parkının əməkdaşı, Şəxsi gündəliyindən, 2005;

63. Adı bizdimdik–*Recurvirostra avosetta* Linn., 1758, Avocet

Dəstə: *Charadriiformes* (Cüllütkimilər,
Charadriiformes)

Fəsilə: *Recurvirostridae* (Bizdimdiklər, Avocets and
stilt)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU). Mənfi təsirlərə həssasdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: İri cüllütlərdən biridir (250-400 q). Dimdiyi nazik, uzun və yuxarıya tərəf çox əyridir. Ayaqları uzun və göyümtüldür. Başının və boynunun üstü qaradır. Qanadlarının üstündə enli qara zolaqlar var [1, 2].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb [5]. Azərbaycanda dənizin və daxili su hövzələrinin sahil-lərində yayılıb [1, 2].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Şorəkət torpaqlı və dayaz su olan bataqlıqda yaşayır. Azərbaycanda 3 populyasiyası var: miqrasiya dövründə Azərbaycandan keçənlər, burada nəsil verənlər, burada qışlayanlar [2, 5]. Azərbaycan şəraitində nəsilvermə xüsusiyyəti öyrənilməyib. Başqa ölkələrin ədəbiyyatna [5] əsasən 5-10 yuvadan ibarət kiçik koloniyalar əmələ gətirir, 3-4 yumurta verir, 24-25 gün kürt yatıb bala çıxarır. Dimdiyini duru lılə batırıb, oradan tapdığı xərcəng, molyusk və başqa onurğasızlarla, bəzən də bitki toxumu ilə yemlənir [3, 5].

Sayı: 1940-ci illərə qədər çoxsaylı qışlayan növ hesab edilib [6, 7]. Burada nəsil verməsi qeyd olunmayıb. 1960-1970-ci illərdə Azərbaycanda qışlaması, həm də nəsil verməsi məlum olub [5]. 1994-cü ilin qışında 9470, reproduksiya dövründə 210, 2004-cü ilin qışında isə 6100, reproduksiya dövründə 108 fərdi qeyd olunub (Mustafayev). Beləliklə, qışlama və nəsilvermə dövründə

sayında azalma mücahidə olunur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Bataqlıqların təsərrüfat sahəsinə çevrilməsi, səs-küyün çoxalması, dayaz subasarlara yırtıcı heyvanların maneəsiz daxil ola bilməsi, növün xüsusi qorunma statusunun yoxluğu.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq biotoplarında olan yasaqlıqlar əsas yaşama yerləridir. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Nadir quş statusu ilə qorunmalıdır. Yuvaladığı sahələrdə ovçuluq qadağan edilməli, səs-küy azaldılmalı, çäqqal, tülük, pişik kimi yırtıcıların sayı tənzim olunmalı, növün vəziyyəti əhaliyə izah edilməlidir.

Məlumat mənbələri:

1. Tuayev D.Q., Vasilyev. *Charadriiformes-Cüllütkimilər* dəstəsi. Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, s. 221;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 181;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 59-60;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 317-318;
5. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том III, с. 274-279;
6. Исаков Ю.А., Воробьев К.А. Обзор зимовок и пролета птиц на Южном Каспии // Тр. Всесоюзн. орнитол. Заповедника Гасан-Кули, вып. 1, 1940, с. 119;
7. Тугаринов А.Я., Козлова Е.В. Зимовка птиц в Талыше // Тр. Аз. ФАН ССР. Серия зоология. Баку, 1935, ТОМ XVIII, с. 44-45.

64. Ortaboy tənbəlcüllüt – *Gallinaqo media* Lath., 1758, Great snipe

Dəstə: *Charadriformes* (Cüllütkimilər,
Charadriformes)

Fəsilə: *Scolopacidae* (Mələrcüllütlər, *Scolopacids*,
Sandpipers)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə həddindədir.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 2 növündən biridir.

Qısa təsviri: Qaratoyuqdan iridir (150-250 q.). Üst tərəfi qəhvəyi-qonur, başı açıq zolaqlı qara, qarın tərəfi ağdır. Döşünün yanlarında və qarın nahiyyəsində naxışlar köndələndir. Sükan lələklərinin ağ xalları kənardan mərkəzi cütə tərəf azalır. Bədənin yanlarında naxışlar köndələn V hərfinə (>) və mötərizə işarəsinə oxşayır [1].

Yayılması: Reproduktiv areali Avropa və Asiyadan meşə zonasını, qismən də dağ tundrasını əhatə edir. Qişlamaq üçün Cənub-Şərqi Asiya və Avstraliyaya qədər miqrasiya edir. Əsas qışlaq yeri Afrikadır [1]. Azərbaycanda miqrant populyasiyası qeyd edilib – apreldə və sentyabrda [1].

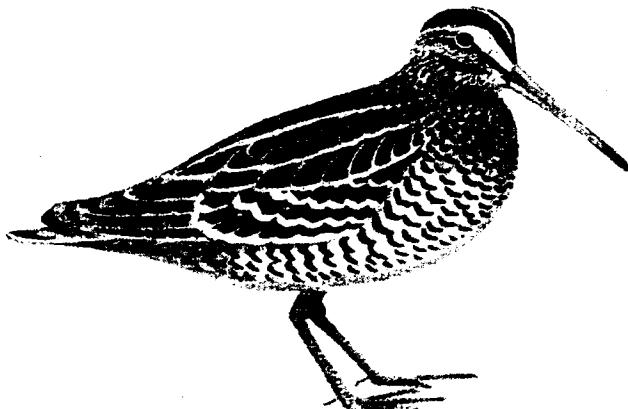
Yaşayış yeri və həyat tərzi: Rütubətli çəmənlikdə, seyrək meşə və kolluqda məskunlaşır. Suya yaxın yerləri xoşlayır. Gecə və alatoranlıq vaxtda fəal olur. Cücü və bitki yeyir.

Sayı: 1997-ci ildə Nərimanabad-I qəsəbəsinə yaxın Xəzərin sahil zolağında 12, 1998-ci ildə Böyük Qızılıağac körfəzi sahilində 12, 1999-cu ildə 21 fərdi qeyd edilib [2].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Azalmasının əsas səbəbi bataqlıqların qurudulmasıdır [3].

Əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına, Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil etmək, əhaliyə tanıtmaq, miqrant populyasiyasının ovlanması hallarını ləğv etmək məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı "Çaşioğlu", 2005, s. 196;
2. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində nadir, nəslü kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin öyrənilməsi və qorunması. Akademik M.Ə.Musayevin anadan olmasının 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, "Elm", 2001, s. 307-309;
3. Рябцев В.К. Птицы Урала, Приамурья и Западной Сибири. Екатеринбург, Уральск. Университет, 2002, 605 с.

**65. Büyük əyridimdik – *Numenius arquata* Linn., 1758
Curlew**

Dəstə: *Charadriiformes* (Cüllütkimilər,
Charadriiformes)

**Fəsilə: Scolopacidae (Mələrcüllütlər, Scolopacids,
Sandpipers)**

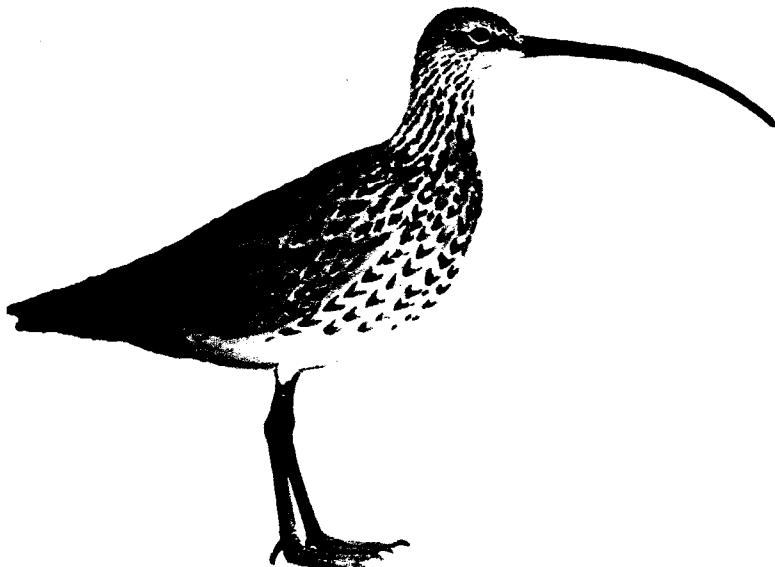
Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (NT). Təhlükə həddinə yaxındır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Qarğadan böyükdür (0,5-1,2 kq). Ümumi rənginə görə kiçik əyridimdiyə oxşayır. Amma başında və döşündə qonur fon üzərində uzanan qara naxışlar var. Quyruqüstü lələkləri ağdır [1].

Yayılması: Reprouktiv areali Avropa və Asiyadan məşə-bozqır zonasında yerləşib. Avropanın qərb hissəsində, Aralıq dənizi sahillərində, Afrikada və Asiyadan cənubunda qışlayır [1]. Azərbaycana qışlamaq üçün gəlir, payızda və yazda buradan ötüb keçən miqrant populyasiyası da var [4].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Rusiyada reproduktiv populyasiyası məşə-bozqır zonasının bataqlıq sahələrində məskunlaşdırır nəsil verir [5]. Azərbaycanda əsas qışlaq və

miqrasiya yeri Xəzər dənizi sahilidir. Miqrant populyasiyası yazda mart ayında, payızda isə avqustdan oktyabra qədər müşahidə edilir. Qalib qışlayanlara tək-tək təsadüf edilir. Əsas yemi həşərat və başqa onurğasız heyvanlardır.

Sayı: XX əsrin ortalarına qədər miqrant populyasiyası çoxsaylı, Azərbaycanda qalib qışlayanlar isə adı sayılı olublar [3]. Sonralar hər iki populyasiyası azalıb nadir olub.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Azalmasının əsas səbəbi reproduktiv arealında antropogen və antropik təsirlər olub: ovçuların birbaşa təqib etməsi, xam torpaqların istifadəsi, səs-küyün çoxalması, otlaqlarda yuvaların dağıdılması və s. [5]. Azərbaycanda miqrant və qışlamağa gələn populyasiyasının ovlanması da olub.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir. Azərbaycanda xüsusi mühafizə statusu yoxdur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Azərbaycanda ovlanma hallarının aradan qaldırılması və Qırmızı kitaba daxil edilməsi məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı “Çaşioğlu”, 2005, 419 s.;
2. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslinin kəsilməsi qorxusu olan quşlar. “M.Ə. Musayev-85 əsərlər toplusu”. Bakı, “Elm”, 2006, s. 180-182;
3. Mustafayev Q.T. və b. Onurğalı heyvanlarının ekologiyası. Bakı, BDU, 2011, 342 s.;
4. Мустафаев Г.Т. Изменение орнитофауны в Азербайджане за последние 100 лет. Мат-лы VII Всесоюзн. Орнитол. Конф. М., 1974, с. 219-221;
5. Рябицев В.К. Птицы Урала, Приамурья и Западной Сибири. Екатеринбург, Уральск. Университет, 2002, 605 с.

66. Kiçik əyridimdik–*Numenius tenuirostris* Vieil., 1817, Slender-billed Curlew

Dəstə: *Charadriiformes* (Cüllütkimilər,
Chadriiformes)

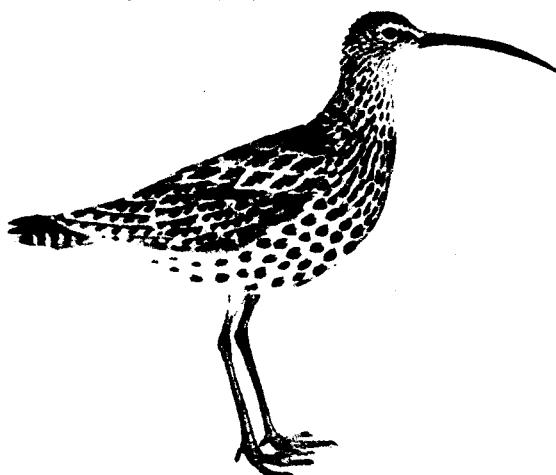
Fəsilə: *Scolopacidae* (Mələrcüllütlər, Scolopacids,
Sandpipers)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Kritik vəziyyətdədir. Xüsusi qorunma tədbirləri görülməzsə, mənfi təsirlərdən nəslə kəsilə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Qarğadan xeyli kiçikdir. Dimdiyi uzun və aşağıya əyridir. Əsas rəngi naxışlı qonur-bozdur. Döşünün naxışları uzununa yerləşir, onun aşağı hissəsində isə ürək formalıdır. Belinin arxa hissəsi və quyruğunun üst örtüyü ağdır. Sükan lələkləri də ağdır, üzərində isə bir neçə köndələn zolaq var [1, 3].

Yayılması: Avrasiyanın meşə-bozqır zonasında yayılıb. Aralıq dənizi sahillərində qışlayır [4, 5]. Azərbaycanda

Xəzər dənizi sahilində təsadüf edilir [1, 3].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Su hövzələrinin sahilindəki dayaz sularda və bataqlıq sahələrdə yemlənir [4]. Azərbaycanda miqrasiya dövründə olur. Yaz miqrasiyası az vaxt aparır (aprel), payız miqrasiyası isə avqust ayından oktyabr qədər davam edir [3].

Sayı: Sayı haqqında məlumat müqayisə etməyə yaramır, təsadüfi müşahidələrdir. Son 10 ildə yalnız iki dəfə görünüb. 2001-ci ilin mart ayında Kürün deltəsində 4 fərdi [2] və 18. 04. 2006-ci ildə Ağzıbir gölü ilə Xəzər dənizi arasında 3 fərdi təsadüf edilib (Mustafayev).

Məhdudlaşdırıcı amillər: Miqrasiya vaxtında qanunsuz ovlanması. Su-bataqlıq biotoplarının qurudulması.

Əhəmiyyətli: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Ramsar, Bern, Bonn, CITES konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və yasaqlıqlar əsas yaşama yerləridir.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Miqrasiyاسının xronoloji və topoqrafik xüsusiyyətlərini öyrənib, qorunmasına konkretlik verilməsi tələb olunur.

Məlumat mənbələri:

1. Əbdürrəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar (Non passeriformes). Bakı, "Elm", 1977, 239 s.;
2. Бабаев И.Р. Размещение и численность редких видов водно-болотных птиц на прибрежной полосе Азербайджанского сектора Каспия // IV международная конференция "Биологическое разнообразие Кавказа" посвященная 60-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, академика РЭА, профессора Абдурахманова Г.М. Махачкала, 2002, с. 72-74;
3. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı,

- "Çaşioğlu", 2005, s. 197-198;
4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsrde "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-ri., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
  5. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза. М.Л., "Советская наука", 1951, том III, с. 307-309.

67. Böyük oxcüllüt – *Limosa limosa* Linn., 1758, Black – Tailed Godwit

Dəstə: Charadriformes (Cüllütkimilər,
Charadriformes)

Fəsilə: Scolopacidae (Mələrcüllütlər, Scolopacids,
Sandpipers)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (VU) Təhlükə həddindədir.

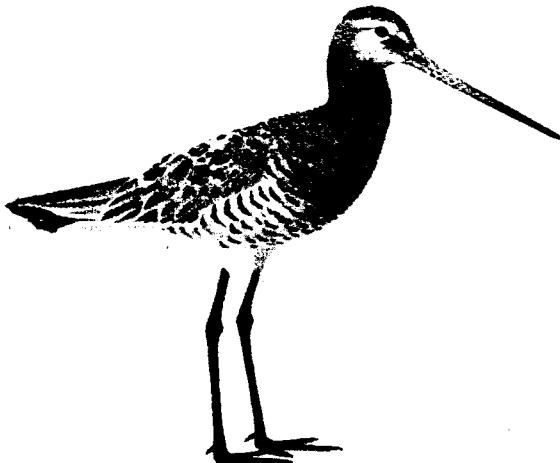
Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 2 növündən biridir (amma 2-ci növ (*L.lapponica*) 5-10 ildə bir dəfə azib gəlir).

Qısa təsviri: Goyərçindən az böyükdür. Rəngi əlvanlıdır. Başı boz, beli qaramtlı, quyruğu qara, onun dibi isə ağdır. Qarın tərəfi köndələn zolaqlı bozdur. Havada olarkən qanadlarının üstündə bir ədəd enli ağ zolaq görünür və ayaqları quyruğundan çox geriyə çıxır [1]. Dimdigi uzun və düzdür.

Yayılması: Reproaktiv areali Avropada və Asiyada yerləşib. Qışlamaq üçün Britaniya adalarına, Afrika, Avstraliya və Yeni Zeləndiyaya qədər miqrasiya edir. Azərbaycana qışlamaq üçün gəlir, eyni vaxtda buradan ötüb keçən populyasiyası da var [1, 2].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Rütubətli çəmənlikləri xoşlayır. Reproduksiya yerində, məsələn, Rusiyada fakultativ koloniya əmələ gətirir. Otun arasında sadə yuva

tikir, 3-4 yumurta verir, 23-25 gün kürt yatıb cüçə çıxarır, onları bir ay gəzdirib böyüdüür. Müxtəlif cücü və bitki yeyir [4]. Yayın axırında sürü əmələ gətirib miqrasiyaya başlayırlar.

Sayı: Reproduksiya yerində adı sayılı olması qeyd edilir [4]. Lakin Azərbaycana gəlib çatan populyasiyası nadir olur [3]. Ehtimal ki, miqrasiya yolunda qanunsuz ovlanır.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qanunsuz ovlanması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İUSN-un Qırmızı siyahısına,, Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxildir. Azərbaycanda ovlanması qadağan edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Növün qorunmasına ehtiyac olduğuna görə zooloji maarifçiliyə daxil edilməsi vacibdir.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı "Çaşıoğlu", 2005, 419 s.;
2. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində olan nadir quşlar. M.Ə. Musayev-85 (əsərlər toplusu). Bakı, "Elm", 2006, s. 180-

182;

3. Мустафаев Г.Т. Основные изменения орнитофауны Ленкоранской низменности. "Орнитология", вып.10., М., МГУ, 1972, с. 280-287;
4. Рябицев В.К. Птицы Урала, Приамурья и Западной Сибири. Екатеринбург, Уральск. Университет, 2002, 605 с.

68. Bozqır haçaquruğu—*Glareola nordmanni* Nord., 1842, Black-winged Pratincole

Dəstə: *Charadriiformes* (Cüllütkimilər,
Charadriiformes)

Fəsilə: *Glareolidae* (Haçaquruqlar, Glareolidae)

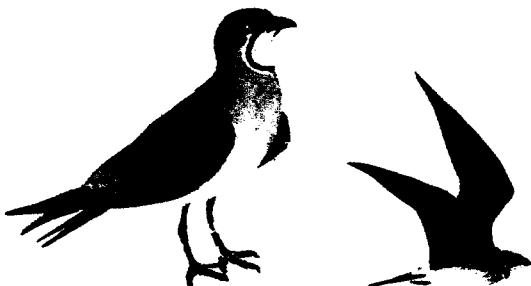
Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (CR). Mənfi antropogen təsirlərdən kritik vəziyyətdədir.

Genofond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin 2 növündən biridir.

Qısa təsviri: Quyruğunun haçası çəmənlük haçaquruğuna nisbətən dərindir. Ümumi rəngi tünddür. Qanadlarının altı qaradır.

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Samur çayının deltasında [3], Dəvəçi limanında [1], Kür-Araz ovalığında-Mahmudçala-Ağçala, Ağgöl və Sarışu göllərində [2, 4], Naxçıvan MR ərazisində Arazboyu maili düzənlik və orta dağlıq qurşağında yayılıb [7].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Su hövzələrinin sahillərindəki nəmlı biotoplarda və dayaz su sahələri əsas yaşayış yerləridir. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir. Köçüb gəlmə və köçüb getmə vaxtı müəyyən edilməyib. Koloniya halında nəsil verir. Yuvaları hər tərəfdən su və bataqlıq biotoplari ilə əhatə olunmuş adacılarda yerləşir. Yuvasında 4 yumurta olur [2, 5]. Həşərat yeyir.

Sayı: Ağgöldə 25. 06. 1962-ci ildə 2 cütü, 02. 06. 1963-cü ildə 20 cütü [2], 1990-ci ilin may ayında Mahmudçala-Ağçalada 8 fərdi [4], Samur çayı deltəsində 27. VII. 1990-ci ildə tək-tək fəndləri və 3-5 fərddən ibarət kiçik sürünləri, 19. VIII-10. X. 1988-ci ildə 30, 1988-ci ildə 19 avqustdan 10 sentyabra qədər 30 fərdi, 1989-cu ildə 4 fərdi [3], 1998-ci ilin iyul ayında Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 14 fərd [5] qeyd edilib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yayda dayaz su sahələrinin quruması və yaşayış yerlərində çoxlu mal-qara otarılması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağan edilmişdir. Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan və Ağgöl Milli Parkları, Dövlət Təbiət Yasaqlıqları kömək edir. Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısına, Azərbaycanın (1989) və Naxçıvan MR-in (2007) Qırmızı kitablarına, Ramsar, Bonn, Bern konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Mahmudçala-Ağçala göllər sisteminə yasaqlıq, Sarısu-Şerbət qobu göllər sisteminə isə qoruq statusunun verilməsi, eyni vaxtda növün qorunmasının fəal maarifçiliyi məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Зап. Кавк. отд. Русского геог. об-ва, 1907, кн. 26, вып. 3, с. 91;

2. Виноградов В.В., Чернявская Е.И. Материалы по орнитологии Кызыл-Агачского заповедника // Тр. Заповедников Азербайджана, 1965, вып. 1, с. 22-79;
3. Бугеев и др. Заметки о редких и малоизученных птицах Кавказского побережья Каспия во гнездовой период // Редкие, малочисленные и малоизученные птицы Северного Кавказа. Материалы научно-практической конференции. Ставрополь, 1990, с. 24;
4. Бабаев И.Р. Численность редких и исчезающих водно-болотных птиц Кура-Араксинской низменности // Актуальные вопросы экологии и охраны природы Ставропольского края и сопредельных территорий. Мат. научно-практической конф. Ставрополь, 1991, с. 143;
5. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində nadir, nəslİ kəsilməkdə olan su-bataqlıq quşlarının müasir vəziyyəti // XX əsrin sonunda heyvanlar aləminin qorunması və öyrənilməsi. Akademik M.Ə. Musayevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konf. mat-ri., Bakı, "Elm", 2001, s. 307-310;
6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 203;
7. Talibov T.H. Çöl haçaquruğu—*Glareola nordmanni* Nordman. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Cild 1. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 120-121.

69. Qarabaş qağayı—*Larus melanocephalus* Temm., 1820, Mediterranean Gull

Dəstə: *Charadriiformes* (Cüllütkimilər,
Charadriiformes)

Fəsilə: *Laridae* (Qağayılar, Larids)

Statusu: Nadirdir.

Kateqoriyası: (EN). Təhlükə altındadır.

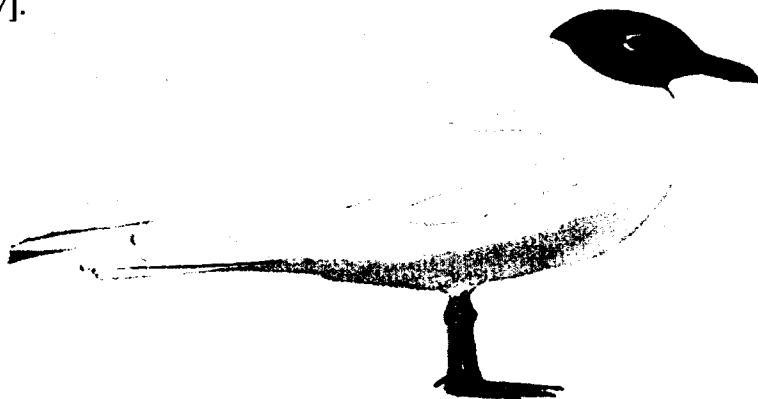
Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin 8 növündən biridir.

Qısa təsviri: Başı və boynunun yuxarı hissəsi parlaq qara, qanadlarının ucu ağdır. Dimdiyi iri və qırmızıdır, amma qara zolağı var [1, 6].

Yayılması: Avropa və Asiyada yayılıb, qışlamaq üçün

Aralıq dənizinə qədər miqrasiya edir [7]. Azərbaycanda Bakı arxipelaqında nəsil verir [2, 6]. Miqrant populyasiyası Xəzər dənizi sahilində və daxili su hövzələrində müşahidə olunur [2].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Bitki örtüyündən məhrum olan kiçik adada nəsil verir [2]. Yem üçün materikə uçur [5]. Əsasən miqrasiya dövründə olur, kiçik bir populyasiyası Bakı arxipelaqının Babur-Qutan adasında nəsil verir. May ayında gəlir. Adada yosundan suya yaxın yuva tikir, içərisinə lələk döşeyir, 2-3 açıq rəngli (ağımtılıboz) yumurta verir, 27-28 gün kürt yatır, iyun ayının ikinci yarısında körpə balaları olur, avqustda isə pərvaz balaları müşahidə edilir. Adanın və dənizin sahilindən xırda balıq ovlayır, lakin çox vaxt materikə uçub həşərat və başqa onurğasızları, bəzən də siçanabənzər gəmiriciləri ovlayır [2, 4, 7].

Sayı: 1980-ci illərə qədər Azərbaycanda nəsil verməsi məlum olmayıb. 1982-ci ildə Q.T. Mustafayev Bakı arxipelaqının Babur-Qutan adasında nəsil verməsini öyrənib və öz diplomçu tələbəsi Yaşar Hüseynovun diplom işi əsərinə daxil etdirib. Sonrakı sayı 04. 01. 1998-ci ildə Samur çayının deltاسında 49 fərd (Mustafayevin şifahi gündəliyi), 13. 05. 1989-cu ildə Bakı arxipelaqının Qutan adasında 28 cüt

(reproduktiv) [8], 13. 04. 1990-cı ildə Kiçik Qızılqaz gölündə (Şirvan Milli Parkı) 1 [9] fərd olub. 2002-ci ildə Azərbaycanda 350 [3,6], 2009-cu ildə isə 140 fərd qarabaş qəğayı qeyd olunub (Mustafayev, 2009, Şəxsi gündəliyi).

Məhdudlaşdırıcı amillər: Adaların yaxınlığında icazəli ovçuluq edilməsi, qəğayiların yumurtasından ərzaq kimi istifadə olunması, səs-küyün çoxalması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var. Əsas yemi çayırtkə və siçandır.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması və yumurtasının yiğilması qadağandır. Faydalı fauna statusu ilə qorunur. Qızlağac Dövlət Təbiət Qoruğu, Şirvan, Abşeron, Ağgöl Milli Parkları və su-bataqlıq ərazilərində olan yasaqlıqlar əsas biotopudur. Ramsar, Bern, Bonn konvensiyalarına və AEWA sazişinə daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Bakı və Abşeron arxipelaqlarının Dövlət Təbiət Yasaqlığı statusu ilə qorunması çox faydalı olar [6].

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda ornitofaunanın taksonomik spektri. Bakı, BDU, 2004, s. 7-32;
2. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "Nasir", 2006, s. 62;
3. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. Lənkəran-Talış bölgəsində nadir və nəslİ kəsilmək qorxusu olan quşlar // Zoologiya İnstitutunun əsərlər toplusu (Musayev-85). Bakı, "Elm", 2006, s. 80-82;
4. Mustafayev Q.T., Babayev İ.R. və b. Quşlar sinfi-Aves // Azərbaycanın heyvanlar aləmi. III cild. Onurğalılar. Bakı, "Elm", 2004, s. 281-282;
5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydalarına görə yaranan qrupları // XXI əsr də "Biologyanın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konf. mat-rı., Bakı, BDU, 2010, s. 126-132;
6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 206;
7. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза.

- М.Л., "Советская наука", 1951, том III, с. 524-528.
8. Патрикев М.В. Первая гнездовая находка черноголовой чайки на Каспийском море (Азербайджан) // Редкие, малочисленные и малоизученные птицы Северного Кавказа. Материалы научно-практической конф. Ставрополь, 1990, с. 76-77;
9. Патрикев М.В. К весенне-летней авиафауне юго-восточной Ширван и сопредельных территорий // Фауна, население и экология птиц Северного Кавказа. Мат. научно-практической конференции. Ставрополь, 1991, с. 34-40.

70. Qaraqarın bağrıqara—*Pterocles orientalis* Linn., 1758, Black-bellied Sandgrouse

Dəstə: *Columbiformes* (Göyərçinkimilər, Pigeons, Doves)

Fəsilə: *Pteroclidae* (Bağıraqalar, Sandgrouses)

Statusu: Nadirdir.

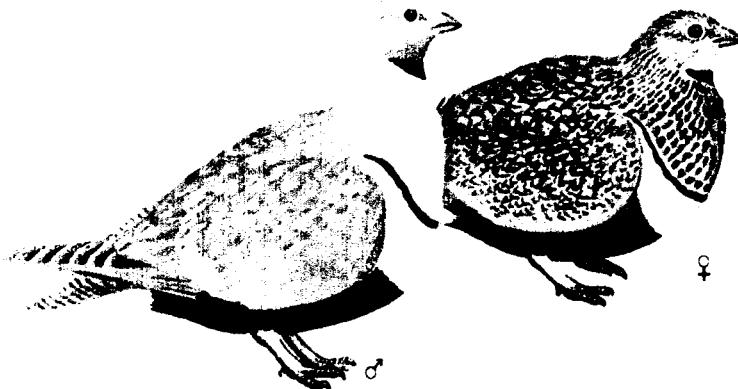
Kateqoriyası: (CR). Kritik vəziyyətdədir. Qoruma tədbirləri olmasa nəslə kəsildə bilər.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 2 növündən biridir.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi sarımtıl-bozdur, döşündə kiçik qara xallar var. Qarnı qaradır.

Yayılması: Şərqi Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıb [8]. Azərbaycanda Kür-Araz ovalığında, Şirvanda, Abşeron-Qobustanda, Acınohur-Ceyrançöldə, Naxçıvanda məskunlaşır [3, 6, 7, 9]. Yaşayış yerlərinə meyvə-tərəvəz, texniki və digər kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilməsi nəticəsində yayıldığı ərazi kəskin kiçilib, həm də populyasiyasının sixlığı dəfələrlə azalıb.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Səhra, yarımsəhra və digər bozqır landşaftlar yaşayış yerləridir. Gündüz fəal olur. Azərbaycanda oturaq və nəsil verməyə gələn populyasiyaları var [8]. Biologiyası zəif öyrənilmişdir. Cüclülər, bitki toxumları və cüçərtilərilə qidalanır.

Sayı: XIX əsrin axurlarında Azərbaycanda çoxsaylı sürləri olmuşdur [1, 2]. Lakin XX əsrin 70-ci illərində Naxçıvanda və Mil düzündə 3-5 fərddən ibarət kiçik qruplarına, digər ərazilərdə isə tek-tək fəndlərinə rast gəlinmişdir [8]. Kür-Araz ovalığında 1990-ci illərdə 2 [5], Zuvandda 1996-ci ilin iyun ayında 2, 2000-ci ildə 3 [6], Abşeron-Qobustanda Səngəçal terminalı ətrafindakı ərazilərdə 2001-ci ilin yanvar ayında 2, 2008-ci ilin fevral ayında 6, 2008-ci ilin iyun ayında 2, 2008-ci ilin oktyabr ayında 2, 2009-cu ilin yanvar ayında 8 [10], Qızılıağac Dövlət Təbiət Qoruğunda 2004-cü ilin iyun ayında 4, 2005-ci ildə 5 fərdi qeydə alınıb [7].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yarımsəhra, səhra və bozqır sahələrdə meyvə-tərəvəz, texniki və dənli bitkilərin əkilməsi, kütləvi mal-qara otarılması və qanunsuz ovlanması populyasiyanın bərpasına mane olur .

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması qadağandır. Turyançay, Körçay, Şahbuz Dövlət Təbiət Qoruqları, Şirvan, Ağgöl, Altıağac, Ordubad Milli Parkları, yarımsəhra və bozqır ərazilərdə təşkil edilmiş yasaqlıqlar bərpasına köməkdir. Azərbaycanın və Naxçıvan MR-in Qırmızı kitablarına və Bern konvensiyasına daxil edilib.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Qobustanda Səngəçal terminalı ilə Çiçəkdağ arası əraziyə, Acinohur və Sarica düzlərinə yasaqlıq statusunun verilməsi, növün qorunmasının elmi əsaslarının əhaliyə çatdırılması lazımdır.

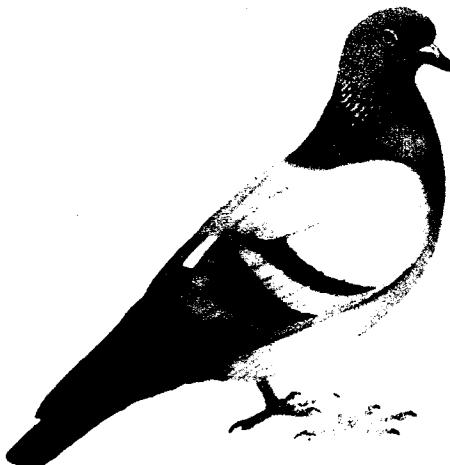
Məlumat mənbələri:

1. Богданов М. Птицы Кавказа. Тр. об. ва естествоиспытателей Ка- зан, ун-та, т. VIII, вып. 4, 1879, с. 85;
2. Радде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис. Изд. Кавказ музея, 1885, с. 262-263;
3. Статунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края // Зап. Кавк. отд. Русского геог. об-ва, 1907, кн. 26, вып. 3, с. 85;
4. Xanməmmədov A.İ., Mustafayev Q.T. Columbiformes-göyərçinkimilər // Azərbaycan faunası. VI cild. Quşlar. Bakı, "Elm", 1977, s. 258-260;
5. Babayev İ.R. "Kür-Araz ovalığında nadir, nəсли kəsilməkdə olan quş növləri və onların qorunması" elmi-tədqiqat işinin yekun hesabatı // Zoologiya İnstitutu, Bakı, 1993, s. 34.
6. Babayev İ.R. "Hirkan təbii vilayətində nadir, nəсли kəsilməkdə olan quş növlərinin ekoloji xüsusiyyətləri və onların qorunması" elmi-tədqiqat işinin yekun hesabatı. Zoologiya İnstitutu. Bakı, 2000, s. 19;
7. Babayev İ.R. "Salyan düzü və ona həmsərhəd Xəzərin sahil sularında nadir, nəсли kəsilməkdə olan quşların ekoloji xüsusiyyətləri və qorunması" elmi-tədqiqat işinin yekun hesabatı. Zoologiya institutu. Bakı, 2005, s. 20;
8. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. "Onurğalı heyvanların ekologiyası". Bakı, BDU, 2011, 342 s.;
9. Talibov T.M. Qarağarın bağıraqara-Pterocles orientalis Linn. // Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı kitabı. Naxçıvan, "Əcəmi", 2006, s. 125;
10. Аскеров Ф., Мустафаев Г.Т., Бабаев И.Р. Мониторинг птиц с точечным методом на территории Сангачалского терминала // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "Biologiyada elmi nailiyyətlər" mövzusunda Republika elmi konfransının materialları. Bakı, 2009, s. 294-295.

71. Çöl göyərçini – *Columba livia* Linn., 1758, Rock dove

Dəstə: *Columbiformes* (Göyərçinkimilər, Pigeons, Doves)

Fəsilə: *Columbidae* (Göyərçinlər, Sandgrouses)

Statusu: Çoxsaylıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Ümumi rəngi göyümtüldür, lakin belini qurşaqlayan enli ağ kəməri uzaqdan görünür. Qanadları açıq-bozdur, onların üzərində 2 ədəd tutqun rəngli enlikondələn zolaq var. Cinsin qalan növlərində bu əlamətlər yoxdur [1].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıb. Azərbaycanda Xəzər adalarından dağların yüksək hissələrinə qədər geniş məskunlaşışb. Oturaq quşdur, qışda bəzi populyasiyaları biotopunu dəyişdirir [2].

Sayı: Ümumən çoxsaylıdır. Yarıməhli sinantrop populyasiyası hər yerdə çoxsaylıdır, tam yabanı qayalıq və yarğanlıq populyasiyası isə adi sayılı, bəzi yerlərdə hətta

nadirdir [2].

Yaşama yeri və həyat tərzi: Bu növün sinantrop populyasiyası ildə 4 dəfə, yabanı populyasiyası isə 2 dəfə nəsil verir. Sinantroplar tikililərin çardağı altında, yabanılar isə qaya və yarğanlarda sadə yuva tikir, 2 ədəd ağ yumurta qoyur, 17 gün kürt yatır, 28-30 gün yuvada bala bəsləyib pərvaz edirlər. Yuva yerləşən örtülü şəraitin mikroiqlimi stabil olduğu üçün bütün fərdlərin kürt yatması 17 gün çəkir (fərdi dəyişkənlik yoxdur) [2]. Reproduksiyasını tamamlamış ailələr birləşib minlərlə fərddən ibarət sürünlər əmələ gətirirlər. Onlar əkin sahələrinə tökülib yemlənirlər. Dən yeyir, bəzən cücü də yeyir.

Sayı: Sinantrop populyasiyasının sıxlığı çoxalır, yabanı populyasiyası isə azalır [4].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yabanı populyasiyası ovlandığı üçün tədricon sıxışdırılır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Ov quşudur (250-330 qr).

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Ovlanması icazəli (lesenziyalı) aparılır. Sülh quşu kimi etiraf edilib qorunur. Sinantrop populyasiyasına (seliteb sahədə) toxunan yoxdur.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Qaya və yarğanlarda yuvasından balalarının götürülməsi hallarının aradan qaldırılması azalmaqda olan yabanı populyasiyasına kömək edər [3].

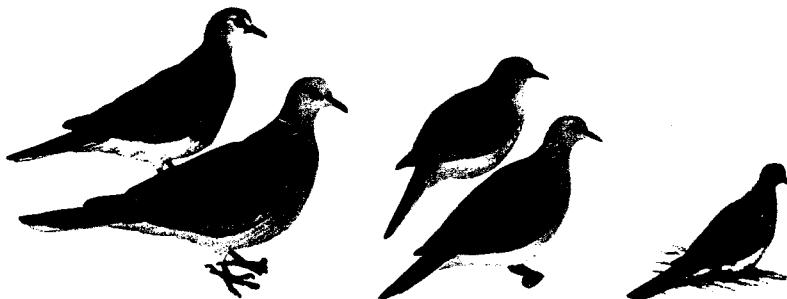
Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı "Çəlioğlu", 2005, 419 s.;
2. Mustafayev Q.T. Azərbaycanda çöl göyərçininin çoxalma xüsusiyyəti. ADU-nun elmi əsərləri, biol. elm. Seriyası. Bakı, 1963, № 1, s. 37-41;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. "Ataların sözü-xalqın gözü". Bakı, "Təknur", 2008, 304 s.;
4. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Təbiətin sırları. Bakı, "Elm", 2010, 292 s.

72. Qur-qur – *Streptopelia Bonap.*, 1855, Tourtrella

Dəstə: *Columbiformes* (Göyərçinkimilər,
Columbiformes)

Fəsilə: *Columbidae* (Göyərçinlər, Pigons, doves)

Xaltalı qur-qur
Streptopelia decaocto
Fr., 1838

Adi qur-qur
S.turtur
Linn., 1758

Kiçik qur-qur
S.senegalensis
Linn., 1766

Statusu: Hamısı çoxsayılıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında *Columbidae* fəsiləsinin 2 cinsindən biridir (3 növ).

Qısa təsviri: Göyərçinə nisbətən kiçikdir və qamətlidir. Quyruğunun ucu dairəvidir və köndələn enli ağ zolaq kimidir. Ayaqları qırmızıdır. Azərbaycanda ən irisi *Streptopelia decaocto*-200 q, ən kiçiyi isə *S. senegalensis*dir – 100 q. Səsləri səciyyəvidir; *S.turtur* – “turrr-turr...turrr-turr-ka”; *S. decaocto* – “Xu-xuuu-xu... xu-xuuu-xu”; *S. senegalensis* – “ku-ku-kuu” [2].

Yayılması: Palearktikada yayılıblar, amma *Streptopelia turtur* geniş yayılıb, *S. senegalensis* Avropada yoxdur, *S. decaocto* isə Afrikada yoxdur [2]. Azərbaycanda *S. turtur* reproduksiya üçün gələn, qalan 2 növ isə oturaqdır. *S. senegalensis* Azərbaycana 1970-ci illərdə, *S. decaocto* isə 1980-ci illərdə gəlib yaşamağa başlayıblar.

Yaşama yeri və həyat tərzi: Streptopelia turtur Azərbaycanda meşədə, kolluqda, bağda və parkda məskunlaşır. Six meşədən qaçır. Ağacda və kolda yuva tikir. Kür-Araz düzənliyində yarımsinantröp (50 %), başqa sahələrdə qismən sinantropdur (25 %). S. decaocto və S. senechalensis tam sinantropdurlar. Bunlar küçə və meydançada, hətta izdihamlı qara bazarda adamların ayaqları arasından yem götürürlər. S. senechalensis evlərin karnizi üzərində, qalan 2 növün nümayəndələri isə ağaclarда yuva tikirlər. İldə 2-3 dəfə nəsil verirlər. Yuvaları o qədər sadə olur ki, altından baxanda içərisində yumurtalar görünür. Goyərçinlərin bütün növləri kimi, Azərbaycanda olanların da yuvasında 2 yumurta olur. S. senechalensis 13-14 gün, S. turtur 14-15 gün, S. decaocto isə 15-16 gün kürt yatırlar. Yuvada bala bəsləmələri S. decaoctoda 19-20 gün, qalan 2 növün nümayəndələrində isə 14-15 gün çəkir. Bitki toxumları və ərzaq töküntüləri yeyirlər [2].

Sayı: Çoxsaylı olublar, indi də çoxsaylıdırular.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Sahibsiz pişiklər bu quşların yuvasından balalarını yeyir, bəzən özünü də tutub yeyirlər.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Seliteb sahələrin bəzək quşlarıdır, qismən də təbii sanitariq edirlər [1].

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Xüsusi mühafizə statusu yoxdur. Lakin əhali tərəfindən Peyğəmbərin (Ə.S.) xilaskarı kimi müqəddəs quş hesab edilib qorunur [3, 4].

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, 195 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. "Ataların sözü-xalqın gözü". Bakı, "Təknur", 2008, s. 304;

4. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Təbiətin sırları. Bakı, "Elm", 2010, 292 s.

73. Meşə bayquşcuğu – *Otus scops* Linn., 1758, Scops-owl

Dəstə *Strigiformes* (Bayquşkimilər, Strigiformes)

Fəsilə: *Strigidae* (Bayquşlar, Owls)

Statusu: Coxsayılıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa tarixi: Azərbaycan faunasında ən kiçik bayquşdur. Üst tərəfi pas kimi bozumtul, alt tərəfi isə tünd naxışlar uzanan açıq rənglidir. "Qulaqları" aydın görünür. Üz dairəsi xaç formalı ("X") ağ zolaqla qulaqlarına çatır. Pəncə lüləsi lələklə örtülüdür, amma barmaqlarının dibi lələksizdir. Dişi quşun ümumi rəngi solğun olduğu üçün naxışlar daha aydın görünür [1].

Yayılması: Palearktika zoocoğrafi vilayətində nəsil verir, qışlamaq üçün isə Afrikanın ekvator bölgəsinə və Asiyanın cənub-qərb hissəsinə köçür. Azərbaycana nəsil ver-

mək üçün gəlir, amma buradan ötüb keçən miqrant populasiyası da var [1]. Aprel ayında gəlir, sentyabrda qayıdır.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Aran və dağatəyi meşələrin kənar hissəsində, parklarda və meyvə bağlarında məskunlaşır. Axşam hava qaralandan səhərə qədər erkək quşlar yuva sahəsində qoruyucu səs çıxarırlar. Həmin səs İsa və ya Musa kimi eşidilir. Əhalinin inamına görə səs çıxaran quşlardan biri Musa (Ə.S.) Peyğəmbəri, digəri isə İsa (Ə.S.) Peyğəmbəri axtarır. Buna görə də müqəddəs quş olub. Ağac koğuşunda, bəzən sağsağanın (*Pica pica*) köhnə yuvasında 4-5 yumurta verib çoxalır. Cücü yeyir, bəzən kiçik siçan da ovlayır [3].

Sayı: Heç vaxt nadir olmayıb. Hazırda çoxsaylı, bəzi yerdə adı saylıdır [2].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Aqrar təsərrüfatın ziyanvericilərinə qarşı kimyəvi mübarizə aparılması meşə bayquşcuğuna neqativ təsir edir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Həşərat və siçan yeməklə fayda verir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Azərbaycanda xüsusi mühafizə statusu yoxdur. Əhali tərəfindən müqəddəs quş kimi qəbul edilib qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülən tədbirlər. Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A., Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
2. Əbdürəhmanov Y.Ə., Mustafayev Q.T. (red.). Azərbaycan faunası (Nonpasseriformes). VI cild, Quşlar. Bakı, "Elm", 1977, 315 s.;
3. Флинт В.Е. и др. Птицы СССР. М., "Мысль", 1963, 637 с.

74. Oraqqanad – *Apus Skop*, 1777, Swift

Dəstə: *Apodiformes* (Oraqqanadkimilər, Swifts
Hummingbirds)

Fəsilə: *Apodidae* (Oraqqanadlar, Swifts)

Status: Qara oraqqanad çoxsaylıdır, ağqarın oraqqanad isə adı saylıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında fəsilənin tək cinsinin 2 növüdür.

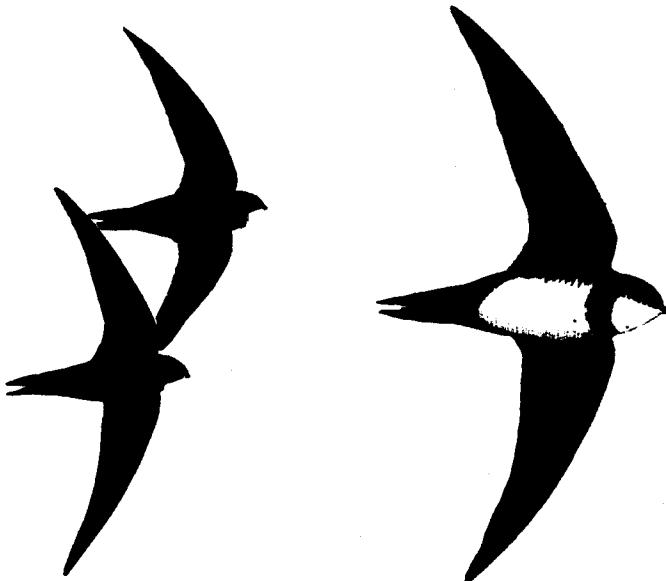
Qısa təsviri: Qaranquşdan az iri quşlardır. Qanadları uzundur və havada olarkən orağa oxşayır. Ayaqları qıсадır. Barmaqları hamısı önə tərəf yönəlib. Caynaqları itidir, hamar qayadan yapışmasını təmin edir. Yerdə gəzməkdən və ağaca qonmaqdan məhrum olub. Dimdiyi qısa və üçkünc formalıdır. Sükan lələklərinin ucu iynə kimi irəli çıxıb. Rahat uçur, hətta su içməsi və cütləşməsi də havada uçarkən olur. Əsas rəngi qara-qonur, bəzi yeri ağdır [1]. Səsi qıjiltidir: "qjjj-qjjj".

Yayılması: Reproduktiv arealı Palearktikanı əhatə edir, qışlamaq üçün Afrikaya köçür. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir. Buradan ötüb keçən miqrant populyasiyası da var. Bir növü (*Apus apus*) aranda və dağda geniş yayılıb. Lakin aranda yayılması XX əsrin ortalarından sonra olub [2]. Digər növü isə (*A. melba*) dağda və dağətəyi rayonlarda yayılıb.

Yaşama yeri və həyat tərzi: Qayalıqda və seliteb landşaftda məskunlaşır. Fakultativ kolonial quşdur. Aran rayonlarda tam sinantrop, dağlarda isə yarımsinantropdur [2]. Havadan cücü ovlayıb yaşayır. Qayaların və yarganların çatları arasında və antropogen tikililərin kərpicləri arasındaki boş yerlərdə yuva tikir. İyun ayında 2-3 ağ yumurta verib 20-23 gün kürt yatır. Balaları çox aciz olur,

40-50 gün yuvada bəslənirlər. Yaxşı uça bilib havadan sərbəst cücü ovlaya bilənə qədər yuvanı tərk etmirlər [5].

Sayı: *Apus apus* hər yerdə çoxsaylıdır, *A. melba* isə adı saylıdır.

Qara oraqqanad

Apus apus Linn., 1758

Ağqarın oraqqanad

A.melba Linn.,1758

Məhdudlaşdırıcı amillər: Bahar fəsli gecikən bəzi illərdə hava soyuduqda miqrant populyasiyasına neqativ təsir edir (kütləvi qırılırlar).

Əhali üçün əhəmiyyəti: Həşərat və siçan yeməklə fayda verir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Bern konvensiyasına daxildir. Kütləvi quş olduğu üçün xüsusi mühafizə statusu yoxdur. Lakin xilaskar quş kimi tanınır və qorunur [4].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
2. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "MBM", 2006, 213 s.;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Təbiətin sırları. Bakı, "Elm", 2010, 289 s.;
4. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. "Atalarım sözü-xalqın gözü". Bakı, "Təknur", 2008, 304 s.;
5. Рябинцев В.К. Птицы Урала, Приуралья и Западной Сибири. Екатеринбург, Уральск. Университет, 2001, 605 с.

75. Dra-dra göycəqarğı – *Coracias Garrulus* Linn., 1758, Roller

Dəstə: *Coraciiformes* (Göycəqarğakimilər,
Coraciiformes)

Fəsilə: *Coraciidae* (Göycəqarğalar, Rollers)

Statusu: Adı saylıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında fəsilənin tək növüdür.

Qısa təsviri: Sığırçından iridir. Ümumi rəngi yaşıl-göydür. Bel tərəfi qəhvəyi gil rənginə çalır. Quyruğu və qanadları üzərində tünd göy rənglər var. Boğazı ağdır. Adı səsi kəskin ciriltidir "rak-rak", lakin reproduksiya dövrünün əvvəlində tez-tez "kra-kra-kra-kra" edir. Qarğı kimi ləng uçur [2].

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikanın Şimal-Qərb hissəsində yayılıb. Qişlamaq üçün hamısı Afrikaya köçür. Azərbaycana reproduksiya üçün gəlir. Aranda və dağətəyində məskunlaşır [2].

Yaşayış yeri və həyat tərzı: Polibiont quşdur. Seyrək meşəni, köhnə ağac olan meyvə bağlarını, yarğan və qobular olar. yarımsəhra və bozqırları, eləcə də seliteb sahələri mənimsəyir. Örtülü şəraitdə nəsil verir (ağac koğuşunda, yarganda və tırələrdə, torpaqda qazılmış boş dəliklərdə, ti-

kılılərin çardağı altında və s.). May ayında 4-5 ağ yumurta verir, 18-19 gün kürt yatıb bala çıxarır, onları 27-28 gün yuvalada yemləyib pərvaz edir. Əsas yemi çeyirtkə, şala, böcək və b. həşəratdır. Müəyyən qədər kərtənkələ, qurbağa və siçan da yeyir [2]. Faydalı quşdur.

Sayı: Adı sayılıdır. XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində düzənlik rayonlarda çoxsaylı olub dağa tərəf getdikcə azalıb [3, 4]. Hazırkı vaxtda düzənlikdə çox yerdə adı sayılı, bəzi sahədə isə hətta nadirdir.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Kürkirağı tuqay məşələrinin 1950-ci illərdən sonra kəskin azalması (əsas yuva yeri), meyvə bağlarında köhnə (koğuşlu) ağacların qırılması və quruyub aradan çıxmazı, aqrar təsərrüfat sahələrində ziyanvericilərə qarşı kimyəvi mübarizənin intensiv tətbiq edilməsi. Ona görə də indiki dövrdə yarğanlarda nəsil verən qruplar üstünlük təşkil edir [1].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Həşərat və siçan yeməsi fayda verir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: İUSN-in Bern və Bonn konvensiyalarının siyahısına daxildir. Lakin

Azərbaycanda xüsusi mühafizə statusu yoxdur, yalnız "faydalı faunaya" daxildir. Əhali tərəfindən qorunur [1].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilməli, zooloji maarifçilik daha çox yayılmalıdır.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, s. 144;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
3. Раде Г. Орнитологическая фауна Кавказа. Тифлис, изд. Кавказского музея, 1884, 451 с.;
4. Сатунин К.А. Материалы к познанию птиц Кавказского края. Изв. Кавказк. Отд. РГО. Тифлис, 1907, 144 с.

76. Qızlarquşu – *Merops* Linn., 1758, Bee-eater

Dəstə: *Coraciiformes* (Göycəqarğakimilər,
Coraciiformes)

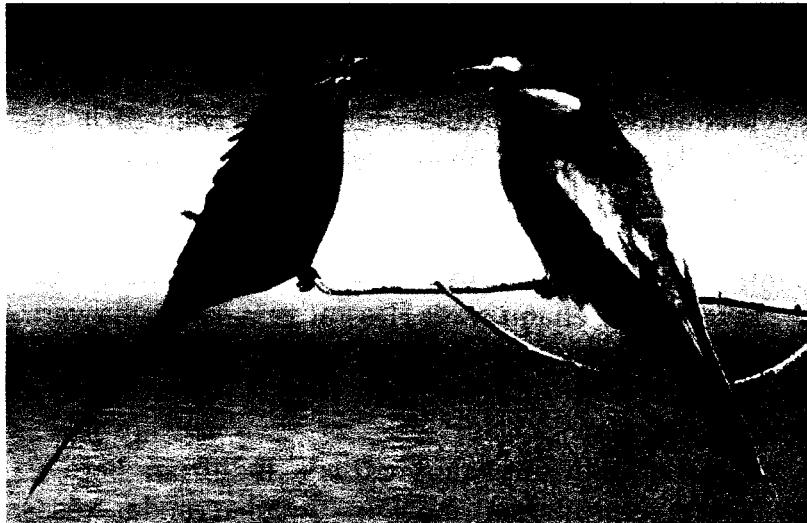
Fəsilə: *Meropidae* (Qızlarquşular, Bee-eaters)

Statusu: Hər 2 növü adı saylıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında fəsilənin tək cinsinə (*Merops*) daxil olan 2 növdür: *M. apiaster* və *M. supersiliosus*.

Qısa təsviri: Sığırçın böyüklükdə quşlardır. Qanadları və quyruğu uzun-itidir. Quyruq lələklərinin mərkəzi cütü qalarlarından çox uzundur. Dimdiyi nazik, uzun və aşağıya tərəf az əyridir. Ön barmaqları dibindən yarısına qədər bir-birinə bitişikdir (ayaqlarını güclü edir və yarganda torpağı qazılı yuva düzəltməsini asanlaşdırır). Adətən elektrik xətlərinə və quru budağa qonur, bəzən torpaq yola qonub tozda "çimirlər". *M. apiaster* qızılı-qəhvəyi, *M. supersiliosus* isə yaşıl rənglidir. Səsi zildir "kriyn-kriyn".

Yayılması: Avropa, Asiya və Afrikada yayılıblar. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlirlər. Buradan ötüb keçən miqrant populyasiyaları da var. *M. apiaster* geniş yayılıb, *M. supersiliosus* isə Lənkəran, Muğan, Mil, qismən də Şirvan düzənliliklərində məskunlaşır.

Yaşıl qızlarquşu
Merops supersiliosus
Linn., 1766

Qızılı qızlarquşu
Merops apiaster
Linn., 1758

Yaşama yeri və həyat tərzi: Səhra, yarımsəhra və bozqır sahələrdə məskunlaşırlar. Reproduktiv populyasiyaları aran və dağətəyi rayonlarda yaşayırlar. Lakin yayın sonunda yem üçün alp çəmənliyinə qədər qalxırlar. Qızılı qızlarquşu (*M. apiaster*) apreldə gəlir, sentyabrın axırı oktyabra qədər qalır, yaşıl qızlarquşu (*M. supersiliosus*) isə gec gəlib, tez qayıdır (may ayından sentyabra qədər). Oborgen koloniya halında nəsil verir. Yuva qazması 10-20 gün çəkir. May-iyun aylarında 4-6 ağ yumurta verir, 19-20 gün kürt yatıb bala çıxarıır, onları 30 gün yuvada bəsləyib pərvaz edir. Əsas yemi həşəratdır (arılar, böcəklər,

milçəklər, düzqanadlılar, kəpənəklər və s.). Onları havaba təqib edib tutur [1, 2, 3].

Sayı: M. supercilius növünün Azərbaycanda yayılma sahəsi kiçik olsa da populyasiyasının sıxlığı yüksək olub. Məsələn, 1960-ci illərdə Lənkəran şəhərinin şimal ətrafında qumsal torpaqlı boş sahədə 2000 cütdən ibarət koloniyası qeyd edilib [2]. Sonrakı illərdə belə böyük koloniyalar tapılmayıb. Hazırda adı sayılıdır və koloniyaları kiçikdir [1].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Bitkilərin ziyanvericilərinə və xəstəliklərinə qarşı kimyəvi preparatların geniş tətbiqi, xam torpaqların əkin sahələrinə çevrilməsi və suvarma şəraitində bataqlıqların çoxalması. Bu tədbirlər qızlarquşunun yuva şəraitini azaldır.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Həşərat yeməklə fayda verir. Lakin bal arısı saxlanan yerlərdə zərərlidir. Belə yerlərdə akustik mübarizə aparmaqla qorxudub uzaqlaşdırmaq mümkündür [2].

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Bern və Bonn konvensiyalarına daxildir. Azərbaycanda xüsusi qorunma statusu yoxdur. Lakin əhali təpəfindən müqəddəs quş kimi etiraf edilib qorunur, hətta bal arısı saxlayanlar da bu quşa atəş açırlar.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Мустафаев Г.Т. К биологии зеленой шурки в Азербайджане. Ученые зап. АГУ, сер. биол. наук № 6. Баку, 1961, с. 27-30;
2. Ханмамедов А.И., Мустафаев Г.Т. К экологии золотистой шурки в Азербайджане. Известия АН Азерб. ССР. Сер. биол. и мед. Наук № 1. Баку, 1961, с. 83-88;
3. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. (ред.). Птицы Советского Союза, М., "Советская наука", 1951, т. 1, с. 618-646.

77. Şanapipik hop-hop – *Upupa epops* Linn., 1758, Hoopoe

Dəstə: *Coraciiformes* (Göycəqarğakimilər,
Coraciiformes)

Fəsilə: *Upupidae* (Hophoplar, Hoopoes)

Statusu: Adı saylıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında fəsilənin tək cinsinin tək növüdür.

Qısa təsviri: Sağsağandan kiçik əlvan quşdur. Əsas rəngi kürəndir. Başında enli və qara zolaqlı kəkili var, o, açılmış halda şanaya oxşayır. Dimdiyi uzun, nazik və aşağıya tərəf az əyridir, onu nəm torpağa batırıb cüçüləri və soxulcanı tapır. Qanadları və quyruğu qaradır, amma üzərində enli ağ zolaqlar var. Qarın nahiyyəsi ağımtıldır. Uçuşu ləng və dalğalıdır. Səsi tutqundur: "hop-hop-hop" [2].

Yayılması: Reproduktiv areali Palearktikada yerləşib. Qışlaması Afrikada və Asiyənin cənubunda keçir. Azərbaycana reproduksiya üçün gəlir. Buradan ötüb keçən miqrant populyasiyası da var. Respublikanın aran və dağətəyi hissələrində yaşayır [3].

Yaşama yeri və həyat tərzi: Azərbaycana tez gəlib gec qayıdır (mart ayından oktyabra qədər). Müxtəlif landşaftlarda məskunlaşır: yarımsəhra, bozqır, çəmənlik, seyrək meşə, meyvə bağı, park, kənd, qəsəbə, şəhər. Örtülü şəraitdə nəsil verir: ağac koğuşu, yarğan, torpaqda qazılmış köhnə yuvalar, antropogen tikililərin örtülü boş yerləri və s. Çox hündür koğuşda və tikintidə nəsil verməyi xoşlamır. Yuvasına hər hansı bir yırtıcı girmək istəyəndə ilan kimi fışıldayıb onu qorxudur. Zili çox pis iylidir, gözü qamaşdırır. Yuvasında 4-6 ədəd bozumtl-ağ yumurtası olur, 16-18 gün kürt yatıb bala çıxarır, onlar 20-25 gün yuvada bəslənib pərvazlanırlar. Əsas yemi cüclülər və başqa onurğasızlardır, bəzən kiçik kərtənkələ, körpə ilan və qurbağa da ovlayır. Yemini başlıca olaraq yerdən götürür [3, 4, 5].

Sayı: Həmişə adı sayılı olub, indi də adı saylıdır. Kütləvi olduğu sahə yoxdur, nadir də deyil.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yemini yerdən götürdüyü üçün ziyanvericilərə qarşı kimyəvi mübarizə nəticəsində zəhərlənib zəifləmiş cüclüləri yeyib tələf olur.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Torpağı dimdiyi ilə eşməsini, həşərat yeməsini və balasına daşımاسını hamı görür. Ona görə də əhali bu quşu "torpaq həkimi" adlandırıb. Dekorativ quş kimi də bəyənilir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Bern konvensiyasına daxildir. Azərbaycanda rəsmi mühafizə statusu yoxdur. Amma əhali tərəfindən faydalı quş kimi etiraf edilib qorunur [1].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:
Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, 195 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, s. 419;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. "Ataların sözü-xalqın gözü".

- Bakı, "Təknur", 2008, 304 s.;
4. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Təbiətin sırları. Bakı, "Elm", 2010, 292 s.;
5. Рябинцев В.К. Птицы Урала, Приуралья и Западной Сибири. Екатеринбург, Уральск. Университет, 2001, 605 с.

78. Dəstə: *Piciformes* (Ağacdələnkimilər, Piciformes)

Fəsilə: *Picidae* (Ağacdələnlər, Woodpeckers, piculets)

Statusu: 2 növü nadir, 6 növü adı sayılıdır.

Genefond əhamiyyəti: Azərbaycan faunasında tək fəsilədir. Burada 8 növündən biri (*Jynx torquilla*) reproduksiya üçün gəlir, qalanı oturaqdır.

Qısa təsviri: Kiçik və ortaboylu əsl dendrofil quşlardır. Dimdiyi düz və iskənə kimi ucu itidir. Başı çəkic kimi iri və dolğundur. Ayaqları qısa və güclüdür. Barmaqlarının 2-si önə, 2-si isə arxaya tərəf çevrilib. Quyruğu yay kimi sərt və ucu itidir. Bu əlamətlər ağacın gövdəsində şaquli dayanıb, oduncaqda dəlik açmağa imkan yaradır.

Adı
qaraağacdələn
Dryocopus martius
Linn., 1758

Kışnəyən
yaşlağacdələn
Picus viridis
Linn., 1758

Adı
buruqboyun
Junx torquilla
Linn., 1758

Böyük əlvanağacdələn
Dendrocopos major
Linn., 1758

Ortaboy əlvanağacdələn
Dendrocopos medius
Linn., 1758

Suriya əlvanağacdələn
Dendrocopos syriacus
Hemp. et Eh., 1833

Ağbel əlvanağacdələn
Dendrocopos leucotos
Bechst., 1803

Kiçik
əlvanağacdələn
Dendrocopos
minor
Linn., 1758

Dimdiyini quru ağaca tez-tez döyməklə «təbil» çalmasının siqnal əhəmiyyəti var. Çox uzağa uçmağa ehtiyacı yoxdur, ona görə də qanadları enli və ucu kütdür [2, 3].

Yayılması: Avstraliya və Antarktidə müstəsna olmaqla dünyanın bütün qitələrində yayılıb; 200-dən çox növü var,

əksəriyyəti Cənubi Amerika meşələrində yaşayır [4].

Yaşama yeri və həyat tərzi. Meşə, park və meyvə bağlarında yaşayır. Ağacı dəlib özüne yuva hazırlayıır, eyni vaxtda ağacın qabığı altında və oduncağında gizlənmiş cüccüləri tapıb yeyir. Soyuq ölkələrdə iynəyarpaqlı ağacların şirəsini içməsi halları da olur, Azərbaycan kimi mülayim iqlimli ölkələrdə həmişə cücü tapıldığı üçün şirə içməyə ehtiyacı yoxdur. Dili uzun və yapışqanlıdır, ağacın oduncağının dar yerlərindən cüccüləri çıxara bilir. Bir növdən (*Jynx torquilla*) savayı hamısı ağacın gövdəsində özü dəlib açdığı koğuşda nəsil verir. Ağacı dələrkən koğuşa tökülən ovuntu yuva döşəməsini əvəz edir. Ağ rəngli 2-8 yumurta verir. Ağac koğuşunda temperatur stabil olduğu üçün müxtəlif növ ağacdələnin kürtyatma müddəti çox da fərqli deyil və azdır (12-14 gün), amma balalar üçün təhlükə az olduğuna görə onlar yuvada çox qalıb (bir aya qədər) valideynləri tərəfindən yemləndirilir. Yuvasını tərk edən bala artıq yaxşı uça bilir [1].

Sayı: Azərbaycanda olan 8 növündən 2-si (*Jynx torquilla*, *Dryocopus martius*) nadir, qalanı isə adı sayılır. Populyasiyasının sıxlığının nisbi sabitliyinə şərait yaradan 2 səbəb var: a) ağacın oduncağından və qabığı altından tapıb yediyi cüccülərin sağlam olması; b) əhalinin bu quşlara olan rəğbəti.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşələrin qırılması, bağlardan və parklardan köhnə ağacların kəsilib çıxarılması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Meşədə, parkda və meyvə bağlarında olan xəstə ağacları cüccülərdən təmizləyir. Buna görə də “meşə həkimi” adlanırlar [1].

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Dövlət tərəfindən “faydalı fauna” adı ilə qorunur. Əhali tərəfindən meşələrin, parkların və meyvə bağlarının təbii xilaskarı kimi etiraf edilib qorunur.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Meşə, park və meyvə bağlarında ağacdələn yuvası olan ağacların qorunub saxlanılması. Çıxılmaz vəziyyətlərdə bu ağacların kəsilməsini quşların reproduksiyası vaxtından sonra (payızda və qışda) icra etmək məsləhətdir.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Ornitologiya. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, 442 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005, 419 s.;
3. Mustafayev Q.T., İsmayılova T.R.. İsmayıllı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, 208 s.;
4. Рябинцев В.К. Птицы Урала, Приуралья и Западной Сибири. Екатеринбург, Уральск. Университет, 2001, 605 с.

**79. Adı kəndqaranquşu – *Hirundo rustica*
Linn., 1758, Swallow**

Dəstə: *Passeriformes* (Sərcəkimilər, Perching birds)

Fəsilə: *Hirundinidae* (Qaranquşlar, Swallows,
martins)

Statusu: Coxsaylıdır.

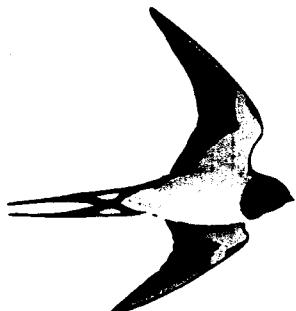
Genofond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Quyruğunun haçası dərin, ucu itidir. Alnı və boğazı pas kimi qəhvəyidir. Beli, qanadları, quyruğu və çinədanı üzərində parlaq göyümtül-qara zolaq var. Quyruğunda iri ağ xallar aydın görünür. Döşü və qarın hissəsi ağımtıl-kürəndir. Səsi zildir: "tvi-vit". Mahnısı civiltidir: "tili-vili, tili-vili-trr" [1].

Yayılması: Geniş yayılıb: Avropa, Asiya, Afrika, Şimali Amerika. Qışlamaq üçün Asiyadan cənubuna və Afrikaya köçür. Seliteb landsaft olan hər yerdə məskunlaşır.

Yaşama yeri və həyat tərzi: Tam sinantropdur. Azə-

baycanın əhali yaşayın hər yerində məskunlaşır. Lakin təbii biotopları (mağara, ağac koğuşu və s.) ilə reproduktiv əlaqəsini kəsib, yalnız insanla qonşuluq edir [2]. Damlaların divarında (əsasən dəhlizdə) yaş torpaqdan, gildən, hətta təzə peyindən qarışdırıb yuva tikir. Yuvasının üstü açıq olur. Kolonial həyatın ilk mərhələsinə aiddir, 3-5 cütdən ibarət koloniya əmələ gətirir [3]. İldə 2 dəfə nəsil verir. Hər dəfə yeni yuva tikir. Yuvasında 3-5 yumurta olur, 14-15 gün kürt yatrı, yuvada bala bəsləməsi 20-22 gün çəkir. Entomofaqdır (100 %).

Havada uçan, yəni, ekoloji sağlam cüçüləri yeyir. Yerdən 0,5-1,0 m hündürlükdə uça bilir. Otun, kolun və ağacların üzərindən, hətta yerdən cüçüləri qanadları vasitəsilə çırpıb havaya qaldırır, sonra ovlayır. Özü havada olarkən və ya məftil üzərinə qonub dincələrkən kiçik qırğının (Accipiter nisus) şikarı olması istisna deyil. Yuvasından balasını ev pişiyinin yeməsi halları olur. Birləşmələr baxmaya-raq populyasiyasının optimal artımı təmin olunur və çoxsaylı statusunu saxlayır ($11-100 \text{ km}^2$).

Sayı: Kütləvi və faydalı olduğu üçün sayına dair monitorinq keçməyə ehtiyac olmayıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Erkən yazda (mart ayı) qışlaqdan qayıdır soyuğa düşməsi həli olur. Yüksek dağ qurşağında (alp qurşağı) seliteb landşaft olmadığı üçün həmin yerlərdən istifadə edə bilmir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var. Zərərli cüçüləri yediyi üçün faydalıdır (100 %).

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Faydalı faunaya daxil edilib. Bern konvensiyasına əsasən qorunur.

Ümumi əhalinin qayğısı altındadır.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:
Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Onurğalı heyvanların ekologiyası. Bakı, BDU, 2011, 343 s.;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "MBM", 2006, 231 s.

80. Adı şəhərqaranquşu – *Delichon urbica* Linn., 1758, House martin

Dəstə: *Passeriformes* (Sərçəkimilər, Perching birds)

Fəsilə: *Hirundinidae* (Qaranquşlar, Swallows,
martins)

Statusu: Çoxsaylıdır.

Genofond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Kəndqaranquşundan kiçikdir. Quruğunun haçası üçbucaq formalıdır, çox da dərin deyil. Quruğun üst örtüyündə ağ rəngli enli köndələn zolaq (qurşaq) uzaqdan görünür. Bel tərəfi göyümtül-qara, qarın tərəfi ağdır. Pəncə lüləsi və barmaqları lələklərlə örtülüdür [2].

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb. Afrikada və Asyanın cənub hissəsində qışlayır. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, amma buradan keçən miqrant populyasiyası da var [2]. Azərbaycanda müasir yayılması Xəzər dənizi adalarından tutmuş yüksək dağlara qədər sahələri əhatə edir. Dağlıq və dağətəyi ərazilər üçün səciyyəvidir, düzənliyə yayılması XX əsrden sonra olub. Selliteb sahələrin genişlənməsi arealdaxili yayılmasına pozitiv təsir edib.

Yaşayış yeri və həyat tərzi: İlkən təbii biotopu qayalıqlar, məğaralar, qismən də yarğanlar olub. Sonradan sinantroplaşmağa başlayıb. Hazırda Azərbaycanın çox yerində natamam sinantrop, düzənlikdə və adalarda isə tam sinantropdur. Monoqam gündüz quşudur. Obliqat kolonialdır. Azərbaycan şəraitində hər koloniyasında 9-60, bəzən 400 yuva olur (orta hesabla 27, n=58). Mağara və

antropogen tikililərin karnizi altında yaşı gildən şar formalı yuvasını divara yapışdırır, yuxarı-yan tərəfdən özü girib-çixa bilən yol qoyur. Yuvalar örtülü olduğu üçün hər tərəfdən biri-digərinə toxuna bilir (rəqabət yaratmır). Yuvanın içərisinə lələk, tük, pambıq və quru ot döşəyir. Belə yuvanın tikilməsi 8-12 gün çəkir. İldə 2 dəfə nəsil verir, hər dəfə 3-5 yumurta verir, 13-15 gün kürt yatır. 15-17 gün bala bəsləyir. Entomofaqdır (100 %), ən çox ağcaqanadı xoşlayır. Vətənində hər il 5 ay qalır (aprel-avqust), sonra qışlağa köçür [3].

Sayı: Kütləvi və 100 % faydalı olduğu üçün sayının dinamikasını tədqiq etməyə ehtiyac olmayıb.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yazda gözlənilməz soyuq olması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var. Zərərli cüçü yeməsi (100 %).

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Bern konvensiyasına daxildir. Azərbaycanda faydalı quş kimi qorunur. Əhali müqəddəs quş kimi etiraf edib və qayğı altına alıb qoruyur [1].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər:

Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, 194 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "MBM", 2006, 231 s.

**81. Adı sahilqaranquşu – *Riparia riparia* Linn.,
1758, Sand martin**

Dəstə: *Passeriformes* (Sərçəkimilər, Perching birds)

Fəsilə: *Hirundinidae* (Qaranquşlar, Swallows,
martins)

Statusu: Coxsaylıdır.

Genofond əhəmiyyəti: Azərbaycanda cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Sərçə boyda quşdur. Boğazı, döşü və qarnı ağ, qalan hissələri bozumtul-qonurdur. Quyruğunun haçası dərin deyil. Döşündə bozumtul köndələn zolaq var. Səsi zəifdir: "çirr-çirr". Dimdiyi yasti və enlidir.

Yayılması: Geniş yayılıb: Avropa, Asiya, Şimal-Qərbi Afrika, Şimali Amerika. Azərbaycana nəsil vermək üçün gəlir, buradan ötüb keçən miqrant populyasiyası da var. Reproduktiv populyasiyası aranda, qismən də dağətəyi sahələrdə məskunlaşır [1].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Adətən apreldə-may ayının əvvəlində gəlir, avqustun II yarısında köçüb gedir. Yarğanların və tirələrin divarında torpağı dəlib yuva qazırlar. İldə 2 dəfə nəsil verirlər. Yuva qazması

3-4 gün çekir (150 sm), onun içərisinə ot, tük və lələk döşəyir. Sonra 4-6 yumurta qoyur. 12-15 gün kürt yatırlar. Körpə balalar yuva xanəsində yemləndirilir, pərvaz balalar isə yuvanın giriş yoluna çıxıb yem qəbul edirlər. Onlar 19-21 günlük olanda uçub çıxır, amma gecələmək üçün qayıdır. Əsas yemini havada uçan ağcaqanad və başqa kiçik cüçülər təşkil edir. Ovunu havadan tutmaq üçün ağızının künclərində qıl kimi sərt lələkləri qaldırmaqla ağızının həcmini böyür, cüçüləri tutmaq ehtimalı çoxalır [2]. Gündüz fəal olur, bütün gün ərzində havadan cücü ovlamaq əsas fəaliyyətidir.

Sayı: Kütləvi quşdur. Obliqat xarakterli koloniya əmələ gətirir. Hər koloniyasında 100 və daha çox yuva olur [2]. Reproduksiyani qurtardıqdan sonra böyük sürülər əmələ gətirib köçməyə hazırlaşırlar.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Havada olarkən kiçik qırğı (Accipiter nisus), yerdə və yuvasında isə gelincik (Mustella nivalis) və ilan (Coluber) tərəfindən ovlanır. Ümumən artımlı quşdur.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var. Zərərli cüçüləri yeməklə çox faydalıdır (100 %).

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Faydalı faunaya aid edilməklə qorunur. Bern konvensiyasına daxildir. Azərbaycanda kütləvi quş olmasının əsas səbəbi əhalinin qayğısidir [3].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
2. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "MBM", 2006, 231 s.;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Təbiəti sevənlər. Bakı, "Elm", 2010, 289 s.

82. Qayalıq dağqaranquşu – *Ptyonoprogne rupestris* Scop., 1769, Craq Martin

Dəstə: *Passeriformes* (Sərçəkimilər, Perching birds)

Fəsilə: *Hirundinidae* (Qaranquşlar, Swallows, martins)

Statusu: Adı sayılıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında *Ptyonoprogne* cinsinin tək növüdür.

Qısa təsviri: Kiçik qaranquşdur. Ümumi rəngi boz-qonurdur. Quyruğunun haçası zəifdir və onun üzərində dəyirmi ağ xallar var. Cavan quşun belindəki lələklər açıq haşıyəlidir [1].

Yayılması: Avropa, Asiya və Şimal-Qərbi Afrikada yayılıb. Qışlamaq üçün hamısı Afrikaya və Asiyadan cənubuna köçür. Azərbaycanın ərazisi növün reproduktiv arealının şimal kənarını təşkil edir. Qafqazın yüksək dağ qurşağında, Naxçıvan MR-in orta dağlıq sahəsində və Talyş dağ bozqırlarında yayılıb [3].

Yaşayış yeri və həyat tərzı:

Entomofaqdır (100 %). Sildirim qayaları və yarğanları xoşlayır. Belə yerlərdə fakultativ koloniya əmələ gətirirlər. Koloniyada 15-25, bəzisində isə 80-100 yuva olur. Adətən mağaranın divarında şar formali yuva tikir. Onun üstünü açıq saxlayır. İldə 2 dəfə nəsil verir: may-iyun və iyul-avqustda. Yuvasında 3-4 yumurta olur. Dişi quş kürt yatıb bala çıxarır, onların yemlənməsində erkək də iştirak edir. Pərvaz balanı havada yemləməsi də olur [2]. Avqust ayında qaranquşların başqa növləri ilə qarışq sürürlər əmələ gətirib köcməyə hazırla-

şırlar.

Sayı: Sayı kifayət qədər olduğuna görə populyasiyasının kəmiyyət dinamikasına diqqət az olub.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Yüksək dağ qurşağında reproduksiya vaxtrında qar yağması yumurta və balalarını tələf edir. Kiçik qırğı (Accipiter nisus) tərəfindən ovlanması halları da müşahidə edilir.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Elmi və estetik əhəmiyyəti var. Zərərli cücüləri yeyir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Əhali tərəfindən müqəddəs quş kimi qayğı altına alınıb qorunur. Ekoloji qanunçuluqda faydalı faunaya daxildir. Bern konvensiyasının siyahısında var.

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çaşioğlu", 2005, s. 257-258;
2. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "MBM", 2006, s. 98-100;
3. Мустафаев Г.Т. Птицы Азербайджана (таксономия и распространение). Баку, БГУ, 2005, 40 с.

83. Ala sığırçın – *Sturnus roseus* Linn., 1758, Rose-coloured starling

Dəstə: *Passeriformes* (Sərçəkimilər, Perching birds)

Fəsilə: *Sturnidae* (Sığırçınlar, Starlings)

Statusu: Çoxsaylıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin tək növüdür.

Qısa təsviri: Qara sığırçın boydadır (60-90 q). Başında kəkili var. Erkəyinin başı, boynu, qanadları və quyruqaltı lələkləri metal kimi parıldayan qara, qalan lələkləri isə

çəhrayıdır. Ona görə çəhrayı siğırçın da adlanır. Səsi və mahnısı cirilti və xırıltı qarışığıdır. Dişi quş çirkli-çəhrayı və qonur rənglidir. Cavanlarının üst tərəfi qonur, alt tərəfi isə çirkli-ağdır [2].

Yayılması: Reproduktiv areali Avropa və Asiyada yerləşib. Qışlamaq üçün Asyanın cənub hissələrinə köçür. Azərbaycanda aran və dağətəyi rayonlarda yayılıb [2].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Açıq landşaftlarda məskunlaşır. Lakin reproduksiya yeri stabil deyil. Kütləvi çayirkə peyda olan yerlərdə koloniya əmələ gətirib, çayirkəni təqib edir. Çayirkəni yeyib doyduqdan sonra qırıb-tökür. Ona görə "muradquşu" adlanır, əkinçiləri muradına çatdırır. Qayada, yarganda və qışlaqlarda (zirzəmidə) obliqat xarakterli koloniya halında yuva tikirlər. Qışlaqdan may ayının birinci yarısında qayıdır. Su hövzəsinə yaxın (1-2 km qədər) yerdə koloniya nəsil verir. Hər yuvasında 4-6 yumurta olur. 12-14 gün kürt yatır. Balalarını 14-17 gün yuvada bəsləyir, sonra bir aylıq olana qədər əlavə yemləyir. Yem üçün yuvasından 20-25 km uzaqda olan çayirkə sürüsündən istifadə edə bilir. Bəzən meyvə və giləmeyvəyə də hücum edirlər. Reproduksiyani tamamlamış minlərlə quşlar böyük sürü halında birləşib miqrasiyaya hazırlaşırlar (avqust-sentyabrin əvvəlində köçüb gedirlər) [3].

Sayı: Coxsayılı və faydalı quş olduğu üçün sayının dinamikasını öyrənməyə ehtiyac olmayıb. Hələ ki ciddi

dəyişiklik yoxdur.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Qeyd olunmayıb.

Əhəmiyyət: Çayırkə və başqa kütləvi həşəratı təqib etdiyi üçün birmənali faydalıdır [1].

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Xüsusi mühafizə statusu yoxdur. Bern konvensiyasına daxildir. Faydalı faunaya daxildir. Əhəmiyyətindən el adəti formasında qorunur [1, 4].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, 194 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, 419 s.;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Azərbaycanın kolonial quşları. Bakı, "MBM", 2006, 213 s.;
4. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. "Ataların sözü-xalqın gözü". Bakı, "Təknur", 2008, 304 s.

84. Cənub bülbülü – *Luscinia megarhynchos* Breh., 1831, Nightingale

Dəstə: Passeriformes (Sərçəkimilər, Perching birds)

Fəsilə: Turdidae (Qaratoyuqlar, Thrushes)

Statusu: Coxsayılıdır.

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında cinsin 3 növündən biridir.

Qısa təsviri: Sərçədən az böyükdür. Quyruğu uzun və ucu az dəyirmidir. Bel tərəfi, qanadları və quyruğu qonur-qəhvəyidir, qarın tərəfi isə çirkli-ağdır. Qanadlarının üstü və quyruqüstü lələkləri kürəndir. Beləliklə, çox bəzəkli deyil, amma mahnısı zəngulədir, dirləyənləri valeh edir. Ağacın alt budaqlarına, kola və yerə qonur [2].

Yayılması: Reproductiv arealı Palearktika zoocoğrafi

vilayətində yerləşib, qışlamaq üçün Mərkəzi Afrikaya köçür. Azərbaycanın aran və dağətəyi hissələrində məskunlaşır. Miqrant populyasiyası da var.

Yaşama yeri və həyat tərzi: Kolluq quşudur. Meşələrin, bağların və parkların kol bitən yerlərində yaşayır. Çox hündür ağaca qonmağı xoslamır. Kolun dibinə yaxın hissəsində və ya yerdə fincan formali yuva tikir. May ayında 4-5 yumurta verir, 13-14 gün kürt yatır, yuvada bala bəsləməyə də o qədər vaxt sərf edir. Əsas yemi müxtəlif cüclüldərdir, yayın ikinci yarısında giləmeyvə də yeyir [2, 3].

Sayı: Həmişə çoxsaylı olub, indi də çoxsaylıdır. Sayının dinamikası izlənməyib.

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meyvə bağlarında ziyانvericilərə qarşı zəhərli preparatların istifadəsi bu quşa da neqativ təsir edir. Həyətyanı sahələrdə azğın pişiklər yuvasından balalarını tapıb yeyirlər. Kolların qırılmaşı yuva gizlətməsi imkanını azaldır [1].

Əhali üçün əhəmiyyəti: Həşərat yeyir. Yaşadığı yerdə çox xoş mahnısı əhalidə şənlik yaradır [1].

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Bern konvensiyasına daxildir. Faydalı növ hesab edilir. Əhali tərəfindən şadlıq simvolu kimi qorunur [1, 4].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

1. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, 195 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı

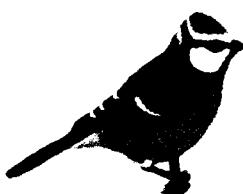
- "Çaşioğlu", 2005, 419 s.;
3. Mustafayev Q.T., İslmaylova T.R. İslmaylılı Qoruğunun quşları. Bakı, "Nasir", 2006, 303 s.;
4. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. "Ataların sözü-xalqın gözü". Bakı, "Təknur", 2008, 304 s.

85. Arıquşlar – *Parus* Linn., 1758, Tit

Dəstə: *Passeriformes* (Sərçəkimilər, Perching birds)
Fəsilə: *Paridae* (Arıquşlar, Tits)

Kekilli arıquş
Parus cristatus
Linn., 1758

Abica arıquş
Parus caeruleus
Linn., 1758

Talış arıquşu
Parus hyrcanus
Temm., 1820

Böyük arıquş
Parus major Linn., 1758
Statusu: Çoxsayılıdır.

Qaraca arıquş
Parus ater Linn., 1758

Genefond əhəmiyyəti: Azərbaycan faunasında Passeriformes dəstəsinin 22 fəsiləsindən biri olan Paridae fəsiləsinin *Parus* cinsinin 5 növü yayılıb.

Qısa təsviri: Kiçik quşlardır. Dimdiyi gödək və düz,

ayaqları özünə nisbətən uzun və güclüdür. Lələk örtüyü sıx, amma yumşaqdır. Səsi cingiltlidir. Mahnısı fit kimidir [2].

Yayılması: Fəsilənin Azərbaycan faunasına daxil olan növləri Avropa, Asiya və Şimali Afrikada yayılıblar [2].

Yaşayış yeri və həyat tərzi: Dendrofil quşlardır: meşədə, parkda, meyvə bağlarında yaşayır, hətta qamışlıqda yaşayan növü də var (*Remiz makronyx*). Beləsi corab formali yuva tikib koldan və ağacın nazik budağından asır. Amma əksər növləri örtülü şəraitdə (ağac koğuşunda) yuva tikir. Ona görə cavan yaşıllığı mənimşəyə bilmirlər. Monoqamdırular. Reproduksiya dövründə cüt-cüt yerləşib nəsil verirlər. Payızda və qışda sürü əmələ gətirirlər, amma tək-tək yaşayarı da olur. Sürüləri adətən bir neçə növün qarışığından ibarət olur. Oturaq quşlardır, biotopunu dəyişməklə kifayətlənir. İldə 2 dəfə nəsil verir. Hər dəfə 6-10 yumurta verir, 14-15 gün kürt yatır, 13-16 gün yuvada bala bəsləyib pərvaz edir. Onlara gündə 300-500 dəfə yem gətirirlər. Əsas yemi müxtəlif cüçülərdir [4].

Sayı: Koğuşlu ağac olan sahələrdə çoxsaylı olurlar. Cavan bağlarda və meşə zolaqlarında reproduktiv populyasiyasının sixlığı nisbətən aşağı olur [3].

Məhdudlaşdırıcı amillər: Meşə sahələrinin azalması, meyvə bağlarından köhnə ağacların qırılıb çıxarılması, ziyanvericilərə qarşı intensiv kimyəvi mübarizə aparılması.

Əhali üçün əhəmiyyəti: Zərərli cüçüləri yeyib azaltması çox fayda verir.

Qorunması üçün qəbul edilmiş tədbirlər: Xüsusi mühafizə statusu yoxdur. Faydalı faunaya aiddir. Bern konvensiyasına daxildir. Əhali tərəfindən qayğı altına alınıb qorunur və bunun əsas səbəbi meşə və meyvə bağlarının "həkimi" kimi etiraf edilməsidir [1].

Qorunması üçün məsləhət görülmüş tədbirlər: Ehtiyac yoxdur.

Məlumat mənbələri:

Quşların qorunması

1. Mustafayev Q.T. Təbiətin qorunması. Bakı, ADU, 1970, 194 s.;
2. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı, "Çəşioğlu", 2005, 419 s.;
3. Mustafayev Q.T., Məmmədov A.T. Təbiətin sırları. Bakı, "Elm", 2010, 289s.;
4. Рябинцев В.К. Птицы Урала, Приуралья и Западной Сибири. Екатеринбург, Уральск. Университет, 2001, 605 с.

Q.T.Mustafayev, İ.R.Babayev
Azərbaycanda qorunan quşlar
Xülasə

Monoqrafiyanın əsas obyektini Azərbaycanda quşların qorunmasının formaları və mahiyyəti təşkil edir. Bəşəriyyətin tarixində bu tədbirin iki forması olub: Əhalinin tədbirləri və Dövlət tədbirləri. Təbiidir ki, birincisi daha qədimdir, dini-ruhani və dünyəvi el adətlərindən ibarətdir, ikincisi isə elmi-dünyəvi faktlara əsaslanan zooloji və ekoloji qanunçuluqdur. El adətlərini əhali özü yaradır, özü icra edir, ona görə də doğma tədbir kimi həyata keçirilir. Azərbaycanda el adətləri vasitəsilə qorunan quşların hamısının çoxsaylı olması təsadüfi deyil: *Ciconia ciconia*, *Columba*, *Streptopelia*, *Otus scopus*, *Apus*, *Merops*, *Upupa epops*, *Picidae*, *Hirundinidae*, *Parus*, *Luscinia megarhynchos* və b. Bu quşlar müqəddəs, sülh quşu, Peyğəmbər quşu, "məlakə", torpaq həkimi, meşə və bağ həkimi, tarla xilaskarı və başqa simvollar kimi qorunur (Mustafayev, 1970, 1984, Mustafayev, Sadıqova və b., 2011).

Quşların qorunmasına dair Dövlət tədbirlərini də həyata tətbiq edən əhalidir. Lakin qanunçuluq tədbirlərinin tətbiq səviyyəsi zooloji maarifçiliyin gücündən asılı olub. Ona görə də ləng və az tətbiq olunub. Bu yolla qorunan quşların növ tərkibini saxlamaq mümkün olubsa da, populyasiyasının sıxlığı kəskin azalıb, əksəriyyəti nadir quşa çevrilib: *Pelacaniformes*, *Phoenicopteridae*, *Anser*, *Cygnus*, *Anas*, *Oxyura*, *Falconiformes*, *Galliformes*, *Grus*, *Otididae*, *Pterocles* və s. Bu quşların nadir vəziyyət almasının əsas səbəbi kimi onların haqqında əhalinin məlumatının az və ya səhv olması etiraf olunmalıdır. Məsələn: ov quşları yalnız olaraq ögey və tükməz, yırtıcı quşlar zərərli və ya ovçuluqda rəqib, balıq yeyən quşlar

balıqçıların rəqibi kimi tanınıb və onlara qarşı amansız münasibət formalasıb. Azərbaycanda reproduktiv quşlar 256 növdür (Sadıqova, 2008), nadir olanlar 87 növ təşkil edir.

Azərbaycanda nadir quşların optimal sayını bərpa etmək üçün 1960-ci illərdən başlayaraq az-çox Dövlət tədbirləri olub. Amma Beynəlxalq standartlara uyğun ekoloji qanunçuluq müstəqillik dövründə yaradılıb (Bağırov, 2002, 2002 a, 2002 b, 2002 d, 2008). Qorunan ərazilərə 8 Milli Park, 12 Dövlət Təbiət Qoruğu, 22 Dövlət Təbiət Yasaqlığı daxildir. Qoruqdan kənardə nadir quşları saxlamaq üçün elmi əsaslı xüsusi təklif verilib (Mustafayev, 1985, Mustafayev, Sadıqova, 2005). Azərbaycanın Qırmızı kitabına 36 növ quş daxil edilib (Mustafayev, Tuayev, 1989), onun ikinci nəşrinə 30 növdən çox əlavə quş tövsiyə olunub (Mustafayev, Babayev, 2010). Monoqrafiyada həmin növlərin və ya daha böyük taksonların koqnitiv xarakteristikası 12-15 parametri əhatə edir. Bununla da monoqrafiya Qırmızı kitabın formasına uyğunlaşdırılıb.

**Mustafayev Q.T, Babayev I.R.
The birds protecting in Azerbaijan
Short content**

The main object of monograph arranges forms and essence of birds protection in Azerbaijan. There have been two forms of that measure in the history of humanity: the measures of people and the measures of state. It's clear that, first of these is older than second and it consists of religious and worldwide customs, but second is zoological and ecological legality which based on scientific worldwide facts. Customs were created and carried out by people, that's why celebrated by people like as native celebration. There are a lot of birds which were protected by people with these customs in Azerbaijan: Ciconia ciconia, Columba, Streptopelia, Otus scopus, Apus, Merops, Upupa epops, Picidae, Hirundinidae, Parus, Luscinia megarhynchos and so on. These birds were protected like as these - Holy, bird of peace, bird of Prophet, "angel", doctor of soil, doctor of forest and garden, savior of field and other symbols (Mustafayev, 1970, 1984, Mustafayev, Sadigova and others, 2011).

Population also apply state measures on the protection of birds to life. But the level of legislative measures have been depended on power of zoological enlightenment. So it's applied slowly and a little. Although it was possible to keep species composition of protecting birds with this method, density of population has diminished sharply, most of them have became a rare bird: Pelecaniformes, Phoenicopterus ruber, Anser, Cygnus, Anas, Oxyura, Falconiformes, Galliformes, Grus, Otidae, Pterocles etc. It was confessed that, this situation is rare birds as the main reason for them to receive information about the

population is less than or error must be acknowledged. For example, hunting birds have been known such as foster and endless, wild birds have been known such as harmful and rival of hunting, birds which eat fish have been known such as rival of fishermen, incorrectly. Reproductive birds are 256 species in Azerbaijan. Types of rare birds are 87 (Sadigova, 2008).

Some state measures have been for restoring optimum the number of the rare birds in Azerbaijan from since the 1960 th years. But ecological legality which is suitable to International standards has been created in the independence time (Bagirov, 2002, 2002 a, 2002 b, 2002 d, 2008)

8 National Parks, 12 states nature reservation, 22 states nature prohibition have been included to protecting territories. Fundamental special offer has been given for the keeping rare birds from the preserve in the edge. (Mustafayev, 1985, Mustafayev, Sadigova, 2005) 36 kind (of) birds has been included to (the) red book of Azerbaijan (Mustafayev, Tuayev, 1989), it's second edition has been included more than 30 kind of additonal birds (Mustafayev, Babayev, 2010). Cognitive Characteristic of the same species or more greater taksons surrounds 12-15 parameters in monograph. Thus, Monograph has been suitably done to form of the red book.

Мустафаев Г.Т., Бабаев И.Р.
Охрана птиц в Азербайджане
Резюме

Основными объектами настоящей монографии являются формы и сущность охраны птиц в Азербайджане. Начиная с древних времён, охрана птиц проводилась в двух формах: Народная и государственная форма охраны. Естественно, что первая форма охраны птиц более древняя и состоит из религиозно-духовных и народных обычаем. Вторая форма содержит зоологическое, и экологическое законодательство. Народные обычая создаются и внедряются самим народом как родные требования, поэтому имеют больше успехов. Неслучайно, что все птицы, охраняемые народными обычаями, являются многочисленными. Например, *Ciconia ciconia*, *Columba*, *Streptopelia*, *Otus scopus*, *Apus*, *Merops*, *Upupa epops*, *Picidae*, *Hirundinidae*, *Parus*, *Luscinia megarhynchos* и другие. Они охраняются народом как символ мирной жизни, священности, спасатель Пророка, искатель ангелов, врачом почвы, полей, лесов, садов, парков (Мустафаев, 1970, 1984; Мустафаев, Садыгова и др., 2011).

Государственная форма охраны птиц внедряется слабее, чем народная форма, что связано было в свою очередь, со слабостью зоологического законодательства. Зоолого - экологическое законодательство смогло сохранить видовой состав птиц, но численность их постепенно упала. Многие виды стали редкими: *Pelecaniformes*, *Phoenicopterus ruber*, *Anser*, *Cygnus*, *Anas*, *Oxyura*, *Falconiformes*, *Galliformes*, *Grus*, *Otidae*, *Pterocles* и др. Репродуктивных птиц в Азербайджане насчитывается 256 видов (Садыгова, 2008), из них редких

87 (Мустафаев, Садыгова и др., 1911). Следует признать, что основными причинами редкости птиц являлись недостаточные и ошибочные знания народа об этих птицах. Например, охотничьи птицы ошибочно считались чужими и неисчерпаемыми ресурсами, хищные птицы - вредными, а в лучших случаях, конкурентами охотников, рыбоядные птицы необоснованно признаны конкурентами рыбаков. Поэтому, они беспощадно преследовались и уничтожались людьми.

Начиная с 1960-х годов, в Азербайджане принимались некоторые государственные меры для восстановления численности основных охотничьих птиц. Однако экологическое законодательство, отвечающее международным стандартам, создано в период суверенности Азербайджанской Республики (Багиров, 2002, 2002 а, 2002 б, 2002 с, 2002 д, 2008). Особо охраняемая территория состоит из 8 национальных парков, 12 государственных природных заповедников и 22 государственных природных заказников. Создана комплексная научная система тактических приёмов для сохранения редких популяций птиц вне охраняемых территориях. В Красную книгу Азербайджанской Республики внесены 35 видов птиц, а во второе издании этой книги рекомендованы дополнительные более 30 видов птиц. В монографии приведена когнитивная характеристика этих птиц по 12-15 параметрам, тем самым она получила форму Красной книги.

Əlavə 1. Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilmiş (1989), kitabın II nəşrinə əlavə məsləhət görülmüş (2010) və el adətləri ilə qorunan quşların siyahısı

1	2	3	4
<i>Pelecanus onocrotalus</i>	White pelican	Çəhrayı qutan	Розовый пеликан
<i>P.crispus</i>	Dalmatian pelican	Qırımlılək qutan	Кудрявый пеликан
<i>Ardea purpurea</i>	Purple Heron	Kürən vağ	Рыжая цапля
<i>Platalea leucorodia</i>	Spoonbill	Adi ərsindimdik	Колпица
<i>Ciconia ciconia</i>	White Stork	Ağ leyлek	Белый аист
<i>C. nigra</i>	Black stork	Qara leyлek	Черный аист
<i>Phoenicopterus ruber</i>	Greater Flamingo	Adi flaminqo	Фламинго
<i>Branta ruficollis</i>	Red-breasted Goose	Qırmızıdöş kazarka	Казарка
<i>Anser erythropus</i>	Lesser White-front	Ağqaş qaz	Пискулька
<i>Cygnus olor</i>	Mute swan	Fısıldayan qulələk	Лебедь шипун
<i>C. cygnus</i>	Whooper swan	Harayıçı qulələk	Лебедь кликун
<i>C. bewickii</i>	Bewicks swan	Kiçik qulələk	Малый лебедь
<i>Tadorna ferruginea</i>	Ruddy Shelduck	Qırmızı anqut	Красная утка
<i>Marmaronetta angustirostris</i>	Marbled Teal	Mərməri ördək	Мраморный чирок

1	2	3	4
Aythya nyroca	Ferruginous duck	Ağgöz qaraördək	Белоглазый чернеть
Oxyura leucocephala	White-headed Duck	Adi göydimdik	Савка
Pandion haliaetus	Osprey	Balıqçıl qaraquş	Скопа
Pernis apivorus	Honey Buzzard	Adi arıyeyən	Осоед
Milvus migrans	Black Kite	Qara çalağan	Черный коршун
Circus macrourus	Pallid Harrier	Bozqır belibağlısı	Степной лунь
Accipiter gentilis	Goshawk	Böyük qırğı	Большой ястреб
A. badius	Shikra	Türküstan qırğısı	Тювик
A. brevipes	Levant Sparrowhawk	Səsyamsılayan qırğı	Тювик
Buteo rufinus	Long-legged Buzzard	Bozqır sarı	Степной сарыч
Circaetus gallicus	Short-toed Eagle	İlanyeyən dəmircaynaq	Змеяд
Hieraeetus pennatus	Booted Eagle	Cırtdan qartalça	Орел карлик
Aquila nipalensis	Steppe Eagle	Bozqır qartalı	Степной орел
A. clanga	Spotted Eagle	Böyük qartal	Большой подорлик
A. pomarina	Lesser Spotted Eagle	Kiçik qartal	Малый подорлик
A. heliaca	Imperial Eagle	Məzar qartalı	Могильник
A. chrysaetos	Golden Eagle	Berkut qartal	Беркут

1	2	3	4
<i>Haliaeetus albicilla</i>	White-tailed Eagle	Ağquruq sahilqartalı	Орлан белохвост
<i>Gypaetus barbatus</i>	Lammergeier	Saqqallı quzugötürən	Бородач
<i>Neophron percnopterus</i>	Egyptian Vulture	Leşcil aqqartal	Стрэвятник
<i>Aegypius monachus</i>	Black Vulture	Leşcil qarakərkəs	Черный гриф
<i>Gyps fulvus</i>	Griffon Vulture	Ağbaş kərkəs	Белоголовый сип
<i>Falco cherrug</i>	Saker	Ütəlgı qızılquş	Балобан
<i>F. biarmicus</i>	Lanner	Aralıqdəniz qızılquşu	Среднеземноморской сокол
<i>F. peregrinus</i>	Peregrine	Adı qızılquş	Сапсан
<i>F. columbarius</i>	Merlin	Ördəktutan qızılquş	Дербник
<i>F. subbuteo</i>	Hobby	Qarağöz qızılquş	Чеглок
<i>F. naumanni</i>	Lesser Kestrel	Bozqırmuyumlu qızılquş	Степная пустельга
<i>F. vespertinus</i>	Red-footed falcon	Kərgincək qızılquş	Кобчик
<i>Lyrurus mlokosiewiczi</i>	Caucasian Black Grouse	Qafqaz tetrası	Кавказский тетерев
<i>Tetraogallus caucasicus</i>	Caucasian Snowcock	Qafqaz uları	Кавказский улар
<i>T. caspius</i>	Caspian Snowcock	Xəzər uları	Каспийский улар
<i>Francolinus francolinus</i>	Black Francolin	Adı turac	Турач
<i>Perdix perdix</i>	Grey Partridge	Boz çiltoyuq	Серая куропатка

1	2	3	4
Ammoperdix griseogularis	See-see Partridge	Səhra balakəkliyi	Пустынная куропатка
Phasianus c.colchicus	Caucasian Pheasant	Qafqaz qırqovulu	Кавказский фазан
Ph.c. talischensis	Talishian Pheasant	Talış qırqovulu	Талышский фазан
Grus grus	Common Crane	Boz durna	Серый журавль
Grus leucogeranus	Siberian White Crane	Ağ durna	Белый журавль
Antropoides viqro	Demoiselle Crane	Əntiq durna	Журавл красовка
Crex crex	Corncrake	Adı çivdimdik	Коростель
Porphyrio porphyrio	Purple Gallinule	Adı soltanuş	Султанка
Otis tarda	Great Bustard	Adı doydaq	Дрофа
Chlamidotis undulata	Houbara bustart	Bala doydaq	Джек
Tetrax tetrax	Little Bustard	Adı bəzgək	Стрепет
Charadrius leschenaultii	Greater Sandplover	Böyükdimdik bozca	Большеклювый зюёк
Chettusia qreqaria	Sociable plover	Çığırqan çökükburun	Кречетка
Vanellochæt- tusia leucura	White-tailed Plover	Çökükburun ağquyruq	Белохвостая пугалица
Gallinago media	Great snipe	Ortaboy tənbəlcüllüt	Дупель
Numenius arquata	Curlew	Böyük əyridimdik	Большой кроншнеп
Numenius tenuirostris	Slender-billed curlew	Kiçik əyridimdik	Малый кроншнеп

1	2	3	4
<i>Limosa limosa</i>	Black-Tailed Godwit	Böyük oxcüllüt	Большой веретенник
<i>Glareola nordmanni</i>	Black-winged Pratincole	Bozqır haçaquruğu	Степная тиркушка
<i>Larus melanocephalus</i>	Mediterranean Gull	Qarabaş qağayı	Черноголовая чайка
<i>Pterocles orientalis</i>	Black-bellied Sandgrouse	Qaraqarın bağlıqara	Чернобрюхий рябок
<i>Columba livia</i>	Rock dove	Çöl göyərçini	Сизый голубь
<i>Streptopelia turtur</i>	Turtle dove	Adı qur-qur	Горлица
<i>S.senegalensis</i>	Palm dove	Kiçik qur-qur	Малая горлица
<i>S. decaocto</i>	Collared dove	Xaltalı qur-qur	Кольчатая горлица
<i>Apus apus</i>	Swift	Qara oraqqanad	Черный стриж
<i>A. melba</i>	Alpine swift	Ağqarın oraqqanad	Булобрюхий стриж
<i>Coracias garrulus</i>	Roller	Dra-dra göycəqarğı	Сизоворонка
<i>Merops apiaster</i>	Common bee-eater	Qızılı qızlarqusu	Золотистая щурка
<i>M. supersiliosus</i>	Blue-cheeked bee-eater	Yaşıl qızlarqusu	Зеленая щурка
<i>Upupa epops</i>	Hoopoe	Şanapipik hop-hop	Удод
<i>Junx torquilla</i>	Wryneck	Adı buruqbo-yun (ilanboyun)	Вертишейка
<i>Picus viridis</i>	Green woodpecker	Kişnəyən yaşılağacdələn	Зеленый дятел
<i>Dryocopus martius</i>	Black woodpecker	Adı qaraağacdələn	Черный дятел

1	2	3	4
Dendrocopos major	Great(er) spott-ed woodpecker	Böyük əlvanağacdələn	Большой пестрый дятел
Dendrocopos syriacus	Syrian woodpecker	Suriya əlvanağacdələn	Сурийский пестрый дятел
Dendrocopos medius	Middle spot-ted woodpecker	Ortaboy əlvanağacdələn	Средний пестрый дятел
Dendrocopos leucotos	White-backed woodpecker	Ağbel əlvanağacdələn	Белоспинный пестрый дятел
Dendrocopos minor	Lesser Spotted woodpecker	Kiçik əlvanağacdələn	Малый пестрый дятел
Hirundo rustica	Swallow	Adi kəndqaranquşu	Касатка
Delichon urbica	House martin	Adi şəhərqaranquşu	Городская ласточка
Ptyonoprogne rupestris	Crag martin	Qayalıq dağqaranquşu	Горная ласточка
Riparia riparia	Sand martin	Adi sahilqaranquşu	Береговая ласточка
Sturnus roseus	Rose-coloured starling	Ala siğırçın	Розовый скворец
Luscinia megarhynchos	Nightingale	Cənub bülbülü	Южныйоловей
Parus hyrcanus	Sombre tit	Talış ariquşu	Талышская гаичка
Parus cristatus	Crestet tit	Kəkilli ariuş	Хохлатая синица
Parus ater	Coal tit	Qara ariuş	Московка
Parus caeruleus	Blue tit	Abıca ariuş	Лазеровка
Parus major	Great tit	İri ariuş	Большая синица

Əlavə 2. Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilmiş (1989), kitabın II nəşrinə əlavə məsləhət görülmüş (2010) və el adətləri ilə qorunan quş növləri

Növlər	Qırmızı kitabıın I nəşri (1989-cu il)	Qırmızı kitabıın II nəşri üçün əlavələr (2010-cu il)	El adətləri ilə qorunanlar
1	2	3	4
<i>Pelecanus onocrotalus</i>	+		
<i>P.crispus</i>	+		
<i>Ardea purpurea</i>		+	
<i>Platalea leucorodia</i>	+		
<i>Ciconia ciconia</i>			+
<i>C. nigra</i>	+		
<i>Phoenicopterus ruber</i>	+		
<i>Branta ruficollis</i>	+		
<i>Ancer erythropus</i>		+	
<i>Cygnus olor</i>	+		+
<i>C. cygnus</i>			+
<i>C. bewickii</i>	+		+
<i>Tadorna ferruginea</i>			+
<i>Marmaronetta angustirostris</i>	+		
<i>Aythya nyroca</i>		+	
<i>Oxyura leucocephala</i>		+	
<i>Pandion haliaetus</i>	+		
<i>Pernis apivorus</i>		+	
<i>Milvus migrans</i>		+	
<i>Circus macrourus</i>		+	
<i>Accipiter gentilis</i>	+		
<i>A. badius</i>	+		
<i>A. brevipes</i>		+	
<i>Buteo rufinus</i>		+	

1	2	3	4
<i>Circaetus gallicus</i>	+		
<i>Hieraetus pennatus</i>		+	
<i>Aquila nipalensis</i>	+		
<i>A. clanga</i>		+	
<i>A. pomarina</i>		+	
<i>A. heliaca</i>	+		
<i>A. chrysaetos</i>	+		
<i>Haliaeetus albicilla</i>	+		
<i>Gypaetus barbatus</i>	+		
<i>Neophron percnopterus</i>		+	
<i>Aegypius monachus</i>		+	
<i>Gyps fulvus</i>		+	
<i>Falco cherrug</i>	+		
<i>F. biarmicus</i>		+	
<i>F. peregrinus</i>	+		
<i>F. columbarius</i>		+	
<i>F. subbuteo</i>		+	
<i>F. naumanni</i>		+	
<i>F. vespertinus</i>		+	
<i>Lyrurus mlokosiewiczi</i>	+		
<i>Tetraogallus caucasicus</i>	+		
<i>T. caspius</i>	+		
<i>Francolinus francolinus</i>	+		
<i>Perdix perdix</i>		+	
<i>Ammoperdix qrisequularis</i>		+	
<i>Phasianus c.colchicus</i>		+	
<i>Ph.c.talishensis</i>	+		
<i>Grus grus</i>		+	
<i>Grus leucogeranus</i>		+	
<i>Antropoides viqro</i>		+	
<i>Crex crex</i>		+	
<i>Porhyrio porphyrio</i>	+		
<i>Otis tarda</i>	+		
<i>Chlamidotis undulata</i>	+		

1	2	3	4
Tetrao tetrix	+		
Charadrius leschenaultii		+	
Chettusia qreqaria	+		
Vanellochettusia leucura	+		
Recurvirostra avosetta		+	
Gallinago media		+	
Numenius arquata		+	
Numenius tenuirostris		+	
Limosa limosa		+	
Glareola nordmanni	+		
Larus melanocephalus		+	
Pterocles orientalis	+		
Columba livia			+
Streptopelia turtur			+
S.senegalensis			+
S.decaocto			+
Otus scops			+
Apus apus			+
Apus melba			+
Coracias garrulus		+	+
Merops apiaster			+
M.supersiliosus			+
Upupa epops			+
Junx torquilla			+
Picus viridis			+
Dryocopus martius			+
Dendrocopos major			+
Dendrocopos syriacus			+
Dendrocopos medius			+
Dendrocopos leucotos			+
Dendrocopos minor			+
Hirundo rustica			+
Delichon urbica			+
Ptyonoprogne rupestris			+

1	2	3	4
<i>Riparia riparia</i>			+
<i>Sturnus roseus</i>			+
<i>Luscinia megarhynchos</i>			+
<i>Parus hyrcanus</i>	+		+
<i>P. cristatus</i>			+
<i>P. ater</i>			+
<i>P. caeruleus</i>			+
<i>P. mayor</i>			+

Əlavə 3. Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilmiş (1989), kitabın II nəşrinə əlavə məsləhət görülmüş (2010) və el adətləri ilə qorunan quş növlərindən beynəlxalq saziş və konvensiyalarda olanlar

Növlər	Beynəlxalq konvensiya və sazişlər					
	İUSN-in Qırmızı Siyahısı	Ramsar	CITES	Bern	Bonn	AEWA
1	2	3	4	5	6	7
<i>Pelecanus onocrotalus</i>		+		+	+	+
<i>P. crispus</i>	VU	+	+	+	+	+
<i>Ardea purpurea</i>		+		+	+	+
<i>Platalea leucorodia</i>		+	+	+	+	+
<i>Ciconia ciconia</i>		+		+	+	+
<i>C. nigra</i>		+	+	+	+	+
<i>Phoenicopterus ruber</i>		+	+	+	+	+
<i>Branta ruficollis</i>	VU	+	+	+	+	+
<i>Ancer erythropus</i>	VU	+		+	+	+
<i>Cygnus olor</i>		+		+	+	+
<i>C. cygnus</i>		+		+	+	+
<i>C. bewickii</i>		+		+	+	+
<i>Tadorna ferruginea</i>		+		+	+	+

1	2	3	4	5	6	7
<i>Marmaronetta angustirostris</i>	VU	+		+	+	+
<i>Aythya nyroca</i>	NT	+		+	+	+
<i>Oxyura leucocephala</i>	EN	+	+	+	+	+
<i>Pandion haliaetus</i>			+	+	+	
<i>Pernis apivorus</i>			+	+	+	
<i>Milvus migrans</i>			+	+	+	
<i>Circus macrourus</i>	NT		+	+	+	
<i>Accipiter gentilis</i>			+	+	+	
<i>A. badius</i>			+	+	+	
<i>A. brevipes</i>			+	+	+	
<i>Buteo rufinus</i>			+	+	+	
<i>Circaetus gallicus</i>			+	+	+	
<i>Hieraetus pennatus</i>			+	+	+	
<i>Aquila nipalensis</i>			+	+	+	
<i>A. clanga</i>	VU		+	+	+	
<i>A. pomarina</i>			+	+	+	
<i>A. heliaca</i>	VU		+	+	+	
<i>A. chrysaetos</i>			+	+	+	
<i>Haliaeetus albicilla</i>			+	+	+	
<i>Gypaetus barbatus</i>			+	+	+	
<i>Neophron percnopterus</i>	EN		+	+	+	
<i>Aegypius monachus</i>	NT		+	+	+	
<i>Gyps fulvus</i>			+	+	+	
<i>Falco cherrug</i>	EN		+	+	+	
<i>F. biarmicus</i>			+	+	+	
<i>F. peregrinus</i>			+	+	+	
<i>F. columbarius</i>			+	+	+	
<i>F. subbuteo</i>			+	+	+	
<i>F. naumannii</i>			+	+	+	
<i>F. vespertinus</i>	NT		+	+	+	
<i>Lyrurus mlokosiewiczi</i>	DD			+		
<i>Tetraogallus caucasicus</i>				+		
<i>T. caspius</i>			+	+		
<i>Francolinus francolinus</i>				+		

Quşların qorunması

1	2	3	4	5	6	7
<i>Perdix perdix</i>				+		
<i>Ammoperdix grisquularis</i>				+		
<i>Phasianus c.colchicus</i>				+		
<i>Ph.c.talishensis</i>				+		
<i>Grus grus</i>		+	+	+	+	+
<i>Grus leucogeranus</i>	CR	+	+	+	+	+
<i>Antropoides viqro</i>		+	+	+	+	+
<i>Crex crex</i>		+		+	+	
<i>Porphyrio porphyrio</i>		+		+		
<i>Otis tarda</i>	VU		+	+	+	
<i>Chlamidotis undulata</i>	VU		+	+	+	
<i>Tetrao tetrix</i>	NT		+	+		
<i>Charadrius leschenaultii</i>		+		+	+	+
<i>Chettusia qreqaria</i>	CR	+		+	+	+
<i>Vanellochettusia leucura</i>		+		+	+	+
<i>Recurvirostra avosetta</i>		+		+	+	+
<i>Gallinago media</i>	NT	+		+	+	+
<i>Numenius arquata</i>		+		+	+	+
<i>Numenius tenuirostris</i>	NT	+		+	+	+
<i>Limosa limosa</i>	NT	+		+	+	+
<i>Glareola nordmanni</i>	NT	+		+	+	+
<i>Larus melanocephalus</i>		+		+	+	+
<i>Pterocles orientalis</i>				+		
<i>Columba livia</i>				+		
<i>Streptopelia turtur</i>				+	+	
<i>S.senegalensis</i>				+		
<i>S. decaocto</i>				+		
<i>Otus scops</i>			+	+		
<i>Apus apus</i>				+		
<i>A. melba</i>				+		
<i>Coracias garrulus</i>	NT			+	+	
<i>Merops apiaster</i>				+	+	
<i>M.supersiliosus</i>				+		
<i>Upupa epops</i>				+		

1	2	3	4	5	6	7
<i>Junx torquilla</i>				+		
<i>Picus viridis</i>				+		
<i>Dryocopus martius</i>				+		
<i>Dendrocopos major</i>				+		
<i>Dendrocopos syriacus</i>				+		
<i>Dendrocopos medius</i>				+		
<i>Dendrocopos leucotos</i>				+		
<i>Dendrocopos minor</i>				+		
<i>Hirundo rustica</i>				+		
<i>Delichon urbica</i>				+		
<i>Ptyonoprogne rupestris</i>				+		
<i>Riparia riparia</i>				+		
<i>Sturnus roseus</i>				+		
<i>Luscinia megarhynchos</i>				+	+	
<i>Parus hyrcanus</i>				+		
<i>P. cristatus</i>				+		
<i>P. ater</i>				+		
<i>P. caeruleus</i>				+		
<i>P. major</i>				+		
Cəmi:	24	31	46	100	63	29

Mündəricat

Giriş.....	3
Material və metodika.....	4
Fəsil 1. Azərbaycanda quşların qorunması tədbirləri.....	7
1.1. Əhalinin tədbirləri.....	7
1.2. Dövlət tədbirləri.....	10
Fəsil 2. Autekoloji məlumatlar	15
Xülasə.....	236
Summary	238
Заключение.....	240
Əlavə 1. Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilmiş (1989), kitabın II nəşrinə əlavə məsləhət görülmüş (2010) və el adətləri ilə qorunan quşların siyahısı	242
Əlavə 2. Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilmiş (1989), kitabın II nəşrinə əlavə məsləhət görülmüş (2010) və el adətləri ilə qorunan quş növləri.....	248
Əlavə 3. Azərbaycanın Qırmızı kitabına daxil edilmiş (1989), kitabın II nəşrinə əlavə məsləhət görülmüş (2010) və el adətləri ilə qorunan quş növlərindən beynəl- xalq saziş və konvensiyalarda olanlar	251

QARA TEYFUR oglu MUSTAFAYEV
(biologiya elmləri doktoru, professor)

İLYAS RƏZZAQ oglu BABAYEV
(biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş elmi işçi)

QUŞLARIN QORUNMASI (monoqrafiya)

Mətbəə müdiri: Əvəz İdrisoğlu
Dizayner: Vəfa Nağıyeva
Texniki redaktorlar: Dilbər Qələndərli
Səmure Pirizadə
Ramin Abbasov
Operator: Şahin Abbasov

Çapa imzalanıb 23.01.2012-ci il
Sayı 500. Həcmi 16 çap vərəqi.
Formatı 60x84 1/16. Əla növ kağız.

---

*AzTU-nun mətbəəsi. H.Cavid pr.25.
Tel: (+012) 539-14-52
E.mail: aztumetbee@yahoo.com*